

Шкільна бібліотека

Іван Франко
Украдене
щастя

FOLIO

Шкільна бібліотека української та світової літератури

Іван Франко

Украдене щастя (збірник)

«ОМІКО»

УДК 821.161.2

Франко І. Я.

Украдене щастя (збірник) / І. Я. Франко — «ОМІКО»,
— (Шкільна бібліотека української та світової літератури)

ISBN 978-966-03-8079-0

Усебічно обдарований, енциклопедично освічений Іван Франко (1856—1916) відомий не тільки як поет, прозаїк, драматург, але і як літературознавець, перекладач, публіцист, вчений. Сюжети для своїх творів він черпав з життя і боротьби рідного народу, з першоджерел світової культури. Нерідко письменника називають титаном праці. За весь час своєї діяльності він видав сім збірок поезій та цілу низку поем, написав близько 15 драм, перекладав з 14 мов твори світових класиків: Гомера, Данте, Шекспіра, Гете, Золя, Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, Яна Неруди та інших. Його проза охоплює понад 100 оповідань, новел, 10 романів і повістей. До цієї збірки увійшли вірші та поеми Івана Франка, соціально-психологічна повість «Перехресні стежки», славнозвісна драма «Украдене щастя».

УДК 821.161.2

ISBN 978-966-03-8079-0

© Франко І. Я.
© ОМІКО

Содержание

Іван живий, невідомий	6
Присвята	6
Curriculum vitae	8
Тисячострунна арфа	12
Велич, або трагічний героїзм	23
Поезія	27
Із книги «Із літ моєї молодости	27
Із книги «З вершин і низин»	35
Із розділу «De profundis»[21]	35
Із циклу «Веснянки»	36
Із циклу «Нічні думи»	40
Із циклу «Думи пролетарія»	43
Із циклу «Excelsior!»[27]	43
Із розділу «Профілі і маски»	49
Із циклу «Україна»	50
Із циклу «Оси»	52
Із розділу «Сонети»	54
Із циклу «Вольні сонети»	54
Із книги «Зів'яле листя. Лірична драма»	57
Із циклу «Перший жмуток»	57
Із циклу «Другий жмуток»	61
Із циклу «Третій жмуток»	72
Із книги «Із днів журби»	80
Із циклу «Із днів журби»	80
Із циклу «Спомини»	86
Із циклу «В Плен-Ері»	89
Із книги «Semper tiro»	100
Semper tiro	100
Буркутські[50] станси	102
Із циклу «Нові співомовки»	104
Із циклу «На старі теми»	106
Із книги Кааф[72]	115
Із книги «Давнє й нове»	126
Замість пролога	126
Із циклу «Поклони»	128
Із циклу «Паренетікон»[85]	135
Із циклу «Притчі»	144
Із циклу «Легенди»	151
Із циклу «Із злоби дня. із тридцятиліття 1878—1907»	156
Із циклу «Гімни й пародії»	158
Із поезій поза збірками	159
Із циклу «Майові елегії»	161
Смерть Каїна[112]	165
Похорон	188
Великі роковини	219
Іван Вишенський	227

Кінець ознакомительного фрагмента.

236

Іван Якович Франко

Украдене щастя

Іван живий, невідомий

Присвята (Замість пролога)

Він був сином коваля і став володарем у царстві духа.

Він уважав себе «мужиком» і став велетнем у царстві людської культури.

Він називав себе тільки «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку» – «разовий, не панський хліб», скроплений сльозами, потом і кров'ю, – а пишними плодами своєї титанічної праці живив дух цілої нації.

Він був певен, що з його «творів дуже мало перейде до пам'яті будучих поколінь», а залишив нащадкам цілу духову скарбницю, повну перлин мудрости і краси, у якій чимало справжніх архітворів-«ізмарагдів».

Він казав про себе з властивою, а не показною скромністю: «Я не геній, я звичайний чоловік» і стверджував, що лише «для геніїв грядущих поле дикее орав», а всупереч обставинам виріс на універсального генія вселенського мірила. І зоране його плугом поле – це безмежна нива, що заколосилася квітчастим злаком.

Він уважав себе дилетантом у науці, популяризатором, а не справжнім ученим, а тим часом заклав підвалини багатьох галузей української гуманітаристики, залишивши нащадкам фундаментальні праці неперебутньої вартости.

Він називав себе тільки «мініатюристом» і «мікроскопістом» у літературній творчості, а тим часом створив величний епос своєї доби – грандіозний художній універсум із масштабним часопростором, населений тисячами живих постатей, повний пишних, многобарвних крайобразів, глибоких ідей і переживань, напоений кров'ю його серця.

Він народився у галицькій «Ботокудії», дикім краю азбучних війн та новоєрівського угодовства, Плосколюбів та Безумовичів, Люнатиків та докторів Бессервіссерів, аби вирости серед них на справжнього європейця і випровадити свій темний люд на ясну путь просвіти і вселюдського поступу.

Він рано осиротів, ще дитиною втративши батька й матір, а виріс на Батька й Учителя цілої нації.

Він не був допущений до викладання в рідному університеті, який тепер із гордістю носить його ім'я, а сам став високим університетом та цілою академією наук для своєї пошматованої чужими імперіями, погвалтованої та знекровленої Батьківщини.

Десять літ він томився «в наймах у сусідів», аби тяжкою працею заробити на прожиток собі і своїм дітям, здобуваючи натомість хіба що несправедливі звинувачення у відступництві од власних «землячків»-«патріотів» і гіркі кпини й закиди од тих-таки невдячних «сусідів», а тим часом для освідомлення та духового визволення власного народу та його самоствердження «у народів вольних колі» зробив багато більше, ніж будь-хто з його сучасників і мало хто – з наступників.

Доля подарувала йому понадлюдську міру таланту, та в заплату за цей щедрий дар прирекла: «Будь русином і хлопським сином» – і поклала на його хлопські плечі важке ярмо національного обов'язку – «собачого обов'язку», за його власним жорстко одвертим визначенням.

«Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням», – так формулював він своє пекуче кредо.

Доля не пошкодувала йому понадсильних випробувань і страждань, відтак найкращі твори його – то «правдиві Schmerzenskinder» (діти страждання), декотрі з яких так і zostалися «невродженими дітьми» – «невиспіваними співами», зачиненими на дні його зболеного серця.

Він обстоював право на щастя мільйонів знедолених, – а сам зізнавався, що так і не був щасливий в особистому житті.

Своїм культуротворчим трудом він будував «золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями», – а часто-густо не міг знайти порозуміння, співчуття й підтримки у колі найближчих і найрідніших людей.

Він жадібно прагнув «обняти цілий круг людських інтересів», аби «не лишитися чужим у жаднім такім питанні, що складається на зміст людського життя», а отже, «бути чоловіком» – «не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком» – і став-таки цілим чоловіком, універсалістом формату ренесансних титанів, пророком і проводирем – українським Леонардо та українським Мойсеєм.

А проте його «м'якеє серце» повсякчас гриз черв сумніву, спопеляла змія зневіри-резигнації, спокушав душу лукавими словесами «темний демон пустині» Азазель, аби розчакнути її навпіл. І дух його виснажувався й водночас гартувався в ненастанному поєдинку із привидами-«двійником» – фальшивим Мироном-зрадником.

Він самохіть упустив у власне серце грижу-гадюку пекучого болю і важкої думи-муки «над людським горем, людською журбою», щоб зрештою в хвилину зневіри зронити гірке зізнання: «А серце в мене вижерла гадюка...» А потім ізнов віднайти в собі силу піднятися і випростатися. І рушити далі – туди, «де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали», «де горить віковічна ідей оріфлама».

На порозі вічності, відчуваючи вже морозний подих смерті поза плечима, знесилений понадлюдською працею, виснажений тяжкою невиліковною недугою, одержимий і переслідуваний голосами ворожих духів, відчайсно самотній, – він прагнув зберегти «тверезість та ясність ума» і дякував Богові – «не молитвами, а своїми трудами» – замість проклинати його за власні страждання.

Він простував собі та своєму народові «в духові шлях» – «у безвість віків», щоб упасти на цьому шляху безіменним каменярем, так і не сягнувши землі обітованої.

А проте і по смерті промовлятиме він «до всіх народів і до всіх віків», ім'я ж його золотими літерами вкарбоване в книги буття українського народу. І «з його духа печаттю» прямувати нам «у мандрівку століть» – «навстрічу сонцю золотому», «ховаючи у грудях дитяче серце, як найкращий скарб».

Чисте, ніжне, біле серце дивної дитини. Дитини з очима філософа – малого Мирона – «маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, у одній сорочці сидів у куті коло огнища і якого дбайливий батько від часу до часу просив заступити від скакучих іскор». Іскор маленького, але міцного огню з батьківської кузні, запас якого узяв він у своє серце на далеку мандрівку життя.

Франкове серце.

Curriculum vitae (Замість візитної картки)

Іван Франко (псевдоніми та криптоніми: Джеджалик, Мирон, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин, Руслан, Іван Живий, Невідомий, Не-Давид, Не-Теофраст, Non severus, Vivus, Марко В-а, Один з молодіжи, Один з русинів міста Львова, І. Ф., Ів. Фр., І. F., Іw. Fr., Ккк й ін. – усього близько сотні) народився 27 серпня 1856 р. в прикарпатському селі Нагуєвичах Самбірського округу (тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл.) на Галичині, у присілку Війтова Гора (Слобода). Батько, Яків Франко (1802—1865), був заможним сільським ковалем; мати, Марія з роду Кульчицьких (1835—1872), походила із т. зв. «ходачкової» (збіднілої) шляхти.

9-літньою дитиною утративши батька, а 16-літнім юнаком – і матір, Франко, проте, спромігся здобути ґрунтовну освіту. «Школу Франко перейшов довгу і хорошу» (М. Зеров). Розпочавши її 1862 р. у т. зв. тривіальній (початковій) школі сусіднього села Ясениці Сільної, у 1864—1867 рр. він продовжив навчання в т. зв. нормальній Головній міській школі отців василіян у Дрогобичі, а 1867 р. вступив до Дрогобицької реальної гімназії ім. Франца Йосифа. Ще в нижчій гімназії Франко почав збирати фольклор, комплектувати власну бібліотеку та писати віршем і прозою. Перший вірш «Великдень» (1871), присвячений батькові, на жаль, не дійшов до нашого часу. 1873 р. датуються перші збережені поезії («Пісні народнії», «Моя пісня», «Котляревський» та ін.) й драматичні спроби літератора-початківця («Югурта», «Ромул і Рем»).

1875 р., закінчивши Дрогобицьку гімназію з похвальним свідоцтвом зрілості, Франко вступив на філософський факультет Львівського університету, де вивчав насамперед класичну філологію та українську мову й літературу. Брав участь у діяльності студентського громадсько-культурного товариства москвофільської орієнтації «Академический кружок», був його бібліотекарем та друкував свої перші твори у виданні «кружка» – журналі «Друг» (з 1874 р.), до складу редакційного комітету якого увійшов 1876 р.

Під впливом трьох листів М. Драгоманова до редакції «Друга» перейшов на радикально зорієнтовані світоглядні позиції. За громадсько-політичну діяльність, яку було кваліфіковано як соціалістичну пропаганду, Франко 4 рази був ув'язнений австрійською владою (у 1877, 1880, 1889 і 1892 рр.). Унаслідок першого арешту змушений був перервати навчання у Львівському університеті, проте відновив його у 1878—1879 рр., прослухавши загалом 7 семестрів. Повну вищу освіту завершив пізніше, у 1890—1891 рр., прослухавши в Чернівецькому університеті 8-й семестр, необхідний для докторату.

У 1870—1880-х рр. Франко провадив активну журналістську та публіцистичну діяльність. Разом із М. Павликом видавав журнал «Громадський друг» та альманахи «Дзвін» і «Молот» (1878), спільно з І. Белеєм – журнал «Світ» (1881—1882), із гуртком львівського студентства – молодіжний журнал «Товариш» (1888). Співпрацював також у виданнях українських народовців: газеті «Діло» (1883—1886), журналах «Зоря» (у 1883—1886) та «Правда» (1888); багатьох польських та австрійських часописах.

1890 р. став одним із засновників та першим головою (до 1898 р.) Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої української політичної партії, редактором її друкованих органів – газет «Народ» (1890—1895), «Хлібороб» (1891—1895), «Громадський голос» (з 1895 р.). Тричі балотувався від цієї партії на виборах до галицького сейму та австрійського парламенту (1895, 1897, 1898), щоразу безуспішно (через виборчі махінації влади).

1893 р. у Віденському університеті під керівництвом відомого славіста В. Ягича захистив дисертацію «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія» і здобув учений ступінь доктора філософії, однак до викладання на кафедрі української словесности Львівського університету, що звільнилася по смерті О. Огоновського, допущений не був (хоча габілітація успішно відбулася 1895 р.).

Разом із дружиною, О. Франко, видавав літературно-науковий журнал європейського зразка «Жите і слово» (1894—1897). Упродовж 1887—1897 рр. працював у редакції польської газети «Kurjer Lwowski» (десятиріччя «в наймах у сусідів»). За публікацію у віденській газеті «Die Zeit» полемічної статті «Поет зради» (1897), що містила гострі оцінки творчості А. Міцкевича, Франка під тиском обурених польських шовіністів було звільнено з роботи в редакції «Kurjera». Того ж року через контрверсійну статтю «Дещо про себе самого» (передмову до польськомовної збірки малої прози «Obrazki galicyjskie») письменник зазнав гострої й несправедливої критики з боку галицьких народовців, найперше Ю. Романчука.

1899 р. Франко вийшов зі складу РУРП і приєднався до Української національно-демократичної партії. Тоді-таки завдяки підтримці М. Грушевського став дійсним (1899; 1904 – почесним) членом Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), відтак відійшов од активної політичної діяльності і присвятив себе літературній і науковій праці. Очолював філологічну секцію (1898—1901; 1903—1912) та етнографічну комісію (1898—1900; 1908—1913) НТШ; був співредактором журналу «Літературно-науковий вістник» (1898—1907; спільно з М. Грушевським та В. Гнатюком). 1906 р. отримав звання почесного доктора Харківського університету. Знаком визнання визначної ролі Франка в національно-культурному відродженні стало урочисте відзначення 25-літнього (1898) та 40-літнього (1913) ювілеїв його творчої діяльності.

За власним зізнанням Франка, значний вплив на його життя і творчість мали взаємини з жінками. Він пережив принаймні три глибокі кохання: до Ольги Рошкевич (в заміжжі Озаркевич), Юзефи Дзвонковської та Целіни Журовської (в заміжжі Зигмунтовської), кожне з яких знайшло вияв у художній творчості. Однак дружиною письменника стала киянка Ольга Хоружинська, шлюб із якою він узяв 1886 р. в Павлівській церкві при Колегії П. Галагана в Києві. У подружжя було четверо дітей: Андрій (1887—1913), Тарас (1889—1971), Петро (1890—1941) і Анна (1892—1988). Від 1901 р., а з 1909 – щорічно Франко виїздив із родиною на відпочинок у с. Криворівню на Гуцульщину, де щоліта збиралися видатні діячі української культури (М. Грушевський, В. Гнатюк, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, Г. Хоткевич та ін.). 1902 р. Франки спорудили власний будинок на околиці Львова (вул. Понінського, 4).

Проте останнє десятиріччя Франкового життя минало переважно в самоті та фізичних і психологічних стражданнях. Уже від 1900 р. з періодичними загостреннями протікало психічне захворювання дружини письменника, яка час від часу проходила курси лікування в клініці для душевнохворих. Починаючи з 1908 р., і сам Франко страждав на тяжку психофізіологічну недугу (за сучасними медичними даними, – інфекційний ревматоїдний поліартрит), унаслідок якої мав деформовані й паралізовані руки. Це значно утруднило йому продуктивну літературну й наукову працю, якої він, однак, не припиняв до самої смерті 28 травня 1916 р., о 4-й год. пополудні. Похований 31 травня на Личаківському цвинтарі у Львові.

Упродовж своєї більш ніж 40-літньої творчої активності Франко надзвичайно плідно працював як оригінальний письменник (поет, прозаїк, драматург) і перекладач, літературний критик і публіцист, багатогранний учений – літературо-, мово-, перекладо- й мистецтвознавець, етнолог і фольклорист, історик, соціолог, економіст і філософ. Його творчий доробок, писаний українською (більшість текстів), німецькою, польською, російською, болгарською мовами, за приблизними оцінками налічує кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Усього за життя Франка окремими книгами і брошурами з'явилося понад 220 видань, у т. ч. більш ніж 60 збірок його оригінальних і перекладних творів різних жанрів. Він був одним із перших професійних українських письменників, який заробляв на життя літературною працею.

Франко-поет – автор 10 прижиттєвих книг віршів, до складу яких увійшло понад півтисячі окремих творів: «Баяди і розкази» (1876), «З вершин і низин» (2 видання: 1887 та 1893), «Зів'яле листя. Лірична драма» (1896), «Мій Ізмарагд» (1898), «Із днів журби» (1900),

«Semper tiro» (1906), «Давнє й нове» (1911), «Вірші на громадські теми» (1913), «Із літ моєї молодости» (1914), а також збірки «Поєми» (1899). Поємарій Франка включає близько півсотні творів, серед яких чільне місце посідають етологічна епопея «Панські жарти» (1887), поєми-казки «Лис Микита» (1890), «Абу-Касимові капці» (1895), «Коваль Бассім» (1900), а також історичні («На Святоюрській горі», 1900) та філософські поєми («Смерть Каїна», 1888; «Похорон», 1897; «Іван Вишенський», 1898; «Мойсей», 1905). Окрім того, Франко – автор своєрідних антологій поетичних переспівів-варіяцій: «Найдавніша історія України до р. 1008 в поетичних образах» (інша назва – «Студії над найдавнішим Київським літописом»; 1907—1916) й «Ad urbe condita» (поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму; 1915—1916) та упорядник «антології української лірики від смерти Шевченка» «Акорди» (1903).

Прозова творчість Франка – це насамперед «новелістичний Декамерон» (І. Денисюк), себто понад 100 оповідань, новел і казок, які склали 18 збірок малої прози (серед них – «Борислав», 1877; «Галицькі образки», 1885; «В поті чола», 1890, «Obrazki galicyjskie», 1897; «Коли ще звірі говорили», 1899, 2-е вид. 1903; «Сім казок», 1900; «Староруські оповідання», 1900; «З бурливих літ», 1903; «Маніпулянтка і інші оповідання», 1904; «На лоні природи і інші оповідання», 1905; «Місія. Чума. Казки і сатири», 1906; «Батьківщина і інші оповідання», 1911; «Рутенці», 1913, та ін.). Крім того, Франко – автор 10 творів великих прозових жанрів – повістей та романів «Петрії і Довбушуки» (1875—1876, 2-а ред. – 1909—1912), «Воа constrictor» (1878, 2-а ред. 1884, 3-я – 1905—1907), «Борислав сміється» (1880—1881, незакінчений), «Захар Беркут» (1883), «Не спитавши броду» (1885—1886, незакінчений), «Лель і Полель» (1887), «Для домашнього огнища» (1892), «Основи суспільности» (1894—1895), «Перехресні стежки» (1900), «Великий шум» (1907).

Драматургія Франка, започаткована ще в дрогобицький період, збагатила українську літературу зразками історичної («Три князі на один престол», 1874; «Славою і Хрудош», 1875) і психологічної драми («Украдене щастя», 1891—1893), соціальної комедії («Рябина», 1886, 2-а ред. – 1893—1894; «Учитель», 1893—1894), неоромантично-фантазмагоричної драматичної поєми-казки («Сон князя Святослава», 1895), «сократичного» філософського діалогу («На склоні віку», 1900), одноактної п'єси різноманітної тематики («Послідній крейцар», 1879; «Будка ч. 27», 1893—1897; «Майстер Чирняк», 1894; «Кам'яна душа», 1895; «Суд Святого Ніколая», 1895; «Чи вдуріла?», 1904).

Перекладацький доробок Франка охоплює величезний діапозон світового письменства та усної народної творчості від найдавніших часів до поч. ХХ ст. Письменник переклав українською твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур (частину з них, щоправда, – за посередництвом німецької мови), у т. ч. зразки вавилонської, єгипетської, староіндійської, староарабської словесности, античного письменства (насамперед поєми Гомера та Гесіода, діалоги Платона, а також великий «Вибір із старогрецьких поетів»), ліричної та епічної поезії народів світу («Слово про похід Ігоря», «Рукопис Короледворська», «Пісня про Нібелюнгів», численні народні пісні, балади та романси), класичні твори Данте, В. Шекспіра, Дж. Мільтона, Р. Бернса, Дж.-Г. Байрона, П. Б. Шеллі, Т. Гуда, Г.-Е. Лессінга, Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гайне, К.-Ф. Маєра, В. Гюго, Е. Золя, А. Доде, П. Верлена, Ж. Мореаса, Г. Ібсена, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, К. Гавлічка-Боровського, А. Міцкевича, Я. Врхліцького, Й. С. Махара та багатьох ін. (див., зокрема, збірку поетичних перекладів «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879). Франкові також належать переклади українських народних пісень та поезії Т. Шевченка німецькою мовою. До того ж, письменник часто виступав як вимогливий і кваліфікований редактор перекладів, виконаних іншими особами (напр., низки драм В. Шекспіра в перекладах П. Куліша).

Франко-вчений – автор численних наукових праць з історії та теорії літератури, літературної критики, фольклористики, етнології, мовознавства, перекладознавства, мистецтвознавства, релігієзнавства, історії, економіки, соціології, філософії, ба навіть описового природо-

знавства. Видатний філолог, Франко здобув визнання в міжнародній науковій спільноті свого часу насамперед як упорядник і науковий редактор фундаментальних корпусів «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (у 5 т., 1896—1910) та «Галицько-руські народні приповідки» (у 3 т., 6 кн., 1901—1910), автор ґрунтовних досліджень з історії української літератури («З остатніх десятиліть XIX віку», 1901; «Южнорусская литература», 1904; «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», 1910, та багато ін.), у т. ч. літературної медієвістики («Іван Вишенський і його твори», 1895; «Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв.», 1900; «Святий Климент у Корсуні», 1902—1905, окреме вид. 1906; «До історії українського вертепу XVIII в.», 1906, тощо) та шевченкознавства («Темне царство», 1881—1882, окреме вид. 1914; ««Тополя» Т. Шевченка», 1890; «“Наймичка” Т. Шевченка», 1895; «Шевченкова “Марія”», 1913, та багато ін.), естетико-психологічного трактату «Із секретів поетичної творчости» (1898), мовознавчих праць («Етимологія і фонетика в южноруській літературі», 1894; «Двоязичність і дволичність», 1905; «Причинки до української ономастики», 1906; «Літературна мова і діалекти», 1907, й ін.), циклу фольклористичних моноінтерпретацій «Студії над українськими народними піснями» (1907—1912, окреме вид. 1913). Класикою українського перекладознавства стала праця «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1912, окреме вид. 1913).

Франко – автор ґрунтовних мистецтвознавчих студій із теорії та історії українського і світового театру («Руський театр у Галичині», 1885; «Руський театр», 1893; «Русько-український театр (Історичні обриси)», 1894, та ін.), рецензій і відгуків на театральні вистави, низки статей на музикознавчі теми. Важливе культурологічне значення мають його релігієзнавчі дослідження «Потопа світа» (1883), «Поема про сотворення світу» (1904, окреме вид. 1905), «Сучасні досліді над Святим Письмом» (1908) тощо. Франкові належать і кількадесят економічних, соціологічних та історичних праць, зокрема перший зразок жанру історичної біографії в українській історіографії – «Життя Івана Федоровича та його часи» (1883).

Як оригінальний мислитель з проникливою історіософською інтуїцією, Франко розробив власний варіант позитивістської концепції соціального прогресу (див. філософські праці «Наука і її взаємини з працюючими класами», 1878; «Мислі о еволюції в історії людськості», 1881; «Що таке поступ?», 1903), а також одним із перших в українській інтелектуальній історії діагностував антигуманну сутність та передбачив згубні політичні наслідки марксизму та соціал-демократизму (див. гострокритичні статті «Соціалізм і соціал-демократизм», 1897; «А. Фаресов. Народники и марксисты. С.-Петербург, 1899», 1899; «До історії соціалістичного руху», 1904; передмову до збірки «Мій Ізмарагд», 1898, та ін.) і чітко сформулював ідеал національної самостійності (пор. «Поза межами можливого», 1900; «Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі», 1905).

Франко-видавець був ініціатором, координатором та редактором видавничих серій «Дрібна бібліотека» (1878—1880), «Наукова бібліотека» (1887), «Літературно-наукова бібліотека» (1889—1897), «Хлопська бібліотека» (1896—1899), «Універсальна бібліотека» (1909—1912), «Міжнародна бібліотека» (1912—1914) та «Всесвітня бібліотека» (1914—1917), а також 2-томного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1908), досі найповнішого зібрання «Писань Осипа Юрія Федьковича» в 4 т., 6 кн. (1902—1918), 10-томника драм В. Шекспіра в перекладі П. Куліша (1899—1902), багатьох інших видань Наукового товариства ім. Шевченка та Українсько-руської Видавничої Спілки.

За своїми феноменальними кількісними масштабами, надшироким галузевим, проблемним і тематичним діяпазоном, жанровою й стильовою поліфонією, ідейно-світоглядною актуальністю й глибиною, формальною (зокрема версифікаційною) майстерністю, достоту революційним інноваційним потенціалом, ренесансного мірила універсалізмом Франків творчий чин і досі залишається неперевершеним взірцем «духово-інтелектуального подвигу» (Євген Маланюк) колосальної націо- й культуротворчої значущості.

Тисячострунна арфа (Замість монумента)

*Різні тони, різні фарби,
різні сили і змагання, м
ов тисячострунна арфа,
та всім струнам стрій один.
Кождий тон і кождий відтінь,
то момент один, промінчик,
але в кождому моменті
сяє вічності огонь.*

Іван Франко, «Мамо-природо!», 1899

Логіка історичних трансформацій суспільної свідомості така, що глорифікація національних пророків і геніїв часто-густо вироджується в духову муміфікацію. Саме така посмертна доля (чи то пак, недоля) спіткала й одного з найбільших класиків нашого письменства, а разом – і найпомітніших, найхаризматичніших постатей українського культурного й політичного зростання зламу ХІХ—ХХ століть – Івана Франка. Напрочуд темпераментний, жвавий, енергійний, іноді гарячкуватий чоловік з теплим і ніжним серцем довічної дитини і такою ж дитячою допитливістю, одержимий невситимою «фавстівською» жагою світоосагання, продиктованою внутрішньою спонукою творчого духа розпросторитися якнайширше, «Все проникнути, все проглянути, Все скуштувати», – чомусь у громадській рецепції набрав вигляду насупленого кам'яного боввана.

Подиву гідний парадокс: вічний бунтар і вічний революціонер (без лапок!), войовничий антиконсерватор-радикал, що сміливо руйнував замшілі міти й стереотипи, рішуче повалював застарілі авторитети, вічний опозиціонер до будь-якої влади, який ніяк не міг (та, зрештою, й не прагнув) посісти бодай якогось більш-менш прийняттого офіційного становища в суспільній ієрархії, жив лише з власного пера і завше, за великим рахунком, залишався соціальним маргіналом, – за химерною паралогікою Хроносу, перетворився на офіційного монстра, застиглого на постаменті «великого Каменяря» – монументальне втілення «камінного, консервативного принципу», – як писала Леся Українка в листі до Агатангела Кримського від 24.V 1912 р. про центрального персонажа своєї драми «Камінний господар».

Ця алюзія тут зовсім не випадкова. Бо й справді: у сприйманні пересічного (не)читальника Франко – це такий собі «камінний господар» української літератури, закутий у крицю командор, тільки що з каменярським молотом у руках замість меча й патериці. *Такий* Франко – «більше символ, ніж жива людина» (знову-таки, Лесине формулювання, цього разу з листа до Ольги Кобилянської від 3.V 1913 р.). Тим часом Франко *справжній*, ніби заживо похований ув одній труні з фальшивим двійником (мов власне поетичне alter ego – Мирон, герой містично-філософської поеми «Похорон»), ось уже понад століття, за великим рахунком, залишається *незнаним*, і незнаним найперше як поет. Іван Живий, Vivus (прикметні самоозначення творця із довгого шерегу численних Франкових псевдонімів) – і досі Невідомий (ще одне характерне літературне ім'я автора «Мойсея»). Тож, аби збагнути правдивий маєстат його віщого слова, конечно необхідно подолати гравітацію псевдоміту, відсунути «важку гієратичну брилу «каменяря» від живого, вічно живого Франка» (Євген Маланюк), «відбронзувати», «вичаклувати» цього заклятого лицаря українського слова з полону стереотипів.

Звісно, було б безглуздо заперечувати «каменярський» нерв Франкової творчості. Він таки справді притаманний борцеві-громадянинові, що завдання свого життя бачив у тім, щоби «простувать в ході духові шлях і вмирати на шляху», прокладати нові гостинці крізь скелі й

пустелі, нехай і вимошуючи їх власними кістями, і до скону «не кинув каменярьський молот», безупинно лупаючи ним скалу консерватизму, байдужости й духової інертності. Проте огро́м франківського творчого макрокосмосу далеко не зводиться до самої лишень «каменярьської» іпостасі.

Бо Франко – далеко *не тільки* Каменярь, а ще й понурий, блідий Лицар, замріяний і сп'янілий в «кріпко-любовних» обіймах примарної «хитриці»-русалки; і натхненний Сіяч, що благодатної весняної пори сіє «думи вольнії» й «жадобу братолюбія» в пухку ріллю всеплодющої матері-землі; і розкутий Наймит, що випростався, скинувши з хлопських плечей «недолі й тьми ярмо»; й одержимий мисливець на Беркутів-царів, що люто ненавидить усяку тиранію; і Рубач, що просікає сокирою шлях крізь темну пушу – до осяйного світла волі, правди і добра; і тюремний в'язень, життєвий простір якого обмежений кам'яними мурами несвободи; і першогрішник Каїн, який по вбивстві брата спромігся відкрити у власнім серці високу істину любови; і закоханий у власну мрію ліричний герой «Зів'ялого листя», що з виру непогамованих пристрастей стрімголов кидається в «безпам'ятну могилу» нірвани; і зневірений у давніх ідеалах і рожевих ілюзіях молодости зболений самотник-відлюдько «днів журби»; і розполовинений самозрадою Мирон із «Поєдинків» та «Похорону», що здобуває ілюзію заспокоєння хіба на дні пекельного «озера студеного»; і розважливий мудрець-мораліст, що з морських глибин святих книг видобуває для своїх сучасників перли віковичних істин; і суворий аскет із палким серцем, Іван Вишенський, на роздорозжі між особистим спасінням та служінням своєму народові; і відважний войовник-конкістадор, що відкриває нові невідомі землі в духових океанах; і тривожний український Єремія, який, почувши в серці своїм голос Божий, кинув батьківський дім та молодую невісту, аби своїм криком і плачем збурювати оспалу громаду; і, звичайно, Мойсей, пророк, не визнаний власним народом, якому судилося по сорокалітній мандрівці сконати на самім порозі землі обітованої... Але, може, чи не найбільше – *sempre* тіго, вічний учень, вічний новак, «вічно молодий початок шляхів» (Павло Филипович), що до сивих літ зберіг чисте серце «малого Мирона», напоєне огнем із батьківської кузні.

Франко тотожний кожній зі своїх символічних «ролей» і мистецьких реінкарнацій, та водночас не рівний жодній із них. Ба навіть більший від їхньої суми. Бо іноді здається, що в душі митця жили й сперечалися, ба навіть сходились у досмертному герці принаймні декілька різних «я». Ціла його художня творчість постає як грандіозне сказання-притча про безконечні поєдинки – ненастанні борсання людського духа межі «чоловіцтвом» і «звірством», животворним подихом Весни і смертоносним «ледяним вітром» Зими, темним Агріманом й Ормуздом «ясним, молодим», Білим і Чорним демонами, ангелом Житті та ангелом Смерті, «темним демоном пустині» Азазелем і всесильним Єговою, – зрештою, межі Богом і Дияволом. Та найболючіші з цих двобоїв – внутрішні (як-от удар авторських двійників – правдивого й фальшивого Миронів – із прозового й поетичного «Поєдинків» та «Похорону»). І водночас не менш постійним і невгамовним було й прагнення письменника до внутрішньої цілності, погодження протиріччів, жадання синтезу, а чи не найістотніша з Франкових поетичних декларацій – ідеал «цілого чоловіка» – досконалого «я» повної, гармонійної й діяльної людини, що живе й творить у мирі й злагоді зі собою, зі світом і з Богом.

Властиво, екзистенційна діалектика іманентно-людської онтологічної можинности-суперечливости (виявної насамперед у колізії двійництва, одному з лейтмотивів літературного доробку автора «Мойсея») й деонтологічної внутрішньої єдності-цілності – субстанційна основа універсальної особистости Франка¹, вдало скристалізована в символічному образі тисячострунної арфи, всім струнам якої – «стрій один».

¹ Див. докладніше: Тихолоз Б. Діалектика цілності і роздвоєння у філософській поезії Івана Франка: ідеальне «я», криза ідентичності й трагічний катарсис // Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії / Художник В. Мельник. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 107—151.

Унаслідок напрочуд багатогранної, неоднозначної, внутрішньо конфліктної й мінливої природи власного таланту Франко (як філософсько-антропологічний та психоестетичний феномен) має дивовижну здатність випорскувати із тенет будь-яких формул і доктрин, дефініцій і моделей його життєтворчості. Будь-які наукові «полички» й «шухлядки» виявляються занадто тісними для Франка, і не тільки тому, що його неймовірний (як для однієї смертної людини!) за обсягом доробок просто-таки не поміщається в їхніх рамцях, а насамперед з тієї причини, що духовий досвід цього чоловіка, досвід його самотворення і водночас націо- й культуротворення – принципово відкритий, незакінчено-нескінченний, *неостаточний*. А відтак – здається, Франко й по смерті (як робив це часто-густо за життя в запальних дискусіях та полеміках із сучасниками) завзято протестує проти всіляких *остаточних* наліпок-ярликів, доктрин і особливо – квазімітологічних формул-ідеологем (на кшталт радянських штампів «революціонер-демократ», «войовничий атеїст», «буржуазний націоналіст», із новіших, пост-модерних, – «народник»), у які марно намагаються його увібгати запопадливі нащадки.

Мабуть, саме тому будь-яке категоричне твердження щодо життєтворчості Франка неодмінно наражається на ризик неповноти й однобічності. Так, якщо скажемо, що Франко – поет думки, аналітичного розуму, філософського інтелекту, то задля справедливості одразу ж мусимо додати, що він – ще й поет гарячого, чуйного, зворушеного серця, глибокого емоційного переживання. Або, скажімо, Сергій Єфремов цілком слушно стверджував, що Франко – «співець боротьби і контрастів»; а проте не менш слушною була б і протилежна теза: тією-таки мірою він – співець гармонії і любови. Коли ж, до прикладу, постулювати, що Франко – поет-книжник, міцно вкорінений в культуру писаного й друкованого слова (а це – безперечна правда), з міркувань наукової коректності обов'язково доведеться зробити застереження, що не меншу роль серед джерел його поезики відігравали й інші джерела – як-от усна народна творчість та й просто – життєві явища, обставини, зустрічі й прощання з конкретними, зовсім не вигаданими, не «вичитаними» з книжок людьми.

«Ich bin kein Buch, ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch» (*нім.* «Я не книжка, я людина зі своїми суперечностями»), – говорив про себе один із Франкових персонажів, старий Лімбах, цитуючи «Останні дні Гуттена» Конрада-Фердинанда Маєра (див. автобіографічне оповідання «Гірчичне зерно»); але цю афористичну формулу з повним правом можна прикласти й до самого письменника. Він – різний, надзвичайно розмаїтий усередині самого себе, суперечливий і непередбачуваний, і водночас – цілісний, єдиний і неповторний. Франко через те не поміщається в прокрустовому ложі будь-яких редукціоністських схем, що він – геній, і міряти його треба іншою мірою, ніж пересічну сіру посередність, – мірою «великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко далше»² (саме таке враження справив він на Марка Черемшину). На всіх його витворах, хай не завжди довершених і далеко не рівноцінних, завше, одначе, лежить печать великого духа – печать геніяльності.

Міряти ступінь обдарованості видатних творців – справа невдячна. Проте геніяльність Франка не підлягає жодному сумнівові. Він – геній у найбуквальнішому і найточнішому сенсі цього слова. У нього виразно простежуються всі дефінітивні риси геніяльності: багатогранність обдарування, універсалізм діяльності, філософська широчінь світогляду, надвисока продуктивність праці, оригінальність і новаторський характер творчості, високий інтелектуалізм, значна пізнавальна активність, одержимість патосом само- і світоосягання, пристрасне зацікавлення «вічними» питаннями людського існування, глибоке проникнення в соціально-політичні, ідеологічні, філософські, етичні, естетичні проблеми своєї доби, творче (іноді радикальне) переосмислення традицій минувшини, уміння передбачати майбутнє (до прикладу, неспростовне свідчення пророчого дару Франка – філософський прогноз згубних соціальних

² Черемшина Марко. Фрагмент моїх споминів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 284.

наслідків марксизму в працях «Що таке поступ?», «Соціалізм і соціал-демократизм», передмові до збірки «Мій Ізмарагд» та ін.).

Це була людина-«перехрестя», навстіж відкрита до світу, яка з чутливістю інтелектуального сейсмографа жадібно ловила найтонші коливання духової атмосфери часу та своїм фанатичним культуро-творчим трудом будувала «золотий міст розуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями», і водночас людина-«поступ», котра силою своєї індивідуальності немовби репродукувала «в онтогенезі» культурно-історичний «філогенез» своєї епохи. Урешті – людина-«універсум», неповторний мікрокосмос, рівновеликий макрокосмосу у своїй загадковості й нескінченності. І саме завдяки своїй межовій відкритості, еволюційній змінності, дивовижному універсалізму, а відтак – складності, навіть амбівалентності феномен Франка – власне як унікальний *людський* феномен – посідає небуденне місце не тільки в історії нашої культури, але й у досвіді становлення новоєвропейської («фавстівської») людини загалом.

Як цілий творець, «цілий чоловік», вічний трудівник, борець і бунтар, філософ-мислитель і артист-співець, сповнений весняної радості й осінньої задуми, одержимий вірою й гризеними сумнівами, завше закоханий і завше страждений, спалюваний гарячою любов'ю до людей і відчайсно самотній, – він, може, чи не найповніше в українській поезії (та й українській культурі загалом) явив нам високі істини буття: ким є людина, ким вона прагне бути й ким може стати. *Людський* досвід Франкової поезії як ненастанного *вправляння у людяності* – неоціненний.

«Каригідно мало знаємо ми нашого Івана Франка, – наголошував Улас Самчук у програмній доповіді «Велика література» на установчому з'їзді Мистецького українського руху 1946 р. – Зводимо Його до ролі політичного і національного будителя і будівничого, лишаючи на боці можливо суттєвіші Його наміри. Він намагався збудувати не тільки національно-соціальну громаду. Він передусім жорстоко скальпував наше духове ество та вимірював ступінь температури нашої душі. Він боявся за саму суть нас, нас як одиниць людських, як Божих творів вищого порядку, яким наказано вершити і завершувати все створене на землі. Іван Франко, як ніхто з наших послів у світ вічного, намагався зробити з нас людей. Людей у повному значенні слова, людей великої душі, людей широкої і глибокої натури»³.

Урешті, письменник сам чітко означив людиномірний вектор своїх творчих інтенцій: він ніколи не жадав бути гетьманом, керманичем, проводирем чи героєм, лише поривався в усій своїй діяльності «бути чоловіком» – «цілим чоловіком»: «Лиш хто любить, терпить, В кім кров живо кипить, В кім надія ще лік, Кого бій ще манить, Людське горе смутить, А добро веселить, – Той цілий чоловік. Тож сли всю життя путь Чоловіком цілим Не прийдеш тобі бути – Будь хоч хвилечку ним».

«Бути чоловіком» для Франка з конечністю означало – бути творцем. Тобто, передусім, поетом (недаремно етимологічне значення давньогрецького ποιητής – саме творець). Його геній в усій своїй «тисячострунності» відбився в чарівному дзеркалі поетичного слова. Адже поезія – насправду перша скрипка у багатоголосому й величному оркестрі духу, ім'я якому – Іван Франко. Саме з неї він розпочав свій творчий шлях і нею-таки його закінчив.

Будуючи свій поетичний універсум на міцному фундаменті окцидентальних та, почасти, й орієнтальних духових традицій, Франко творив на зламі культурно-історичних парадигм (романтизму й позитивізму, позитивізму й модернізму), і до кожної з них причетний не лише як реципієнт, а й як оригінальний співтворець. Тож природно, що драма його світоглядно-естетичної еволюції – складна й багаточастинна.

Дві поетичні книги: перша, дебютна – «Баяди і розкази» – та остання, підсумкова – «Із літ моєї молодости», – пролог та епілог цієї драми, що немовби утворюють золоте кільце Франкової поезії, великий цикл вічного повернення духа на круги своя, до коріння, *ad fontes*.

³ Самчук У. Велика література // МУР: Альманах. – Збірник 1. – 1946. – С. 51.

У цих книгах зібрано ліро-епос «молодечого романтизму», наснажений розумінням поезії як «іскри божества», а відтак осяяний «вічними огнивами духа» – «творчою силою із любовою». Ці неспіливі первістки Франкового генія ще не завжди формально довершені, хоч і взорвані на високі зразки книжної й народної культури, але завжди по-молодечому щирі. Твори Джеджалика (перший Франків псевдонім) оповиті легким флером юнацької меланхолії, проте наснажені всепереможним християнським оптимізмом. Вони сповнені незахитаної ще віри в «божеськість людського духа», у майбутні звершення «під знаком хреста пречудним», у те, що «Божа Мати – у нашій хаті», в богообраність та історичну місію українського народу, дух якого сконцентровано в його слові, в «піснях народних» (саме так називався Франків сонет, що став його дебютною публікацією).

У добу буремних випробувань «пророцтва і бунту» Франкова поезія (здебільшого зібрана в достоту епохальній книзі «З вершин і низин», яка для тогочасної галицької молоді стала другим «Кобзарем») із побожного священнодіяння перетворюється на знаряддя громадської праці на полі народного поступу і зброю політичної боротьби. На зміну Джеджаликові приходить Мирон; наївній релігійності «романтичного ідеалізму» протиставляється раціоналістичне богоборство; вектор «філософської віри» переорієнтовується з трансцендентного «царства небесного» на земний світ із його суперечностями й вадами; людський дух з абстрактної «іскри божества» перетворюється на суспільно активну, революційну силу. Не відродження «предків слави», а творення «нового життя» стає насущним завданням. Для його виконання на авансцену виходить новий ліричний суб'єкт – герой-пролетар, колишній наймит, а тепер – каменярь поступу, для якого жити – означає боротися й працювати – не для себе самого, а для всіх людей. Дух «трагічного оптимізму» (термін Дмитра Донцова) лучить у собі фаталістичну приреченість індивіда та життєствердну віру в прийдешнє «щастя всіх», бадьорий веснянковий благовіст молодого борця та осінньо-нічні настрої скорботної задуми, революційні заклики й гімни та притишені голоси «геніїв ночі». «Реальна поезія» пори «вершин і низин» – це поезія боротьби і контрастів, поезія «нової думки, ... нової, енергійної дикції».

Однак на наступному етапі Франкової творчості – в період «днів журби» – в авторській естетичній свідомості переважає вже трагічно-песимістичне світовідчужання, близьке до позиції героя «ліричної драми» «Зів'яле листя». У цій перлині української та, без перебільшення, світової інтимної лірики, первоцвіті національного поетичного модерну, розгортається драматично напружена і водночас тонко нюансована екзистенційна діалектика еросу і танатосу, що владарюють душею й долею протагоніста, який, переходячи пекельні кола нерозділеної любови, із закоханого юнака стає зневіреним самогубцем, а з поета-романтика – поетом-декадентом. Разом із тим і його омріяна обраниця із захмарного п'єдесталу «вічної жіночності» падає в безодню міської клоаки, із прекрасної й пречистої діви перетворюючись на жінку-вампа, жінку-привида, жінку-повію. Тим часом Франків «Вертер», згубивши надію здобути недосяжний ідеал, знаходить вихід у суїциді, не в змозі протистояти фатальній гравітації небуття.

Та серед «правдивих Schmerzenskinders» (нім. «дітей страждання») кризової доби Франкової життєтворчості (останніх літ XIX ст.) – не тільки поетичні витвори модерної філософії «болю існування», а й максими філософії гуманності високої проби. Лік на особисті й громадські душевні хвороби схилку віку поет віднаходить у проповіді «широлюдської моральності», котру черпає з давніх пам'яток сакральної літератури і протиставляє облудній новочасній «формальній релігії... ненависти та клясової боротьби» – марксизмові. Гуманістично інтерпретована християнська етика лягла в основу художньої ідеології книги «Мій Ізмарагд» (а також і її «другого, побільшеного видання» – збірки «Давнє й нове»), де злидненому, невтішному сущому індивідуальній й соціальній дійсності (цикли «Поклони», «По селах», «До Бразилії», «Із злоби дня») протиставлений ідеал морального належного (найповніше явлений у гномічно-параболічних віршах-«ізмарагдах» циклів «Паренетікон», «Притчі» й «Легенди»).

Домінантним ліричним суб'єктом цієї «учительної» поезії, об'єднаної «спільним діапазоном морального чуття і темпераменту», стає вже не поет-громадянин, а філософ-мудрець, моральний наставник свого народу, проповідник правдивої доброчесності. Його м'який, ненав'язливий дидактизм *sub specie aeternitatis* урівноважує жалощі й боління змученого серця.

А проте вони з новою силою вириваються з підсвідомості на світло денне в найсуб'єктивнішій із Франкових збірок – «Із днів журби», інтимному щоденникові поетової душі, згриженої резигнацією й алієнацією. Самопізнання митця як «внутрішньої людини», проникливий, глибинний ліризм та зосереджений автопсихологізм визначають мистецьку «фізіономію» цієї книги рефлексій і медитацій, ностальгійних споминів і розчарувань, сумнівів і... – віднайдення нової світлої віри в «різноманітність духа» й «рожеві блиски ідеалу» (ці мотиви особливо увиразнюються в останньому циклі збірки, «В пленері»).

Подолання зневіри в людських спроможностях змінити світ на краще ознаймило тріумфальне повернення віри в «силу духа» – прихід золотої пори «Мойсея» і «*Semper tiro*». У нове століття поет увійшов «мужем світла» (Симон Петлюра), мудрецем із душею мужнього конкістадора. Зрілий, досвідчений чоловік промовляє тепер до читача, навчитель життя і національний проводир, втомлений, але не зломлений життєвими випробуваннями, *semper magister* – і *semper tiro*, буремний дух якого, за Миколою Зеровим, «одстоюється нарешті в сосудах гуманності і філософічного спокою»⁴.

У період «влади творчого духа» (Павло Филипович) дедалі більше активізується звертання до мудрости віків, закодованої у слові, передусім, художньому; поглиблюється проникнення у смислові глибини інтертексту світової культури через оригінальне, здебільшого поєднане перетлумачення «старих тем». У книзі «*Semper tiro*», де найповніший вияв знайшла Франкова «адорація штуки» (обожнення творчої сили мистецтва, його онтологічної самоцінності й невичерпальності), в епіцентрі гетеанськи вираженої, майже «олімпійської» філософсько-поетичної рефлексії – проблеми сутності й призначення мистецтва, сенсу творчості (цикл «*Semper tiro*»), етичного вдосконалення людської натури («Із книги Кааф»), місця й ролі людини взагалі й митця зокрема в національно-суспільному житті та вселюдській історії («На старі теми»). Лірика цієї найдовершенішої Франкової збірки – квінтесенція екзистенційного досвіду поета-мислителя, кристалізація його етичної, естетичної та історіософської концепцій. «*Semper tiro*» немовби вивершує величний поетичний світ письменника дорогоцінним каменем-«брильянтом» щирої гуманності, що «пливе з криниці чистої любові».

У поетичному космосі Франка, однак, крім «сузір'я Ліри» (достоту «тисячострунного» оркестру ліричних віршів, циклів і збірок), яскраво сяє ще й велична «Плеяда» поем найрізноманітнішої тематики, емоційної тональності й творчої генези – соціально-побутових («Панські жарти», більшість «Жидівських мелодій» та частина «Галицьких образків», низка незавершених творів – «Нове життя», «Лісова ідилія» та ін.), казково-легендарних («Лис Микита», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім», «Бідний Генріх», «Істар», «Сатні і Табубу», «Поема про білу сорочку» й ін.), історичних («На Святоюрській горі», «Ор і Сирчан» («Євшан-зілля», «Кончакова слава»), сатиричних («Ботокуди», «Вандрівка русина з бідом», той-таки «Лис Микита» тощо). Та найпомітніше місце серед рясного грона творів цього жанру посідають, мабуть, усе-таки чотири філософські поеми: «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей» – «діамантова корона» Франка-поета, вінець цілої його велегранної творчості. Саме завдяки цим архітворам його ім'я стоїть в одному ряду з найбільшими геніями людства – митцями-філософами Данте, Шекспіром, Мільтоном, Гете, Байроном.

Ув основі складних сюжетних та проблемно-смыслових колізій кожної з цих поем лежить, назагал, єдина екзистенційна протомодель, що концентрує в собі центральні антиномії людсь-

⁴ Зеров М. Франко-поет // Зеров М. Твори: В 2 т. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – К.: Дніпро, 1990. – С. 487

кого буття (життя, смерті й безсмертя): самотній пасіонарний герой (авторське символічне *alter ego*), одержимий власною місією, проте відторгнений од свого суспільства, в межовій ситуації, в стані глибокої екзистенційної кризи, унаслідок напружених духових пошуків, через випробування відчуженням, самотністю, сумнівами, зневірою, резигнацією, самобичуванням, внутрішнім роздвоєнням і навіть зрадою, зазнає духового прозріння і просвітлення, відкидаючи спокуси і сумніви та відкриваючи невідому досі високу істину на порозі власної смерті; переживає трагічний катарсис, але, через нездоланий бар'єр між пророком і масою, відходить у вічність (гине / вливається в божественну сутність), так і не досягнувши своєї мети, не віднайшовши порозуміння зі своєю громадою і не передавши їй здобутої (нововідкритої) істини. Вочевидь, ув основі цієї моделі – життєвий досвід самого поета, який надто часто у своїй Вітчизні почувався самотнім пророком, що волає серед пустелі німоти й оспалости.

Якщо у згаданих шедеврах Франкового поетичного епосу трагічні суперечності людського буття трактуються у власне філософській площині, то в неперевершеному архітворі його драматургії – драмі «Украдене щастя» (яку з погляду генологічної природи, либонь, доречніше було б окреслити як трагедію: адже тут присутні всі класичні «аристотелівські» жанровизначальні чинники – трагічний патос, трагічні характери, трагічна розв'язка й трагічний катарсис) – вони висвітлюються насамперед у суспільно-психологічному ракурсі. Утім, банальна, на перший погляд, житейська історія «з сільського життя», що розгортається в межах тривіального «любовного трикутника» нібито «коло 1870 року в підгірському селі Незваничах» (а насправді – вічна і всюдисуща, як саме життя), під пером великого майстра слова, глибокого душезнавця й пристрасного людинолюбця виростає до мірила екзистенційно-антропологічної драми, головні герої якої – Людина і Доля. Кожен із головних героїв цієї драми (Анна, Микола, Михайло), немовби мітологічний цар Едіп, у пошуках власного украденого щастя відчувається іграшкою в руках Фатуму – і водночас протистоїть йому мірою своїх людських спроможностей.

Третя «галактика» Франкового художнього світу (поруч із поезією та драматургією) – це многобарвний світ малої та великої прози – мозаїчна епопея людського життя, мистецька енциклопедія етнічних, соціально- та індивідуально-психологічних типів, галицька «книга биття» і «людська комедія», що в цілості своїй становить, за далекосяжним задумом автора, досконалий «образ нашої суспільності в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях» упродовж її кількостолітньої історії – від «ідеального громадянства» часів Галицько-Волинського князівства (радіше змодельованого, ніж власне зображеного в не стільки історичній, скільки утопічній повісті «Захар Беркут») – до реальної історичної ситуації Франкової сучасності (може, найбільш стереоскопічно змальованої в романі «Перехресні стежки», у жанровій структурі якого вдало синтезовано інтелектуально-філософський, соціально-психологічний, любовний та кримінальний генологічні первні).

За спостереженнями франкознавців, загальну констеляцію Франкової прози утворюють «сузір'я» проблемно-тематичних циклів, що об'єднують у собі твори-«планети» (епічні жанри середньої та великої форми: романи та повісті) та твори-«сателіти» (малі епічні жанри: новели, оповідання, казки тощо): «бориславський» нафтопромисловий цикл («Борислав сміється», «*Voia constrictor*» та ще 6 менших за обсягом текстів); цикл творів із кримінальним сюжетом («Основи суспільності», «Для домашнього вогнища», «На дні» та низка інших «тюремних» оповідань); «роман виховання» в новелах («Не спитавши броду») та інші твори про дітей і школу; твори сільської тематики («Свинська конституція» та ін.); твори з життя інтелігенції («Лель і Полель», «Перехресні стежки» та ін.); історична белетристика («Петрії і Довбушуки», «Захар Беркут» і деякі інші); цикл любовних історій («Маніпулянтка», «Сойчине крило» etc.); сатиричні казки та оповідання («Доктор Бессервіссер», «Казка про добробит» тощо); казки для дітей (збірка «Коли ще звірі говорили»); мемуарні оповідання («У кузні», «У столярні» та ін.);

філософсько-символічна проза, позначена тяжінням до модернізму («Поединок», «Рубач», «Терен у нозі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Великий шум» та ін.)⁵.

Загалом, Франкова проза, як і поезія та драматургія, за влучним висловом Івана Денисюка, стала «ін'єкцією європеїзму» в українську літературу, прищепивши на національному ґрунті модерні форми й засоби художньої виразності, новочасні естетичні та філософські ідеї, «вічні» теми й проблеми метаісторичного та вселюдського значення.

Стильова палітра Франкової творчості напрочуд широка: історично запізнілий «молочний романтизм» «Баяд і розказів», «Петріїв і Довбушуків» та «Трьох князів на один престол» (подекуди з рудиментами просвітницького класицизму); «науковий» та «ідеальний» реалізм як домінанта естетичної «фізіономії» творів кінця 1870-х – початку 1890-х рр. (зокрема поетичної книги «З вершин і низин» та численних оповідань і повістей) з виразною тенденцією до натуралізму (як-от у «Тюремних сонетах», повісті «Boa constrictor» та інших творах «бориславського циклу»); ранньомодерністичні (зокрема «декадентські», символістичні, неоромантичні, неокласичні, імпресіоністичні, експресіоністичні, ба навіть сюрреалістичні) «симпатії» Франкової музи на зламі ХІХ—ХХ ст. (у т. ч. «об'яви декадентизму» в «Зів'ялому листі», філософсько-психологічний імпресіонізм «Із днів журби», «новоромантизм» «Похорону», «Мойсея» і «Semper tiro», елементи експресіонізму та сюрреалізму в новелістиці останніх років життя – «Син Остапа», «Неначе сон»)… Окремої згадки варті власне франківські індивідуально-стильові трансформації класичної культурної спадщини (зокрема сакральної – канонічної та апокрифічної літератури), насамперед тонко стилізований «неомедієвізм» «Мого Ізмарагду», перегадом уплетений у панорамну еkleктику «Давнього й нового»...

Та кожен зі згаданих художніх напрямів під пером поета отримав своєрідне, власне франківське заломлення, а в сумі вони витворюють довершений мистецький автопортрет небуденної, повноцільної й повноцілої авторської особистості. «...Моє найвище бажання як писателя і поета: щоб моє слово було ясне і щоби в ньому, як в дзеркалі, виднілося людське, щиролюдське лице», – одверто й прозоро формулював Франко своє естетичне кредо в передмові до «Мого Ізмарагду». І вірність йому зберігав завжди.

У власній художній творчості він випробував чи не всі відомі на той час літературні жанри (від мініатюрного афоризму-гноми до поеми-епопеї, від закличних гімнів і гнівних інвектив до розважливих рефлексій і парабол, від реалістичного образка до містичної візії, від «новели акції» до «новели настрою», від історичної чи соціально-психологічної повісті до інтелектуального роману, від сократичного діалогу до драми-казки, від соціальної комедії до народної трагедії...). Творив письменник і синкретичні, змішані жанрові конструкції, як-от новела-притча («Хмельницький і ворожити»), казка-притча («Рубач»), повість-новела («На дні», «Сойчине крило», «Як Юра Шикманюк брів Черемош»), поема-казка («Лис Микита», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім»), драма-казка («Сон князя Святослава») та багато ін.

Франко-прозаїк використовував найрізноманітніші форми нарації (від традиційного усноповідного «Я-оповідання», «верстатного» оповідання-напису та оповідання «в модусі спомену» – до нових для тогочасного письменства форм літературно-писемної нарації, одностороннього діалогу та «потoku свідомості»⁶); Франко-драматург однаково блискуче володів мистецтвом сценічного діалогу та монологу; а Франко-поет майстерно апробував чи не всі можливі версифікаційні форми (від вдалих імітацій народного, античного й давньосхідного віршування до складних поліметричних конструкцій, від класичних силабо-тонічних нормативів до перших в українському письменстві верлібрів), сягнувши вершин віртуозного

⁵ Див. докладніше: Денисюк І. Новаторство Івана Франка-прозаїка // Записки НТШ. – Львів, 2005. – Т. 250: Праці Філологічної секції. – С. 52—66.

⁶ Див.: Лежкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1999. – 160 с.

володіння художнім словом (особливо в канонічних формах овідіївського елегійного дистиха, петрарківського сонета, дантівської терцини й байронівської октави, шекспірівському медитативно-філософічному білому вірші й ні на кого не схожих блискучих варіаціях за мотивами народних пісень). Варто сказати, до прикладу, що, за спостереженнями франко- й віршознавця Валерія Корнійчука, з 61 поезії «Зів'ялого листа» кожна має унікальну ритміко-інтонаційну структуру, і жодного разу митець не повторив однієї й тієї ж конструкції; а всі 9 сонетів збірки «Із днів журби» поет «одягнув» в «уніформу» з абсолютно різним способом римування – подиву гідна мистецька винахідливість!⁷ Тож «кришталь поезії» і «римів блискітлива емаль» насправді були об'єктом пильної уваги й наполегливого експериментування того, хто нібито, за власним визнанням, не прагнув творити «майстерверків», не дбав «о викінчення форми» і насамперед піклувався про зміст художнього твору, закладену в ньому думку. І досі ще, на жаль, поширене шаблонне уявлення про Франка як поета глибоких і злободенних ідей, але слабої віршової техніки – не більше, ніж іще один облудний стереотип, обґрунтовано спростований ще в статті «Франко-поет» (1925) Миколи Зерова – великого знавця секретів поетичної майстерності, який уважав, що «ніхто з українських поетів не показав такої розмаїтості вірша», як автор «Зів'ялого листа» та «Мойсея»⁸.

Тож у творчому арсеналі Франка-письменника – не лише важкий каменярський молот, знаряддя праці й боротьби, призначене для того, аби прорубувати простий шлях крізь непорушну скелю безпросвітного провінціалізму – туди, «де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали», – але й «тонкий різець Петрарки», за допомогою якого митець вигранював «форму майстерну, мов різьблена чарка», що в неї він переливав свою любов, свої найглибші, найінтимніші переживання.

«Багата образами й ідеями, колоритна й ароматна, немов квітучий луг, поезія Франка обіймає різні сфери чуття, виблискує оригінальністю й силою», – стверджував Михайло Коцюбинський⁹; проте цей висновок можна поширити на всю літературну творчість автора «Зів'ялого листа» та «Мойсея», «Захара Беркута» та «Перехресних стежок», «Украденого щастя» та «На склоні віку»...

У цій поліфонії художнього слова кожен може знайти те, що йому до смаку: свідомий громадянин, гарячий патріот – полум'яні революційні заклики, національні гімни, бойові пісні; закоханий юнак – шедеври інтимної, у тім числі й еротичної лірики; книжник-любомудр – глибокі філософські рефлексії й афористичні моральні повчання; дослідник історії – епічні образки минувшини й поетової сучасності; охочий до сміху – дотепні зразки гумору й сатири; вибагливий естет – мистецькі архітвори-шедеври, у яких глибинний зміст гармонійно поєднаний із довершеною словесною формою й новаторською, свіжою образністю.

«Франко інтересний, в якому б розрізі, в якому б перекрої ми б не взяли його поезію», – слушно відзначав той-таки Микола Зеров. І не тільки поезію – хочеться доповнити лідера «неокласиків»; проза й драматургія не меншою мірою заслуговують на пильне вдивляння в секрети літературної творчості. У кожному з вимірів Франкового художнього мультиверсуму – проблемно-тематичному, ідейному, образному, стильовому, жанровому, версифікаційному, мовностилістичному – перед читачем постає надзвичайне багатство й розмаїття тонів і півтонів, барв і відтінків, якого б вистачило не на одного митця. Ні, таки не «каменярський молот», а радше граційна «тисячострунна арфа» заслуговує бути тим «фокусним», «ізмарагдовим» образом, який найадекватніше символізує істоту Франкової творчості.

⁷ Див.: Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики: Монографія. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 388–416, 436.

⁸ Зеров М. Цит. праця. – С. 464.

⁹ Коцюбинський М. Иван Франко. Биографическая заметка // Коцюбинський М. Твори: В 7 т. – Т. 4. – Київ: Наук. думка, 1975. – С. 27.

Водночас слід відзначити глибинну, органічну єдність усієї творчості Франка (художньої, наукової й публіцистичної), в усій її еволюційній багатоступовості, багатожанровості й багатостилевості. Адже, як пам'ятаємо, «всім струнам стрій один!» Так, апокрифічні сюжети й мотиви, що є предметом невсипущої уваги Франка-вченого, раптом «оживають» у його художній практиці (пор. генезу ліричної медитації «Як голова болить!...» зі збірки «Semper tūo»). Переклади знаходять продовження в оригінальній творчості (скажімо, Байронів «Каїн» – у «Смерті Каїна», «Райнеке Фукс» Гете – в «Лисі Микиті» тощо). Одні й ті ж (вочевидь, особливо важливі для автора) сюжети він розробляє і в прозовій, і в поетичній формі (до прикладу, «Поєдинок», «Рубач», «Похорон», «Терен у нозі»). Діалектичний взаємозв'язок усіх форм творчої самореалізації Франка, усіх її родів і жанрів, їхнє взаємонасвітлення і взаємозапліднення – одне з найважливіших джерел його натхнення.

Мав рацію Василь Щурат, коли уподібнював творчу натуру Франка до губки, яка вбирає в себе все, щоб віддати назовні в трансформованому, «перетравленому» вигляді: «Коли б мені сказав хто коротко схарактеризувати Франка, я порівняв би його з губкою, котра всякає в себе всі прояви сучасного життя, але не на те, щоб віддати їх назад у первісній формі, а на те, щоб, перетравивши, задержати їх і в відповідний час в відповідних, часом до первісних зовсім не подібних, формах і комбінаціях показати світові. Завдяки тій прикметі душі всі так наукові, як поетичні письма Франка зраджують велику начитаність в давніх і сучасних літературах»¹⁰.

У Франковій творчості *чуже* стає *своїм*, а своє, питоме здобуває статус загальнолюдського; «домашній» елемент збагачується «привозним», а той, своєю чергою, одомашнюється, доместикується. Так здійснюється великий діалог епох і народів – ще одне невичерпне джерело франківської творчої наснаги. Він-бо й справді був *людиною діалогу*, складного й багатоаспектного діалогу мов, культур, світоглядів, традицій, ідеологій, націй, епох... Самохіть виконуючи нелегку місію ретранслятора, акумулятора й популяризатора глобального загальнолюдського досвіду, всією своєю творчістю, художньою й науковою, він прагнув показати, «як... широко розгалужувались і глибоко сягали духовні впливи від народу до народу, від століття до століття», ніколи не забуваючи про вирішальне значення національних потреб і національної своєрідності. Бо тільки автентичний національний первень робить поєднання чужорідних, запозичених чинників в культурному артефакті – саме синтезом, а не еклектикою.

У кожному разі, Франко – поза всяким сумнівом – найвидатніший український письменник пошевченківської доби, найяскравіший «культурний герой» другої половини XIX століття, який вершинними своїми творчими здобутками сягає мистецьких обріїв століття XX. Наслідком його титанічної і – що не менш важливо! – по-справжньому геніяльної праці стали європеїзація, інтелектуалізація та естетизація національної художньої свідомості, її виламування зі схоластичних умовностей псевдокласицизму, поступове долаття інерції неокотляревщини й псевдошевченківських стилізацій, поглиблення мислительно-рефлексійного первня при одночасному дисциплінуванні мистецького переживання, відточування творчої майстерності на найвищих взірцях світового письменства, модернізація змістоформи українського художнього слова.

Утім, сам Франко далеко не вважав свій літературний доробок якимось екстраординарним творчим здобутком, монументом вічності, шедевром. Навпаки: часто скрушно скаржився, що не зміг зреалізуватися вповні як митець і надто багатьом задумах «поскручував голови». Його «невроджені діти» – «невиспівані співи» – боліли йому відчайвно сильно, й озивалися в снах, і волали про допомогу. Парадокс, але чи не найсильнішими мистецьки й найодвертішими психологічно були його ліричні рефлексії саме на тему власної творчої неспроможності й незреалізованості. Він називав себе тільки «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку», і був певен, що з його «творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь». І в цих зізнан-

¹⁰ Щурат В. Літературні портрети. І. Др Іван Франко // Зоря. – 1896. – Ч. 1. – С. 16.

нях не було ані грана пози; Франкова скромність – не топос, а domeжна щирість. Щирість як принцип життєтворчості: «Най будуть щирі, щирі, щирі!» – ревно закликав братів по перу. І сам був щирим наодинці зі словом.

«Я не скінчу тебе, моя убога пісне, в котру бажав я серце перелить...» – скорботно зізнавався в одному з найінтимніших і найзворушливіших віршів. Франкова творчість, ця велична, неповторна симфонія людського духу, за всієї її многогранності й багатства, – це таки й справді: незакінчена п'єса великого майстра. Майстра, що так поспішав жити й творити – повно, справжньо, чесно, – що здебільшого просто не мав часу на дбайливе вишліфовування створеного. Саме тому творчість ця така неспокійна і різна, і дихання її нерівне й схвильоване, як подих самого життя. Але, може, в цьому й криється її особливий чар: чар незавершеності, невикінченості, відкритості в майбутнє.

Велич, або трагічний героїзм (Замість епілога)

«Свідомо чи несвідомо, з власного пересвідчення чи з чужого голосу, але кожен, почувши ім'я Франка, сказати б, здіймає шапку, незалежно від свого місця народження – Київ, Карпати, Кубань чи Вороніжчина, – занотував півстоліття тому у своїй «Книзі спостережень» Євген Маланюк. – Тут діє якийсь “інстинкт величі”, який у так званих масах є значно більш живий, аніж припускають демагоги»¹¹.

І справді: велич Франкова, ренесансний титанізм його виняткової творчої особистості – самоочевидний факт для кожного неупередженого погляду. Грандіозна постать великого сина Якова-коваля з нагуєвицького присілка Гори з часової дистанції не меншає, а навпаки, дедалі вивищується – і не далшає, а дедалі ближчає до нашої сучасності. Та чи можемо з певністю сказати, що за півтора століття, що минули од часу уродин нашого національного генія, повністю збагнули секрет і сутність його феномена, таємницю його, Франкової, величі?

Мабуть, не помилюся, якщо стверджу: і сьогодні перед нами все ще стоять непрості й надто важливі в контексті національно-культурного самоусвідомлення українців питання: хто він, Іван Франко? Чим завдячуємо йому ми, сьогоднішні? Яке місце він посідає в національно-культурному просторі сучасної України і яку роль відіграв у її стражденній історії? Нарешті, іншими словами, в чому полягає славетна величність Франкова?

Од античних часів великих людей заведено йменувати героями. І справді: велич – це героїзм. Але що ж таке героїзм? Що означає – бути героєм?

Героїзм – це насамперед пряmostояння. «Я з тої раси, що карка не гне, Глядить життю і смерті в очі сміло, Що любить бій, що просто, грімко йде На визначене їй судьбою діло», – так окреслює свою генеалогію Мирон із Франкового «Похорону», символічне авторове *alter ego*. Героїчна постава – це позиція проти течії. Бути героєм – означає *бути всупереч*: «Против рожна перти, Против хвиль плисти, Сміло аж до смерти Хрест важкий нести!». Це поетичне кредо – незмінний орієнтир Франкової життєтворчості – від «*Semper idem*» (щойно цитованого) до «*Semper tigo*» з питомо франківською заповіддю блаженства: «Блаженний муж, що йде на суд неправих І там за правду голос свій підносить, Що безтурботно в сонмищах лукавих Заціплії сумління їм термосить». І ще одне формулювання цієї-таки максими – цього разу з самого порога вічності: «Не мовчи, коли, гордо пишаючись, Велегласно брехня гомонить... <...> Хоч би ушам глухим, до німої гори, – Говори!»

Він не мовчав. Говорив – хай до німої пустелі. Хто говорить – буде почутий. Якщо говорить – щиро.

Франко знав це. І саме тому його героїзм – справжній, а відтак не декларативний, позбавлений фальшивого патосу. Це не маєстатична псевдоромантична поза, а органічна світоглядна позиція й щоденна життєва практика. Тому це «негероїчний героїзм», що не усвідомлює себе як такий, ба навіть заперечує власну винятковість.

«Та слави людської зовсім ми не бажали, Бо не герої ми і не богатирі», – так атестують себе Франкові каменярі. «...Не Баярд, борець непоборимий, Не Дон-Жуан, усіх жіночих серць побідник, Героєм наших днів, а продуцент, робітник», – читаємо в поемі «Нове життя». «Я не геній, синку милий...» – зізнається Франко не надто гречному молодшому колезі у відповідь на жорстоку інвективу: «Не геній ти, а взір лиш продуцента!». У статті «Дещо про себе самого» автор «Мойсея» зараховує себе до когорти письменників-робітників та ремісників, що йдуть за нечисленним гуртом велетнів-геніїв. «Не довелось геройським боєм битися, Ламаться

¹¹ Маланюк Є. Франко незнаний // Маланюк Є. Книга спостережень: Проза. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 83–84.

звільна мусив, ржою вкритися», – болісна автохарактеристика з «Мого Ізмарагду». «Зробили мене гетьманом, яким я ніколи не був і не хотів бути, – відхрещується од ювілейних суперлятивів 1898 р., – зробили мене керманичем, хоч я, придивившись правдивим керманичам на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене проводирем, хоч я любив лише іти в ряді...» І так пояснює генезу свого творчого чину: «Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; се не жадне героїство, а просто елементарна сила веде мене сією дорогою, сила моєї хлопської крові». Усі ці зізнання – не риторична фігура, а межова щирість; не топос скромности, а «чесність зі собою».

Однаке цей «рядовий робітник», «негероїчний герой» був-таки приречений на героїзм – своєю самотністю. «Я любив іти в ряді і люблю, але – такого ряду не було...», – скрушно констатував своє становище одного-в-полі-воїна. Так геніяльність ставала самотністю, а героїзм закономірно перероджувався в трагізм. Адже, за влучним афоризмом сучасного філософа Назіпа Хамітова, «героїзм є трагічне втілення геніяльності у світі людей»¹².

Світ людей – світ боротьби. Жорсткої, виснажливої, іноді кривавої боротьби з обставинами, середовищем і самим собою. «Він ішов, не ставав, мов герой До остатнього бою, Та у серці важка боротьба Ішла з самим собою». Це – про Мойсея, пророка й проводиря свого поневоленого народу, що знайшов свою смерть на самім порозі землі обітованої. І водночас – про самого Франка.

Саме в боротьбі – і Франків героїзм, і його трагедія.

Героїзм Франка – у його непохитній вірі в ідеали добра й справедливості, у майбутню свободу й незалежність своєї нації, у повсякчасній готовності «до великого бою за добро, щастя й волю всіх», у ненастанній праці і цілеспрямованому прямуюванні дорогою поступу, у подоланні перешкод у собі й поза собою.

Трагедія Франка – не тільки в нещасливому особистому житті та численних життєвих випробуваннях, а насамперед у постійній болючій внутрішній «борні з самим собою», у глибоких сумнівах у сенсі і вартості власної праці, у правильності обраного шляху, у неповній творчій зреалізованості та, нарешті, у фатальній приреченості на смерть на шляху.

Трагізм і героїзм злитовані в життєтворчості Франка, витворюючи у своєму діалектичному синтезі глибинний код його особистості й долі. Лаври героя-звитязця вплетені в терновий вінець мученика. Лицар обов'язку, каменярь поступу, конкістадор духу, апостол праці – і водночас раб волі, страдник сумніву, трагічний в'язень національного сумління. Це все про нього, про Франка. І все це – правда.

Трагічний героїзм – це, може, найадекватніша формула Франкової величі (хай, однаке, редукована й спрощена, як і всі формули).

...Понад періоди, напрями й стилі здійснюється в культурній історії України мойсеївська постать Франка, що творить цілу франківську епоху. Епоху, яка не завершується з відходом письменника у вічність, а проростає в майбутнє. «Франко зрозумів добре, яку печать кладе на душу цілої нації, і ту свою націю хотів він бачити нацією героїв»¹³, – писала Олена Теліга – «поетка вогняних меж» (Дмитро Донцов), національна героїня України, яка загинула мученицькою смертю в Бабиному Яру. Її генерація гідно і гордо пронесла «печать духа» свого духового Батька у визвольні змагання ХХ століття, щоб передати естафету покоління Василя Стуса, який, за його власним зізнанням, вирішив стати поетом саме після прочитання Франкового «Мойсея»¹⁴.

¹² Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. – К.: Ника-Центр; М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. – С. 294.

¹³ Теліга О. Книжка – духовна зброя // Олена Теліга: Збірник / Ред. і приміт. О. Жданович. – Детройт—Нью-Йорк—Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗДА, 1977. – С. 122.

¹⁴ Див.: Стус В. Твори: У 4 т, 6 кн. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 1: Листи до рідних. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. – С. 349.

«Героїчне напруження» духа, зафіксоване в слові, – ось головний чин Франкового універсального генія. «В цій героїчній напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою – і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто і яка не дозволить, хоч би як змінились умови нашого життя, забути його як поета», – стверджував ще 1925 р. Микола Зеров¹⁵. Через три десятиліття цю ж думку розвинув Євген Маланюк: «...Коли Іван Франко саме на цих теренах [“в історично і культурно zdeформованих східноєвропейських, а в політично-колоніальних безсупільних умовах нашої Батьківщини”] великою людиною став (й чим далі, тим більше ставатиме), то завдячувати це він міг лише сам собі і виключно собі, заплативши за свою велич важкою ціною своєї страшної біографії, щоденною жертвою свого понадлюдського труду і щоденною боротьбою з оточенням, обставинами і самим собою. Отже, сталевій силі своєї волі та характеру – своєї виняткової особистості. Бо особистість і є, власне, те, що найбільше вражає і вражатиме в нім. В його характері і нетрадиційній, майже неукраїнській волі саме сконцентрована його велич і тієї величі таємниці»¹⁶.

Чи можемо повторити ці слова нині, з перспективи ХХІ століття? Навіщо нам Франко – сьогодні? За що маємо його любити й шанувати?

Чи не найкращу відповідь на це питання дав 1931 р. той, хто вважав себе «малим наслідником» Франковим – ще один геніяльний різьбяр слова і духа, Василь Стефаник: «За його універсалізм, за його божеську працьовитість і за його велику, скаляну гідність людську, якої він мусив боронити перед своїми тодішніми земляками»¹⁷, – ось за що Франко вартий вдячної пам'яті нащадків.

Його творчість – віддзеркалення універсальних світових обріїв, результат шляхетної духовної праці й вияв високої «щиролюдської» гідності – це унікальний художній документ драматичної (і багато в чому трагічної) історії духа, великого в своїх злетах і падіннях, радощах і стражданнях, сподіваннях і розчаруваннях, воскресіннях і похоронах. Духа, мандрівці якого не буде кінця – всупереч фатальній обмеженості земного існування. Тому Франкове слово – «пролог, не епілог», із якого ще довго нам починатися. І сьогодні воно промовляє до читачів, спроможних зрезонувати цій тисячострунній арфі, настроєній за камертоном віри в силу духа. Промовляє голосом людської туги і віри, повним трагічної сили і величі.

Франковим голосом.

* * *

...26 листопада 1915 року віденський професор, отець доктор Йосиф Застирець, звернувся з листом до Нобелівського комітету, у якому розповів про «найбільшого українського і одночасно слов'янського поета і вченого», «великого провідника свого народу, міжнародного генія» – Івана Франка. Відзначення його багатогранної діяльності Нобелівською премією, на думку професора Застирця, мало б величезне політичне значення для національних змагань старовинного культурного народу, який бореться за свою свободу. Це звернення підтримала європейська літературно-наукова еліта¹⁸.

Проте за півроку Франка не стало. Похований він був на Личаківському цвинтарі, у чужому гробівці й позиченій сорочці.

¹⁵ Зеров М. Цит. праця. – С. 491.

¹⁶ Маланюк Є. Франко як явище інтелекту // Маланюк Є. Книга спостережень: Проза. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 118.

¹⁷ Стефаник В. До М. Рудницького // Стефаник В. Вибране / Упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. М. Лесина та Ф. П. Погребенника; Авт. вступ. статті В. М. Лесин. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 345

¹⁸ Див.: Сулима М. Україна і Нобелівська премія з літератури // Сулима М. Книжниця у семи розділах: Літ.-крит. статті й дослідження. – Київ: Фенікс, 2006. – С. 406–408.

Франко так і не став Нобелівським лавреатом. Упав на шляху, на порозі землі обітованої, не вступивши до неї, немов пророк Мойсей – до омріяної Палестини. Невблаганна смерть виявилась прудкішою од світового визнання, забравши з собою Франка – напередодні визвольних змагань 1917—1921 років.

Та чи змаліла від того ця постать? Чи трагічний етос Франкової всежиттєвої самоофіри рідному народові був зведений *ad absurdo*? Чи ідеали правди, людської гідності і свободи, за які він боровся, знецінилися, здевальувалися? Питання риторичні, бо справжня велич вимірюється не відзнаками й нагородами, а гравітаційною силою духа, спроможного променювати крізь час і простір – у безвість віків. Духа, напнутого, мов тятива, – поміж землею і небом.

Немов стріла у вічність – Франкові твори, послання до нащадків, заповіти й дороговкази, писані на скрижалях національного буття кров'ю огненного серця: «Ще момент – і Єгошуї крик Гирл сто тисяч повторить; Із номадів лінивих ся мить Люд героїв сотворить».

Читаймо. Ми ще маємо шанс стати нацією героїв.

Богдан ТИХОЛОЗ

Поезія

Із книги «Із літ моєї молодости Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874—1878» (Львів, 1914)

НАРОДНА ПІСНЯ

(Сонет)

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу слезою чистою журчить;
В їй оці личко місяця блищить
І сонця промінь грає в чистій хвилі.

З грудей землі б'ють водянії жили.
Струї живої рух не кінчиться й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що вкруг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

ХРЕСТ

*Вірш написаний як привіт митрополитові Йосифу Сембратовичу¹⁹
в день його іменин д. 26 грудня 1875 іменем питомців руської духовної
семінарії у Львові.*

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста;
З хреста пливуть всі наші сили

¹⁹ Сембратович Йосиф (1821—1900) – діяч Української греко-католицької церкви, у 1870—1882 рр. галицький митрополит.

І віра наша пресвята.

І під знаком хреста пречудним
Боролись наші предки все,
І поступали шляхом трудним,
Як Той, що тихо хрест несе.

І під знаком хреста лягали
Вони за віру в тьму могил,
І під знаком тим побіджали,
Як Той, що пекло побідив.

Упали вороги, та тьмою
Покритий наш народ зістав,
І в тьмі непевною ногою
Ступав, а сам, куди – не знав.

Гидкому налогу відданий,
Він сам морочив ним свій ум,
Недавно скинувши кайдани,
Став ворогам на сміх і глум.

Та знов хреста чудова сила
Проникла помрачений зор,
І сонні душі пробудила,
Вказала нам святий прапор.

Той хрест, що побідив поганство,
Осяяв блиском і наш люд,
Прогнав страшную тьму ту – п'янство,
Вказав нам ціль – науку й труд.

Тож слава ввік Тобі, герою,
Ти, що могучою руков
Подвигнув хрест святий над тьмою,
Вказав нам нашу хоругв.

Ти проти тьми як вождь хоробрий,
Син Руси та її отець,
Ти пастир наш і пастир добрий,
І церкви нашої вінець.

Народ наш темний і убогий
В Тобі захитника знайшов,
Мов світла луч, в його пороги
Твого навчання звук дійшов.

Він оживає, він кріпиться
І славить Бога та Тебе,

І його мови звук шириться,
І його пісня знов живе.

І нам, що з людом тим готові
Піти у бої життєві,
Не раз Ти доказ дав любови,
Дбайливости вітцівської.

Під Твоїм, Пастирю, проводом
Нам не страшна та боротьба;
За церков, за права з народом
Стоять – в нас воля не слаба.

А днесь Тобі в заміну милу
За труд Твій щирий шлем привіт;

Життя своє, всю нашу силу
На той кладемо заповіт:

Що доки тиснуть нас окови
І кривда гнобить руський люд,
Не згине в нас огонь любови,
Не пропаде наш щирий труд.

БОЖЕСЬКЕ В ЛЮДСЬКИМ ДУСІ

Коли Ти в світ слав рід людський,
Життя людей зробив борбою,
Свою Ти божеськість їм дав —
Дух, творчу силу із любовою.

Людськеє серце гріх сплямив
І роз'єднав людей з Тобою,
І помрачилась в їх серцях
Та творчість духа із любовою.

Та встало світло по тьмі ночі,
Ти поєднав людей з собою,
Нове життя у світ живий влила
Знов творчість духа із любовою.

Дух наш із Твого духа родом
І вічно зв'язаний з Тобою,
А вічній огнива ті —
Лиш творчість духа із любовою.

КОЛЯДА

(Руським господарям)

I

Гей, як то було із первовіку —
Гей, дай Боже! —
В Господа Бога діточок много,
А межи ними не дві зірниці,
Не дві зірниці, а дві сестриці.
[Зазвав їх Господь та перед себе]²⁰:
«Час вам, дітоньки, в світ розійтися.
Ось тут даю вам хату й палату,
Ось тут даю вам плуг і шабельку, —
Все те даю вам та до вибору».

Сестра молодша, бач, цікавіша:
Швидше сягнула, палату взяла.
Старшій сестриці хата зістала.
Сестра молодша, бач, цікавіша:
Скорше сягнула, шабельку взяла.
Старшій сестриці плуг полишала.

І розійшлися у світ сестриці,
І стали жити близько при собі,
Близько при собі, напроти себе.
Старша сестриця в бідній хатині,
Молодша – в ясній, пишній палаті;
Старша сестриця землицю оре
І засіває яреє жито,
А її ниви золотом вкриті;
Молодша ходить, шаблев воює,
Золото, срібло в палату зносить.

Довго жили так обі сестриці,
Довго жили так, не сварилися.

Сестра молодша, хоч много мала,
Стала украдкой завидувати
Ярого жита, проса й пшениці,
Що росли буйно в її сестриці.

²⁰ Пропущений рядок відновлено за першопублікацією «Коляди» у збірці «Баляди і розкази» (Львів, 1876. – С. 27).

II

Ой, як то було із первовіку, —
Гей, дай Боже! —
Як жиди Христа на муки брали,
На муки брали, на хрест розп'яли, —
Пречиста Діва весь світ сходила,
Весь світ сходила, сина гляділа,
Гіркії сльози все проливала,
Білії ручки з жалю ламала.

А де упаде її сльозонька,
Там тобі стане зимна криниця;
Де білі ручки з жалю заломить,
Там тобі стане шумна діброва,
Шумна діброва з вітром говорить.
А де із жалю зітхне до Бога,
Там тобі роєм — ярі пчілоньки,
Ярі пчілоньки медок збирають.

Пречиста Діва весь світ перейшла,
Весь світ перейшла, сина не знайшла.
Весь світ за нею зазеленівся,
Весь світ за нею розвеселився.

Ой сидить пані в пишній палаті,
Шабельку острить, думку думає,
Думку думає, слугів питає:
«Що там за діва іде полями,
Іде полями, тяженько плаче,
Рученьки ломить,
Господа молить?
За нею поле зеленіється,
За нею річки розливаються,
За нею діброви розвиваються.
Біжіть до неї, напроти неї,
Нехай не ходить по моїм полю!
Бистрії річки водами грають,
В поході військо моє спиняють».

Старша сестриця по полю ходить,
По полю ходить, копи рахує,
Рахує-числить, зчислити годі.
Старша сестриця задумалася:
«Що то за діва полем ступає,
Полем ступає, тяженько плаче,
Рученьки ломить, Господа молить?»

За нею поле зеленіється,
За нею річки розливаються,
Шумні діброви розвиваються».

Старша сестриця пішла до неї,
Пішла до неї, напроти неї.
За ручку бере, словом втішає,
Словом втішає, так промовляє:
«Ой не ходи ти, красная діво,
Ой не ходи ти світом блукати,
А ходи жити до моєї хати!
Я тобі рано ноги умию,
Ноги умию, сльози обсушу,
З твого серденька тугу прогоню.
Я тобі в днину світлоньку вберу,
Світлоньку вберу, їсти злагоджу,
Я тобі ввечір ліженько встелю,
Я тобі на сон ще й заспіваю».

III

В старшої сестри, як бір, пшениця, —
Г[ей], д[ай] Б[оже]! —
В старшої сестри яреє жито
Колосом клонить, пісеньку дзвонить:
«Нас Мати Божа благословляла,
Нам Мати Божа зраст дарувала,
Бо Божа Мати – у нашій хаті».

В ясної пані пишні палати,
Пишні палати з вітром валяться;
В ясної пані ostrі шабельки,
Ostrі шабельки в боях щербляться.
Пів її краю – то гай в розмаю;
Пів її краю багна вкривають,
Багна вкривають, піски зсипають.

Ясная пані, хоч много мала,
Позавиділа старшій сестриці;
Шабельку ostrить, думку думає,
І до слуг своїх так повідає:
«Спішіть ви скоро, вірнії слуги,
Зв'яжіте в пута мою сестрицю,
Зв'яжіте в пута, приведіть тут!
Най відберу їй буйну пшеницю,
Най відберу їй яреє жито».

Побігли слуги, швидко вернули,
Та ясній пані слово говорять:
«В твої сестриці в тісній хатині
Ясність велика, радість велика!
За столом сидить Пречиста Діва,
За столом сидить, за вечерею;
Твоя сестриця хліби ламає,
Хліби ламає, пісню співає».

Ясная пані думку думає,
Думку думає, слуг посилає,
Слуг посилає, так промовляє:
«Ні на що, слуги, ви не зважайте,
Мою сестрицю припроводжайте!»

Побігли слуги, швидко вернули,
Та ясній пані слово говорять:
«Твої сестриці бідну хатину
Ангел сторожить, нам мечем грозить;
Ід тій господі приступить годі».

Ясная пані в гнів попадає,
В гнів попадає, сама рушає.
Велить сестрицю в пута кувати,
Велить їй власне поле орати,
Власнеє поле, та не для себе!

Ой сумно сонце восени сяє,
Ой сумно літом шумить діброва.
Старша сестриця гіренько плаче,
По полю ходить, рученьки ломить,
Бога благає, так промовляє:
«Рости, рости, ти, ярее жито!
Роди, роди, ти, буйна пшеничко!
Я тебе орю, чорнее поле,
Я засіваю, та не для себе.
Ясная пані хліб забирає,
Мої дітоньки з голоду плачуть,
З голоду плачуть, хлібця не бачуть».

На чистім полі, як бір, пшениця,
На чистім полі ярее жито
Колосом клонить, пісеньку дзвонить:
«Нас Мати Божа благословляла,
Нам Мати Божа зраст дарувала,
Бо Божа Мати – у нашій хаті».

IV

А рад ти знати, чесний господарю, —
Г[ей], д[ай] Б[оже]! —
Хто ті зірниці, рідні сестриці?
Старша сестриця – руська землиця,
Менша сестриця – лядська землиця.
А рад ти знати, чесний господарю,
Коли скінчиться старшої горе?
Пречиста Діва з Сином царствує,
Пречиста Діва плач сестри чує.

А за тим словом бувай же здоров!
Дай тобі, Боже, в горю потіху,
Дай тобі, Боже, в нужді надію,
Дай тобі, Боже, сильную волю!
Збав тебе, Боже, від злих сусідів,
Збав від невірних синів вирідних,
Збав тебе, Боже, від тьми-неволі!

Весна настане – сій жито яре,
Сій жито яре, яру пшеницю!
Осінь настане – збирай щасливо!
Зима настане – пісні приносить;
Літо настане – ти не журися,
Вийди на поле, поведи оком!

На чистім полі, як бір, пшениця,
На чистім полі яреє жито
Колосом клонить, пісеньку дзвонить:
«Нас Божа Мати благословляла,
Нам Божа Мати зраст дарувала,
Бо Божа Мати – у нашій хаті».

**Із книги «З вершин і низин»
(Львів, 1887; 2-е вид., Львів, 1893)**

Із розділу «De profundis»²¹

ГІМН

Замість пролога

Вічний революціонер²² —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівській тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпійонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздається,
Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родиться й завзяття

²¹ З глибини (лат.); початок латиномовної християнської заупокійної молитви «De profundis clamavi...» – перші слова 129 (130) Псалма («З глибини я взиваю до тебе, о Господи...»). – *Упоряд.*

²² Вічний революціонер... – можливо, образна ремінісценція з твору польського поета-романтика Юліуша Словацького (1809—1849) «Odpowiedź na "Psalmy przyszłości" Spiridionowi Prawdzickiemu» («Відповідь на "Псалми майбутньому" Спіридіонові Правдзіцькому»), у якому також фігурує «Wieczny Rewolucjonista... duch».

Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля —
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?

Із циклу «Веснянки»

* * *

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрозь пронимає,
Жде спрагла земля плідотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гримить!

Гримить! Тайна дрозь пронимає народи, —
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни,
Ті хмари – плідної будущини тіни,
Що людськість, мов красна весна, оновить...
Гримить!

* * *

Гріє сонечко!
Усміхається небо яснее,
Дзвонить пісеньку жайвороночок,
Затонувши десь в бездні-глибині
Кришталевого океану...

Встань,
Встань, орачу! Вже прогули вітри,
Проскрипів мороз, вже пройшла зима!

Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будиться,
В груді радісно б'єсь здорова
Молодая кров,
Так і груди землі диха-двигаєсь
Силом дивною, живущою.

Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зерно!
З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кров'ю теплою накормить його,
Обережливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистее,
Руки сильні, думка чесная, —
Прокидайтесь!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольні,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастя й волю всіх!
Сійте! На пухку, на живу ріллю
Впадуть сімена думки вашої!

* * *

Земле, моя всеплодущая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам – в серце кривди влучать,
Дай працювати, працювати, працювати,
В праці сконать!

* * *

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любови,
Чистих поривів всіх
Не встидайсь, не губи!

Бо минуть – далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

Тож сли всю життя путь
Чоловіком цілим
Не прийдеш тобі бути —
Будь хоч хвилечку ним.

А в поганії дні,
Болотяннії дні,
Як надія пройде
І погасне чуття,
Як з великих доріг
Любови, бою за всіх
На вузькі та круті
Ти зійдеш манівці,

Зсушить серце жура,
Сколять ноги терни, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спом'яни!

О, тоді ясні сні
Оживлять твою путь...

Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!

VIVERE MEMENTO!²³

Весно, що за чудо ти
Твориш в моїй груди?
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к житні будить?

Вчора тлів, мов Лазар²⁴, я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Мені блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе – тут-то, ген-то:
«Встань, прокинься, пробудись!
Vivere memento!»

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се, може, ти
Втішно так шептала,
Що з-під криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се, може, шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змити,
Спалимо огнем то!

²³ Пам'ятай, що живеш! (Лат.) – антитеза до відомого латинського вислову «Memento mori!» («Пам'ятай, що ти смертний!») – *Упоряд.*

²⁴ Лазар – новозаповітний персонаж, який на поклик Ісусів встав із мертвих, воскресінням своїм провістивши воскресіння Христове (Ів. 11. 1—44).

Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

Із циклу «Нічні думи»

* * *

Ночі безмірнії, ночі безсоннії,
Горе моє!
Мозок наляжуть думки невгомоннії,
В серці грижа, мов павук той, полоннії
Сіті снує.

Виром невпинним бажання сердечнії
Рвуться, летять —
Вічно невтишені і безконечнії...
Мов на свої мене крила безпечнії
Схопить хотять.

Де ви так рветесь, куди ви літаєте,
Думи-орли?
В гості до зірки ви, чень, не бажаєте?
К земним зіркам же ви й стежки не знаєте
Тут по землі.

О моя ясна, блискуча зірничко,
Де ти живеш?
Чи за життя ще я вздрю твоє личко?
Чи аж по смерті на гріб мій, горличко,
Плакать прийдеш?

* * *

Догорають поліна в печі,
Попеліє червона грань...
У задумі сиджу я вночі
І думок сную чорну ткань.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятриться у серці мені?
І чи скоро-то горе згасить
В моїм мізку думки огняні?

Ох, печуть і бушують вони!

Гризе душу й морозить нуда!
Кров кипить, і нутро все в огни —
Вколо ж мур і неволя бліда.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго мені.

* * *

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, бліда журо-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину кластись,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене міліони гинуть,
Мов та трава схне літом під косою,
І від колиски аж по домовину

Жиють з бідною, наче брат з сестрою, —
Докіль життя тяжким нас давить валом,
На пні ламає силою страшною,

Докіль ще недосягим ідеалом
Для міліонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицях сльози, ніби ралом,

Борозди риють, доки зимна крата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні сиротята,

Пишаються під небом ті блискучі
Гнізда розпусти, зопсуття й обмани
І світ заражують, докіль могучі

«Стовпи» отруту ллють в народні рани,
Думки кують, для прихоті своєї

Люд трупом стелють люті тамерлани²⁵!

Ох, загніздись на дні душі моєї,
Важкая думо! Сильними кліщами
Стискай те серце, скоро б від твоєї

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом: «Ти слуга нещасних!
Працой для них словами і руками
Без бажань власних, без вдоволень власних!»

* * *

Місяцю-князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков таємною...
Ніжно хлюпочеться
Воздушне море,
Так в нім і хочеться
Змить з серця горе.

Місяцю-князю,
Ти, чарівниченьку!
Смуток на твоєму
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.

Місяцю-князю!
В пітьмі будущого,
Знать, ти шукаєш
Зілля цілющого,
Зілля, що лиш цвіте
З-за райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зілля найдеш?..

²⁵ Тамерлан (Тимур) (1336—1405) – середньоазійський полководець-завойовник, відомий своєю жорстокістю; емір з 1370, засновник державної династії Тимуридів зі столицею в Самарканді; тут антонімазія «тамерлани» – у значенні «тирани, визискувачі».

Із циклу «Думи пролетарія»

SEMPER IDEM!²⁶

Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Правда против сили!
Боем против зла!
Між народ похилий
Вольности слова!

З світочем науки
Против брехні й тьми —
Гей, робучі руки,
Світлії уми!

Ще те не вродилось
Острее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!

Із циклу «Excelsior!»²⁷

ХРИСТОС І ХРЕСТ

Серед поля край дороги
Стародавній хрест стоїть,
А на нім Христос розп'ятий
Висів тож від давніх літ.

Та з часом прогнили гвозді,
Вітер хрест розхолітав,

²⁶ Завжди те саме! (Лат.).

²⁷ З вершин; дослівно: вище! Д'горі! (Лат.).

І Христос, вгорі розп'ятий,
Із хреста на землю впав.

Тут сей час трава висока,
Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обійми,
М'яко прийняла Христа.

Подорожники й фіялки,
Що там пахли з-між трави,
Звилися, мов вінець любови,
У Христа край голови.

На живім природи лоні,
Змитий з крові, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Сумирно спочив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать Йому там не дали
І, хрестячись, з-поміж цвітів
Знов угору підняли.

Та, нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Прив'язали до хреста.

Так побожні пересуди,
Бачачи за наших днів,
Як з старого древа смерти,
Із почитання богів,

З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крові й сльоз —
Словом, як з хреста старого
Сходить між людей Христос,

І як, ставши чоловіком,
Ближчий, вищий нам стає
І святим приміром своїм
Нас до вольности веде, —

Силуються понад людськість
Будь-що-будь піднять Христа
І хоч брехні перевеслом
Прив'язати до хреста.

КАМЕНЯРІ

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста і дика площина,
І я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в очі кожного горить любови жар,
І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кожного додолу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори, як грім, гримить:
«Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносить і труд, і спрагу, й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбити».

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз у раз;
І п'ядь за п'ядею ми місця здобували;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яти в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт;
Що кров'ю власною і власними кістками

Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги, гнівнії та сердиті,
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

ІДИЛІЯ

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравшись за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літнюю днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен, оченята,
Мов вуглики, жарілися і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підп'ятій

Знатъ кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
З-за пазухи.

Нерадо якось хлопчик

Ішов і боязливо озирався,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

– Встидайся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїться!
Чого боятись тут? Сли я ти кажу,
о мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Діл²⁸ близенько,
А там Ділом угору та все вгору,
Аж на сам верх! Та й годі! Там спочинем —
А може, ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!.. Крикнем: У! —
Та й просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо-
Тихенько аж до вечора пробудем.
А ти щоби не смів мені і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами – то ми тихо-
Тихесенько прокрадемося за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У нього є донька така хороша,
Що просто страх. Вона-то відчиняє
Щовечір браму батькові й щорана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемося, та й шусть! і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Та ж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А та нам панна надає багато
Всього, о що лиш будемо просити.
Ану, о що би ти просив?

Поглянув
На неї хлопець, палець впхав до уст
Та й каже: – Мозе б, ліпшого коня?
– Ха-ха, ха-ха! – дівча зареготалось.

²⁸ «Ділом називають підгірські русини в Галичині перше, найнижче пасмо Карпат, яке ділить “гори” від “низовини”». – Примітка І. Франка до автоперекладу поезії «Ідилія» польською мовою.

– Ну, що з, то, мозе, капелюх новий?
– Преси, що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!
– Що таке?
– Ага не скажу!
– Ну, скажи, а то
Заплачу!
– Овва, плач, то я сама
Піду і не візьму тебе з собою.
– Ну, а чому з не скажеш?
– Знаєш, ти
Дурний! Мені бабуся говорили,
Що в неї яблучка є золоті.
Кому вона те яблучко дарує,
То той весь вік щасливий, і здоров,
І гарний-гарний буде всім на диво.
Але ті яблучка лиш для дівчат.
– Я хоцу яблучка! – заплакав хлопець.
– Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблучку таким дістанем,
То вернемо додому і нікому
Не скажемо. Не скажеш?
– Ні, не скажу,
– Ну, пам'ятай! А скажеш – відберуть.
Чи так?
– А так, – рік хлопець. І пішли.

Пройшло чимало літ від того дня.
Далеко над сподівання дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонячних палат. І трави, й ниви,
І небо, й сонце – все, усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подруга та, провідниця його.
Щебетання її, веселе, любе,
І усміх, і надія неугасима —
Се та жива струя, що в'яже в серці
День нинішній з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, роз'яснилась.

І ось великим шляхом багатолюдним
Посеред тиску, свару й товквітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкращий скарб.
Минає їх гордий, надутий дурень —
І розсмієсь; мина пишний вельможа —
То і не гляне; зустріне мужик —

То в спрагу дасть погожої води
Напитися, і стежечку покаже,
І підночує, в сльоту захистить.
Вони ж, побравшись за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги,
Ідуть навстрічу сонцю золотому.

Із розділу «Профілі і маски»

ПОЕЗІЯ

В життю, мов на шляху, лиць сотні стрічаєш,
Та в поспіху їх безучасно лишаєш.

Часом лиш попадєсь лице характерне,
Що взір поневолі до себе приверне.

Зирнеш, заговориш і стиснеш за руку —
Найближча хвилина приносить розлуку.

Та довго ще в тямці відтіль і відсіль
Не раз визирає приязний профіль.

Та де з ким тісніше злучив тя шлях долі
Чи в бою, чи в праці на рідному полі.

Живєш поруч нього, смієшся і плачєш,
Здається, всі думи в душі його бачиш.

Здається, все яснє, і гнів його й ласка, —
Аж глянеш пильніше: все маска і маска.

Лиш маску ти знаєш, її ти любив,
Що криєсь за нею – і хто ж се зглубив?

Часом лиш припадок ту маску відхилить —
Зирнеш і жахнешся: «Чи взір мене милить?»

Чи знав я сю постать, чи бачив уже?
Лице мов знайоме, та зовсім чуже!»

Профілі і маски – ось поле розлоге!
Ось все, що дає нам життя наше вбоге.

І вбогі жили б ми, понурі, як мари,
Якби не поезії дивнії чари.

Вона ті профілі хапа на льоту,
Дає їм безсмертне життя, теплоту;

Всі маски свobodно вона відхиляє
І в душах, мов в книзі, вигідно читає.

Укритее щастя, мов мати дитину,
Вона обгортає у теплу ряднину.

Незримії сльози, що плаче душа,
Вона поцілує своїм осуша.

Із циклу «Україна»

МОЯ ЛЮБОВ

Вона так гарна, сяє так
Святою чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а проте
Так нещаслива, стільки лиха
Знесла, що квилить лихо те
В її кождіській пісні стиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректися власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я Божую її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ся любов
Тій другій а святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце Боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІМН

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара, —
Нам пора для України жить.

Не пора, не пора, не пора
За тиранів пролить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

* * *

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люде.

Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

«Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на usługі
Свій вік коротати!

Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхови?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?

Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!»

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймося,
Українські люде!

Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Най братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

Із циклу «Оси»

З ЕКЗАМЕНУ

З іспитової кімнати
Вибіг лютий кандидат;
Збіглось в сінях товариство
І давай його питать:

«Ну, а що, ти здав екзамен?
Маєш вчительський диплом?»
Він мовчить, лиш чорна хмара
Висить над його чолом.

Далі каже: «Ні, камраття,
Правди нині не зійскать!

Той професор зоології —
То тиран і лютий кат!

Три завдав мені питання,
Як закон йому велить,
Два я знав, не знав одного,
І він смів мене спалить!

— Був ти у саду? — питає.
— Був, — говорю сміло я.
— Бачив ти пчолу? — питає.
— Бачив, — кажу сміло я.

— Кілько ж ніг пчола та має?
— Ніг я їй не рахував. —
І за се одно питання
Спик мене, бодай пропав!»

Із розділу «Сонети»

Із циклу «Вольні сонети»

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ²⁹

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком вдовж і вшир гонив,
Втім, схопився і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплав.

Та грудю снігу він крилом відбив,
І вниз вона по склоні кам'яному
Котиться стала – час малий проплив,
І вниз ревла лавина дужче грому.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати.

* * *

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
Чи запашний чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Огонь страшенний,
Що нищить все? Чи ти, як тихі сні

Невинности? Чи як той стяг воєнний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний
Чи демон лютий з пекла глибини?

Чим б'єшся ти? Яка твоя любов?
В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, а в чім постійне? Мов!

²⁹ Котляревський Іван Петрович (1769—1838) – український письменник, театральний і громадський діяч, зачинатель нової української літератури, зокрема поезії (завдяки поемі «Енеїда») та драматургії («Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»).

Ти океан: маниш і потопляєш;
Ти рай, добутий за ціну оков.
Ти літо: грієш враз і громом убиваєш.

СИКСТИНСЬКА МАДОННА³⁰

Хто смів сказати, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрозі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твоєї краси?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О, глянь на мене з своєї висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів, перед тобою клонюсь тоже.

О Бозі, духах мож ся сумнівати
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя – не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно – тут, на полотні.

* * *

Ось спить дитя, невинний ангел чистий.
Смієсь у сні – се ангел з ним грає...
Сплакне у сні – се ангел, в облак мглистий
Розплившись, манить його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий
В душі його по собі слід лишає:
З дитячих снів той ангел променистий
Раз в раз бажання, тугу в нім збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужині,
А ангел з далі кличе: «Д' міні! Д' міні!»

Любови, надії він спішить стежками,

³⁰ Екфразис однойменної картини Рафаеля Санті (1483—1520), що зображує Богоматір з малим Ісусом, св. Варварою та св. Сикстом (час створення бл. 1513—1519).

Там плід здобуде, тут лиш квіти зв'ялі,
А ангел з далі кличе: «Далі! Далі!»

**Із книги «Зів'яле листя. Лірична драма»
(Львів, 1896; 2-е вид., Київ, 1911)**

**Із циклу «Перший жмуток»
(1886—1893)**

* * *

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне

І в груді щось метушиться, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів, – молода любов
З обійм виходить гробових, студених.

Себе я чую сильним і свободним,
Мов той, що вирвався з тюрми на світ;
Таким веселим, щирим і лагідним,
Яким я був за давніх, давніх літ.

І, попри тебе йдучи, я дрижу,
Як перед злою не дрижав судьбою;
В твоє лице тривожно так гляджу, —
Здаєсь, ось-ось би впав перед тобою.

Якби ти слово прорекла мені,
Я б був щасливий, наче цар могучий,
Та в серці щось порвалось би на дні,
З очей би сліз потік поллявся рвучий.

Не знаємось, ні брат я твій, ні сват,
І приязнь мусила б нам надокучить,
В житті, мабуть, ніщо нас не сполучить,
Роздільно нам прийдеться і вмирати.

Припадком лиш не раз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти;
Та прецінь аж у гріб мені – се знаю —
Лице твоє прийдеться донести.

* * *

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в житті їй вдовольнитися;
Ти найтайніший порив той, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба – ніколи не сповниться.

Ти той найкращий спів, що в час вітхнення сниться,
Та ще ніколи слів для себе не знайшов;
Ти славний подвиг той, що я б на нього йшов,
Коб віра сильная й могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажання,
Невиспіваний спів, геройське поривання,
Як все найвищеє, чим душу я кормлю,

Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє, —
Отак, красавице, і я тебе люблю.

* * *

Твої очі, як те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе,
Мов пилінка, в них тоне.

Твої очі, мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надія, мов зірниця,
З них проблискує мені.

* * *

Безмежнеє поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпнії болі.

Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень, утечу я від лютого болю,

Що серце моє розриває.

* * *

Не минай з погордою
І не смійсь, дитя!
Може, в тім осміянім
Суть твого життя.

Може, в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може, в тім погордженім
Є любови скарб.

Може, сміх твій нинішній,
Срібний та дзвінкий,
Стане в твоїй пам'яті
За докір гіркий.

* * *

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала! Мов два судна, море
Розносить нас між двома берегами,
Моя ти ясна, непривітна зоре!

Ще здалека слідить тебе мій зір,
Твій свіжий слід я рад би цілувати
І душу тим повітрям напувати,
Що з твоїх уст переплива в простір.

Та щезла ти! Мов в лісі без дороги
Лишився я. Куди тепер? За чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серці холод... Дим довкола, дим!..

* * *

Не раз у сні являється мені,
О люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в молодощів весні,
В найкращі хвили свіжої любови.

Він надо мною хилиться, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови
Я в тії очі знов гляджу сумні, —
Що жар колись ятрили в моїй крові.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну, як змія,
І в серці втишує всі думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилиться, без слів, без згуку
Моргає: «Цить! Засни! Я смерть твоя!»

* * *

Я не кляв тебе, о зоре,
Хоч як сильно жаль мій ріс;
Насміх твій і власне горе
Я терпливо переніс.

Та боюсь за тебе дуже,
Бо любов — то мстивий бог;
Як одно її зневажить,
Любить мститись на обох.

Як сміючись ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбиваєш
Все, чим в світі я жию?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підклад,
Те, чого життя так мало
Звикло всякому вділять?

Чи ти знала, що небавом,
От мов раз махнуть пером,
Ти не раз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

* * *

Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене, мов мати.

Та ж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглубляєсь в люту рану.

А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби й незарослі рани
Нове сім'я, новії надії,
І вдихаєш дух життя рум'яний.

ЕПЛОГ

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтеся, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молодії
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий, назустріч недолі
Піду я сумними стежками.

Із циклу «Другий жмуток» 1895

* * *

Полудне.
Широкее поле безлюдне.
Довкола для ока й для вуха
Ні духа!
Ні сліду людей не видать...
Лиш трави, мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину,
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває, —
У душу тепла доливає
Простір.

Втім – цить!
Яке ж то тихеньке ридання
В повітрі, мов тужне зітхання,
Тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепалося хоре?
Ах, ні! Се здалека десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народним до спілки
Мій спів.

* * *

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленіша ива;
Ой між усіми дівчатоньками
Лиш одна мені мила.

Червона рожа, червона рожа
Над усі квіти гожа;
Не бачу рожі, не бачу рожі,
Лиш її личка гожі.

Золоті зорі в небеснім морі
Моргають серед ночі,
Та над всі зорі внизу і вгорі —
Її чорнії очі.

Голосні дзвони, срібнії тони,
Слух у них потопає,

Та її голос – пшеничний колос,
Аж за серце хапає.

Широке море, велике море,
Що й кінця не видати,
Та в моїм серці ще більше горе:
Я навік її втратив.

* * *

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?

Чом твої устонька – тиха молитва,
А твоє слово острє, як бритва?

Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темніші ночі,
Хто в них задивиться, й сонця не хоче!

І чом твій усміх – для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?

Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

* * *

«Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?

Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?» —

«Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому.

І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.

Та вгору не пнуса, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.

Я вгору не пнуса, я дубам не пара,
Ядубам не пара;
Та ти мене, дубе, отінив, як хмара,
Отінив, як хмара».

* * *

Ой жалю мій, жалю,
Гіркий непомаду!
Упустив я голубочку
Та вже не спіймаю.

Як була близенько,
Не дав їй принади, —
А тепер я не знаходжу
Для серця розради.

Як була близенько,
Я ще вагувався,
Щоб так швидко улетіла,
Я й не сподівався.

А як улетіла,
Вернуть не схотіла,
То забрала за собою
Мою душу з тіла.

Забрала всі мрії,
Всі втіхи, надії,
Як весна бере з собою
Квіти запашнії.

* * *

Я не тебе люблю, о ні,
Моя хистка лілеє,
Не оченька твої ясні,

Не личенько блідее.

Не голос твій, що, мов дзвінок,
Мою бентежить душу,
І не твій хід, що кождий крок
Відчути серцем мушу.

Не ті уста, з котрих вже я
Не вчую слова ласки,
Не вид, в котрім душа твоя
Виднієсь вся без маски.

Не стать твою, не скромний стрій,
Котрим вона вповита,
Не гармонійний вигляд твій,
Мов пісня сумовита.

Я не тебе люблю, о ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Відмалечку лелію.

Все, що дало мені життя,
В красу перетопляв я,
І всю красу, весь жар чуття
На неї перелляв я.

Вона мій спів, вона мій хліб!
Душа моя – аж дивно —
До неї, наче той поліп,
Приссалась невідривно.

Усіми нервами приляг
Мій дух до неї, мила, —
І тут вона – аж страх! аж страх! —
Твій вид мені явила.

Неначе блискавка ярка,
Що зразу сліпить очі,
Що враз і тішить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі, —

Отак для мене був твій вид
І розкішню й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.

Я чув, і з жаху весь тремтів,
І розкішню впивався;

Від тебе геть тікають хотів,
Круг тебе все снувався.

Мов той Іксіон³¹, вплетений
У колесо-катушу,
Так рік за роком мучусь я,
І біль мою жре душу.

І дармо ліку я шукав
На сю свою хворобу;
Кого зрадливий Сфінкс³² піймав,
Не пустить аж до гробу.

Ні, не тебе я так люблю,
Люблю я власну мрію!
За неї смерть собі зроблю,
Від неї одурію.

* * *

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.
В життю мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,

³¹ Іксіон – персонаж античної (давньогрецької) мітології; гігант, цар лапифів, батько Кентавра, якого за спробу спокусити Геру Зевс кинув у Тартар, де він карався, прив'язаний до вогненного колеса, що вічно оберталось.

³² Сфінкс – персонаж єгипетської та давньогрецької мітології; фантастичне чудовисько з левиним тілом і людською головою, яке, сидячи на високій скелі поблизу Фів, загадувало подорожнім загадку, а нездатних відгадати її пожирало.

Вклонюся – навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В життю мені весь вік тужити —
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха, —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалопах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

* * *

Отсе тая стежечка,
Де дівчина йшла,
Що з мого сердечка
Щастя унесла.

Ось туди пішла вона
Та гуляючи,
З іншим, своїм любчиком,
Розмовляючи.

За її слідами я,
Мов безумний, біг,
Цілував з сльозами я
Пил із її ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид її ловив
На хвилиночку.

І мов нуток перли ті
На морському дні,
Сквапно так мій слух ловив
Всі слова її.

Отсе тая стежечка
Ізвивається,
А у мене серденько
Розривається.

Залягло на дні його
Те важке чуття:
Тут навіки згублений
Змисл твого буття.

Все, що найдорожче,
Найулюблене,
Чим душа жива була,
Тут загублене!

Чим душа жива була,
Чим пишалася...
Отсе тая стежечка,
Щоб запалася!

* * *

Якби знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом.
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мислі б всі пожерла, всю твою турботу, —
Тільки мій там образ і ясніше й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Якби був я лицар і мав панцир добрий,
І над всіх був сильний і над всіх хоробрий,
Я би з перемоги вороги під ноги,
Що мені до тебе не дають дороги!
Я б добувсь до тебе через мури й стіни,
Я побив би смоки, розметав руїни,
Я б здобув всі скарби, що їх криє море,

І до ніг би твоїх положив, о зоре!
Де б тебе не скрито, я б зламав верії.
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Якби я не дурень, що лиш в думках кисне,
Що співа і плаче, як біль серце тисне,
Що будуще бачить людське і народне,
А в сучаснім блудить, як дитя голодне,
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дівчини приступить не вміє, —
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живеє щастя з рук пустив без тями
І тепер, запізно, плаче і дуріє —
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

* * *

Що щастя? Се ж ілюзія,
Се привид, тінь, омана...
О ти, ілюзіє моя,
Зрадлива і кохана!

Кринице радощів, чуття
Ти чарочко хрустальна!
Омано дум, мого життя
Ти помилко фатальна!

Я хтів зловить тебе, ось-ось,
Та враз опали крила:
З тобою жить не довелось,
Без тебе жить несила.

З тобою жить – важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить – весь вік тужить
І днями, і ночами.

Нехай ти тінь, що гине десь,
Мана, луда – одначе
Чому ж без тебе серце рвесь,
Душа болить і плаче?

Нехай ти тінь, мана, дім з карт
І мрія молодеча,
Без тебе жить – безглуздий жарт,
І світ весь – порожнеча.

Як той Шлеміль³³, що стратив тінь,
Ходжу я, мов заклятий,
Весь світ не годен заповнить
Мені твоєї страти.

* * *

Як не бачу тебе,
Кожда хвиля – тяга безконечна;
Як побачу тебе,
Відновляється рана сердечна.

Як не бачу тебе,
То довкола і зимно, і темно;
Як побачу тебе,
Запече щось у серці страшенно.

Щоб побачить тебе,
Мов несуть мене ангельські руки;
Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельнії муки.

Ні без тебе нема,
Ні близ тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,
Ох, і небо навіки закрите.

* * *

Як почуєш вночі край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна.
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

³³ Петер Шлеміль – персонаж повісті німецького письменника Адальберта фон Шаміссо (1781—1838) «Дивовижна історія Петера Шлеміля» (1814), який задля власного збагачення продав чортові за золото свою тінь.

* * *

Хоч ти не будеш цвіткою цвісти,
Левкою пахучо-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш бути мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав, ні спеки.
Як ідеал все ясний – бо далекий.

Я понесу тебе в душі на дні,
Облиту чаром свіжости й любови,
Твою красу я перелю в пісні,
Огонь очей в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти, – покіль мій спів лунає.

* * *

Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь огнем,
Та ярко бухнуть сили вже не маю.

Замерли в серці мрії молодечі,
Ілюзії криниця пересхла;
Різкі, сухі мої зробились речі, —
Пора худого жнива надійшла.

Худее жниво! Сіялось, мабуть,
Замало, й ненайкращої пшениці,
А час не ждав! Холодні зливи йдуть, —
Важку ворожать осінь нам зірниці.

* * *

Сипле, сипле, сипле сніг.
З неба сірої безодні
Міріядами летять

Ті метелики холодні.

Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

Із циклу «Третій жмуток» 1896

* * *

В алеї нічкою літною
Я йшов без тями, наче тінь,
Горіли зорі надо мною,
І неба темная глибінь,
Мов океан тиші, спокою,
Лилася в душу. Як же я
Ще вчора вас любив, о зорі,
Тебе, блаките! Як моя
Душа в безмірному просторі
Купалася, на ті прозорі
Луги летіла, де цвітуть
Безсмертні квіти, де гудуть
Несказано-солодкі співи!
А нині темні і тяжкі ви
Для мене, весь ваш чар погас.
Ненавиджу я нині вас!
Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життя,
Ненавиджу любов, чуття, —
Одно люблю лиш – забуття,
Спокій, безпам'ятну могилу.

В алеї нічкою літною
Я йшов без тями, наче тінь.

Поперед мене, поза мною
Снували люди. Дзінь-дзінь-дзінь!
Дзвонив біцикл. Неслися шепти
Любовних пар, далекий спів...
Та в серці мойому засів
Біль лютий, на який не вспів
Ніхто ще видумать рецепти.
Я йшов, та знав, що я – могила,
Що нерв життя у мене вмер,
Що тут, внутрі, на дні тепер
Душа моя похоронила
Всі радощі і всі страждання,
Весь спів, що вже не встане знов,
Своє найвище бажання,
Свою остатню любов.

* * *

Не можу жить, не можу згинуть,
Нести не можу ні покинуть
Проклятий сей життя тягар!
Ходжу самотній між юрбою
І сам погорджую собою...
Ох, коб остатній впав удар!

Не жаль мені життя ні світа,
Не жаль, що марно кращі літа
У горі й праці протекли.
Пропало все! Та й що ж? Пропало!
А що ж передо мною стало?
Бездня, повна тьми і мгли.

Зневіривсь я в ті ярма й шлії,
Що тягну, мов той віл на шії,
Отсе вже більш як двадцять літ —
Зовсім як хлопчик той, сарака,
Прутком по бистрій хвилі швяка, —
Чи з того є на хвилях слід?

Даремно биться, працювати,
І сподіваться, і бажати!
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє згряя
І резигнація безкрая
Засіла в серці, як змія.

* * *

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна, як дитина,
Пахуча, як розцвілий свіжо гай.

Явилась друга – гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
«Мені не жить, тож най умру одна!»³⁴

І мовчки щезла там, де вічно темно.
Явилась третя – жінщина чи звір?
Глядиш на неї – і очам приємно,

Впивається її красою зір.
Та разом страх бере, душа холоде
І сила розпливається в простір.

Спершу я думав, що бокує, тоне
Десь в тіні, що на мене й не зирне, —
Та враз мов бухло полум'я червоне.

За саме серце вхопила мене,
Мов Сфінкс³⁵, у душу кігтями вп'ялилась
І смокче кров, і геть спокій жене.

Минали дні, я думав: наситилась,
Ослабне, щезне... Та дарма! Дарма!
Вона мене й на хвилю не пустилась,

Часом на груді моїй задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинешь, звільна підійма

Півсонні вії, мов боїться втрати,
І око в око зазира мені.
І дивні іскри починають грати

В її очах – такі яркі, страшні,

³⁴ Дзвонковська Йосифа (Юзефа) (1862—1892), донька збіднілого польського шляхтича, народна вчителька, друга любов поетова, передчасно померла від сухот.

³⁵ Див. примітку до вірша «Я не тебе люблю, о ні...».

Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні

Ворушиться солодке, мелодійне.
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

І дармо дух мій, мов у сіті птах,
Тріпочеться! Я чую, ясно чую,
Як стелиться мені в безодню шлях

І як я ним у пільму помандрую.

* * *

Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!
Коли довкола світ увесь засне,
Я тільки сам замкнути не можу очі:
Загиб спокій, і сон мина мене.

Я сам сиджу і риюсь в своїй рані,
І плачу й тужу, плачу і клену,
І мрії всі летять, біжать, мов п'яні,
До неї! Бачать лиш її одну.

І бачиться, що з мріями отими
Й душа моя летить із тіла геть;
І щось, немов крилаті серафими³⁶,
Несе її – і чую я їх лет.

До мене ж безгранична тривога,
Бліда розпука підсідає вмить,
І чорні думи, мов з фортуни рога,
На мене ллє, щоб світ мені затьмить.

І бачиться, що я в якійсь безодні,
Де холод, слизь і вітер, темно скрізь,
І виють звірі, люті та голодні,
І стогне бір, і гіллям б'ється ліс.

Ось на розпутті я стою пустому
І весь тремчу, гадюка серце ссе,
Не видно шляху, тільки голос грому
Якусь погрозу дикую несе.

³⁶ Серафими – шестикрилі ангели Господні, особливо наближені до престолу Бога, що перебувають на найвищому щаблі небесної ієрархії. Даремно, пісне!

І я безсильний, хорий, і утома,
Мов млинове каміння, тисне грудь, —
Бездомний – я бажав би бути дома,
В теплі бажав би, в щасті відітхнуть.

Я, що так довго, гаряче кохаю
І за любов знайшов погорду й глум,
Бажаю хоч на хвилю бути в раю,
Обнять тебе, ціль моїх мрій і дум.

Обнять тебе, до серця пригорнути,
Із твоїх уст солодкий нектар пити,
В твоїх очах душею потонути,
В твоїх обіймах згинуть і ожить.

Та дощ січе, скрипить обмокле гілля,
Вихри ревуть: «Дарма! Дарма! Дарма!»
І заревло скажене божевілья
У серці: «Ні! Чи ж виходу нема?

Ні! Мусить бути! Не хочу погибати,
Не знавши хоч на хвилечку її!
Хоч би прийшлося і чорту душу дати,
А сповняться бажання всі мої!»

І чую, як при тих словах із мене
Обпало щось, мов листя, мов краса,
А щось влилося темне і студене, —
Се віра в чорта, віра в чудеса.

* * *

Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надій!

Слухай голосу розпуки!
Буду раб, невольник твій,
Весь тобі віддамся в руки,
Лиш те серце заспокій!

Враз з тобою на страждання
Я готов навік піти, —
Лиш одно мені бажання
Заспокій тепера ти.

За один її цілунок
Най горю сто тисяч літ!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, весь світ.

* * *

Пісне, моя ти підстрелена пташко,
Мусиш замовкнута і ти.
Годі ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.

Годі вглубляться у рану затрутую,
Годі благать о любов.
З кожною строфою, з кожною нutoю
Капає з серденька кров.

З кожною строфою, з кожною нutoю
Слабшає відгомін твій...
Пісне, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

* * *

І ти прощай! Твого ім'я
Не вимовлю ніколи я,
В лице твоє не гляну!
Бодай не знала ти повік,
Куди се я від тебе втік,
Чим гою серця рану.

Мене забудь швиденько ти,
Своїх діток люби, пести,
Будь вірна своєму мужу!
І не читай моїх пісень,
І не воруй ні вніч, ні вдень
Сю тінь мою недужу.

А як де хтось мене згада,
Най тінь найменша не сіда

На вид твій, квітко зв'яла!
І не блідній, і не дужи,
А спокійнісінько скажи:

«Ні, я його не знала!»

* * *

Даремно, пісне! Щез твій чар —
Втишати серця біль!
Не вирне сонце вже з-за хмар!
Пропала яр! Пропала яр!
На душу впала цвіль.

Даремно, пісне! Тихо будь!
Не сип ще мук до мук!
Без тебе туга тисне грудь, —
Та ти в ту ж путь, та ти в ту ж путь
Несеш жалібний згук.

Даремний спів! В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
Так мовчки впаду без жалів
В нірвани³⁷ темний кут.

* * *

«Самовбійство – се трусість,
Се втека з борні,
Ошуканська кріда», —
Так скажуть мені.

Ах, панове! Про трусість
Мовчіть ви мені!
Чи ви нюхали порох
В життєвій війні?

Чи ви лоб свій розбили
О дійсности мур?
Чи вам звісно, як смачно
На гаках тортур?

«Самовбійство – се прогріх,
Безправ'я і злість...»
Най вам слово Христове

³⁷ Нірвана (з *санскриту* букв. згасання, заспокоєння) – у релігійних уявленнях буддизму та індуїзму – блаженний стан цілковитого заспокоєння, згасання свідомости, кінцева мета духового самовдосконалення людини; тут – метафора смерті.

На се відповість.

Як Христос по землі ще
Навчати ходив,
То зустрів чоловіка,
Що в шабас робив.

«Як же можна! Се прогріх!» —
Обурився хтось,
Та робітнику строго
Промовив Христос:

«Коли знаєш, що чиниш —
Блаженний єси;
А не знаєш, що чиниш —
Проклятий єси.

Коли знаєш, що чиниш —
Закон твій – ти сам;
А не знаєш, що чиниш —
Закон є твій пан»³⁸.

Для знающих знання їх
Найвищий закон;
Незнаюці в законі
Най гнуться карком.

Чи я знаю, чи чиню,
Се знаю лиш я —
І такий, що мене зна
Ще ліпше, ніж я.

³⁸ Слів тих даремно шукати в Євангелії, та вони заховалися в однім старім грецькім рукописі. «Коли знаєш, що чиниш – блаженний єси, а коли не знаєш, що чиниш – проклятий єси, яко переступник закону». Високі і, несумнівно, автентичні Христові слова! – Примітка І. Франка.

Із книги «Із днів журби» (*Львів, 1900*)

Із циклу «Із днів журби»

* * *

День і ніч сердитий вітер
б'єсь о дому мого ріг,
наче пес голодний, вие
і валить прохожих з ніг.

День і ніч дощі холодні
б'ють о вікна, цяпотять,
ринви грають, шиби плачуть,
утишитись не хотять.

Олов'яні сірі хмари
небозвід весь залягли,
і лежать, і ремигають,
наче ситії воли.

Дармо вітер б'є їх, гонить:
«Гей, ти, сивий, половий!» —
«Нам тут добре, відпочинем!
Хоч ти сердься, хоч і вий!»

Дармо втомленеє серце
б'ється, мов у клітці рись:
«Нам тут добре, відпочинем!
А ти плач собі й журись».

* * *

В парку є одна стежина,
де колись ходила ти, —
бачиться, в піску сріблястім
міг би ще твій слід знайти.

Край стежини проста лавка —
тут сиділа ти не раз,
тут прощались ми востаннє...

Тут мені твій промінь згас.

І коли на серці туга,
наче камінь, затяжить,
закиплять в душі питання:
«Що жити? Для кого жити?»

Я спішу на сю стежину
і розшукую твій слід,
і відсвіжую твій образ,
що в душі моїй поблід.

І гляджу на лавку з жахом,
чи не мигне тінь твоя?
І сідаю й тихо плачу,
Се Кальварія³⁹ моя.

У ПАРКУ

Ніч. Немов копиці пітьми,
бовваніють дерева.
Де-де, наче злота шпилька,
лампа пітьму пробива.
Ген далеко в павільйоні
банда гучно виграва.

Сам. Лиш думка шепче стиха:
«Ну, скажи, не дурень ти?
Замість жити з людьми по-людськи,
багатіти і цвісти,
тягнеш тачку до якоїсь
фантастичної мети».

Шелест кроків. Чути гомін:
«Де вони нас завели?
Ми ж їм вірили! Ми з ними
і гордились, і цвіли!
Нам відродження вже снилось!
Ми великими були!

А тепер арешти, сором!
Самовбійства, наче град!
Заварили самовбійці,
а живі нехай їдять».

³⁹ Кальварія – місце прощі християн біля села Пацлав (Кальварія Пацлавська) у Галичині; тепер на території Польщі. Тут – топос сповіді і покути.

Стихли. Метеор ось мигнув...
Перестала банда грати.

* * *

Коли часом в важкій задумі
моя поникне голова,
легенький стук в вікно чи в двері
потоки мрій перерива.

Озвуся, вигляну – даремно,
не чуть нікого, не видать,
лиш щось у серці стрепенеться,
когось-то хочеться згадать.

Чи щирий друг в далекім краю
тепер у лютім бою згиб?
Чи плаче рідний брат, припавши
лицем до прадідівських скиб?

Чи, може, ти, моя голубко,
моє кохання чарівне,
далеко десь з німим докором
в тій хвилі згадуєш мене?

Чи, може, гнучи в собі горе,
ти тихо плачеш у тиші,
а се твої пекучі сльози
мені стукочуть до душі?

* * *

Не можу забути!
Не гоїться рана!
Мов жалібні нути
із струн теорбана
чи голосно грають,
чи ледве їх чути,
все жалем проймають —
не можу забути!

Не гоїться рана,
хоч мию слезами,
хоч час на ню капле
цілющі бальзами,

хоч сонечко гріє
і зірка рум'яна
цілує, яріє —
не гоїться рана!

Хоч як ти далеко,
я все тебе бачу;
хоч стратив давно вже,
щодень тебе трачу;
хоч люта розпука
минулася п'яна
і клином розлука,
гадюка погана,
лежить поміж нами,
дівчино кохана, —
кохання без тями,
не гоїться рана.

* * *

Безсилля – ах! яка страшная мука!
Чуття ще в серці полум'ям горять
і думи рвуться як орел ширять,
та воля мов розбита, мов безрука.

Немов стріла з розламаного лука
не полетить, так нині не летять
слова, і блиски, й фарби, не хотять
служить уяві. – Ох, важка розлука!

Неначе з гір, де повно світла, барви,
і запаху, і співу пташенят,
і стрекоту сверщків, потоків шуму,

зійшов я вниз, де гниль, погані лярви,
де душно, мрячно, пута, знай, дзвенять
і чахне дух серед зневіри й глуму.

* * *

Недовго жив я ще, лиш сорок літ,
і сил не тратив на пусту мамону⁴⁰.

⁴⁰ Маммон (Мамона) – сирійський бог наживи і багатства; у переносному значенні – користолюбство, прагнення до наживи.

Невже ж уже минув я свій зеніт
і розпочав спадастий шлях до склону?

О бідна расо, що такий твій плід
слабий! Хвалиться ним нема резону.
Та й швидко ж той твій метеор поблід,
не мавши навіть доброго розгону!

Аж соромно, та що його робить!
І кінь, мовляв, не тягне понад силу.
Хай велетні могли співать, творить,

могли боротись, тішитись, любить
в вісімдесятих році – нам в могилу
вже в сорокових треба карк хилить.

* * *

Я поборов себе, з корінням вирвав з серця
усі ілюзії, всі грішні почуття,
надії, що колись вільніше ще дихнеться,
що доля ще й мені всміхнеться,
що блиснуть і мені ще радощі життя.

Я зрікся їх навсе. У тачку життєву
запряжений, як наймит той похилий,
я мушу так її тягти, покіль живу,
і добре чую се, ярма не розірву
і донесу його до темної могили.

Мені не жаль життя, бо що ж воно давало?
Куди не глянь, усюди браки й діри.
Робив без віддиху, а зроблено так мало,
і інших загірав, аж на кінці не стало
у власнім серці запалу, ні віри.

* * *

З усіх солодких, любих слів,
які я чув із твоїх уст,
одно лишилося мені
і, наче срібний дзвоник той,
і досі в серці гомонить —
одно маленьке словечко:
Слухай!

Коло стола сиділи ми,
широкий і шумний гурток,
розмова йшла веселая;
нараз затихли всі, немов
по хаті ангел пролетів;
лиш ти, до мене звернена,
серед загальної тиші
казала звільна, мов у сні:
Слухай!

І враз ти зупинилася,
злякалась голосу свого
серед загальної тиші,
і рум'янцем облялося
твоє лице, а при столі
на тебе всі зирнулися —
і те, що хтіла ти сказати,
ухопив ангел, що в ту мить
отам по хаті пролетів.

Минуло много-много літ,
минулись муки й радощі;
і тих, що весело тоді
коло стола балакали,
розвіяв вихор життєвий
по світі, наче пил марний;
лиш те одно слівце твоє
і досі у моїй душі,
мов срібний дзвоничок, дзвенить.
І досі із рожевих уст
я чую любе, привітне:
Слухай!

І досі ще тремтить душа,
ждучи чогось таємного,
блискучого, величного,
що за летючим словом тим,
мов цар за курієром вслід,
явиться мало. Та дарма!

В глибокім, темнім пралісі
мандрівець блудить змучений;
тривога, голод, близька ніч,
мов звіра дикого стрільці,
його женуть все дальш і дальш.

У груди духа не стає, —
здається, трісне серденько,

і ноги змучені тремтять,
а він біжить, біжить, біжить!

І причувається йому,
що десь далеко, ледве чуть,
теленка дзвоник: дзінь-дзінь-дзінь!
Він знає, що весь день уже
за тим зрадливим голосом
біжить даремно; інколи
догадується, що, мабуть,
се дзвонить власний страх його,
а він, проте, біжить, біжить!

Ану ж там справді битий шлях?
Ану ж там хата тепла?
Ану ж лице кохане?
Ану ж там дивні радощі?
Дзінь-дзінь! Дзінь-дзінь!
Дзінь-дзінь! Дзінь-дзінь!
Слухай!

Із циклу «Спомини»

* * *

Я згадую минуле життя
спокійно, та без радості, без туги:
одно із нього виніс я чуття,
що я не був у нім щасливий, други.

Багато праці, і турбот, і скрут,
та не було вдоволення, утіхи;
мов віл в ярмі, я чув на собі прут
і тяг чужого скарбу повні міхи.

Хоч не згасав ніколи огник мій,
та полум'ям не бухав, більш димився,
а замість світла сипав іскор рій.

Хоч ненастанно стяг мій з вітром бився,
та не високо плив в руці слабій,
і хоч я жив, то все ж я не нажився.

* * *

Заким умре ще в серці творча сила
і дар пісень заглухне в тишині,
немов пахуча та фіялка мила,
що в'яне у пустому бур'яні, —

я раз іще б хотів простерти крила,
і побуять свobodно в вишині,
і оживить ті спомини, що скрила
ворожа доля у душі на дні.

Вони живі донині в тій могилі,
я чую їх, як рвуться, як печуть...
Спинити їх, здушити їх я не в силі.

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
щоб пережити знов ті любі хвили
і виплакати піснями їх ось тут?..

* * *

О, бо і я зазнав раз щось такого,
що хоч ще повним щастям не було,
та дуже близьке вже було до нього,
як щастя, швидко надійшло й пішло.

У біднім, прозаїчнім тім житті
се був момент казочний і кипучий,
се був неначе той брильянт блискучий,
що хтось найшов загублений в смітті.

І відки се мені прийшло, і як,
і чом прийшло, і чом пропало живо —
я й досі збагнути не міг ніяк.

Одно лише я чую справедливо:
тоді пізнав я, що в житті за смак
і чим бува любов, святее диво.

* * *

П'ятнадцять літ минуло. По важкій,
завзятій боротьбі я опинився
побитий, хорий. У тишу, в спокій
я на село із міста схоронився.

Хоч молодий ще, був я у такий
зневірі, світ весь так мені змінився
з рожевого на чорний, що в грікій
знетямі з бою я відсторонився.

У мене зблідли давні ідеали,
і люди видались таким дрібним,
мізерним кодлом, що для мене стали

чужі й далекі. Треба бути дурним,
щоб задля них у бій іти, як в дим;
ті, що терплять, варт того, щоб страждали.

* * *

Маленький хутір серед лук і нив
на горбику над річкою шумною —
отам я в простій хлопській хаті жив,
і самота, і сум жили зо мною.

Із трьох боків поля ті обмежив
могутній ліс зеленою стіною,
і шумом серцю він на сон дзвонив,
і сум по травах розносив луною.

Він тяг мене в свою таємну тінь,
і свіжий подих віщував розраду,
і листя, знай, мені шептало: «Скинь

із серця всі згадки про зваду й зраду!
Природі-мамі до грудей прилинь
і тут знайдеш нову, святу принаду».

* * *

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю,
повірнику моїх найкращих дум!
Все чисте, ясне, що лиш в серці маю,
надихав свіжий запах твій і шум.

На твоїх полянах, в відлюднім плаю
я розсипав свій жаль, губив свій сум;
у твоїх запахах, неначе в раю,
окрилювався молодечий ум.

Під скрип могутніх конарів дубових
складались першії мої пісні,
слабії відгуки твоїх пісень чудових.

А в бурі рев, як громи навісні
ламали твоїх велетнів корони,
у твоїх криївках шукав я охорони.

* * *

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
в котру бажав я серце перелить
і виспівать чуття важке та млісне,

все, що втіша, і все, що веселить,
всі радощі шаленого кохання,
все пекло мук, що й досі грудь в'ялить.

Мої ви сльози, і мої зітхання,
і пестоші короткі, й довгий жаль,
надії і зневіри колихання,

не перелити вас мені в кришталі
поезії, немов вино перлисте,
ні в римів блискітливую емаль!

Мов дерево серед степу безлисте
в осінній бурі б'ється і скрипить,
і скрип той чує поле болотисте, —

отак душа моя тепер терпить
слаба, безкрила, холодом пририта,
мов ластівка у річці зиму спить.

Із циклу «В Плен-Ері»

МАМО-ПРИРОДО!

Мамо-природо!

Хитра ти з біса!
Вказуєш серцю безмірні простори,
а життя замикаєш у клітку тісненьку,
в мікроскопійную клітку!
Уяву вабиш вічності фантомом,
а даєш нам на страву моменти,
самі короткі моменти!
В душах розпалюєш дивні вогні, і бажання, і тугу,
а потім працюєш щосили,
щоб погасити, здушити, притлумити
пориви, що ти сама ж розбудила.
Ллєш на них дійсности воду холодну,
куєш їх у матер'ялізму кайдани,
розчаруванням цупко обпалюєш крила...
Цинічно, мамо, і немилосердно
кидаєш те, що найвище, найкраще,
чим величаться б могла віковічно
як архітвором —
свиням під ноги.

І невже ж ти не бачиш – здається,
мільонами своїх очей
могла б ти побачити що-дещо! —
скільки горя, зовсім непотрібного горя,
скільки муки, нічим невтишимої муки,
завдаєш ти цинізмом отим
найніжнішим, найліпшим, найкращим
поміж твоїх дітей?
І невже ж зрозуміти ти не можеш —
та сума мізку, що день в день, рік-річно
витворюєш, повинна би, здається,
порозуміти що-дещо! —
що пора би покинути старії шаблони,
добрі для всяких амеб, протозоїв,
ехінодермів та міксоміцетів!
Що вивчена на них твоя
економія марнотратства
не згожа для людей, для душ людських,
як не згожий осел
до гри на фортеп'яні.

Подумай, мамо! Тут, на сій планеті,
скінчився вже твій творчий Sturm und Drang⁴¹;
той надмір сил, і соків, і тепла
вже вичерпавсь, і замкнена навіки
твоя тут творча кар'єра.

⁴¹ Бура й натиск (нім.) – назва літературного руху в Німеччині 70— 90-х рр. XVIII ст., для якого характерний був бунт проти застарілих класицистичних канонів. У переносному значенні – пора бурхливих поривів, творчого неспокою. – Упоряд.

Що ти могла найвищого створити, —
се чоловік. Із сих матеріалів,
які тут маєш під рукою,
хоч як не дмись,
нічого кращого створить не зможеш.
Тож час би, мамо, як єврей Ягве⁴²
(нащо вже пан був строгий і скептичний!),
сказати собі: «Спочину вже тепер!»
Признати: «Отсе я гарне сотворила!»
І заходиться сьому архітвору
створити рай такий, як слід:
не дерева, грушки і яблука та фігі,
а рай в його нутрі,
гармонію чуття і волі,
думок і діл, бажання і знання.

Ех, мамо, мамо!
Довгі століття,
тисячоліття ти водила нас за ніс,
манила у безмежній пустині
фантомами безсмертя
і перспективами метафізичних
радощів піль елізейських⁴³.
Ти заставляла нас за ті фантоми
пролити море крови й сліз.
За них горіли стоси,
скрипіли колеса тортур,
розпечені кліщі живеє рвали м'ясо,
і міліони, міліони серць
безмежна шарпала розпука.
І що ж, вкінці доглюпалися ми,
що ті фантоми є [собі] фантоми,
не варті мук, і крови, і страждання,
що се лиш твори нашої уяви.
Так кицька в дзеркалі безодню бачить, поки
домацається, що за ним нема нічого.

Тріумф! Тріумф!
За десять тисяч літ важкої праці
цивілізації доходимо вкінці
до тої точки, до якої кицька
доходить за п'ять хвиль.
І вздрівши, що за дзеркалом нема нічого,

⁴² Єгова (Ягве) — ім'я Бога, верховного божества юдаїзму, утворене внаслідок вокалізації гебрейської аббревіатури божественного імені YHVN (тетраграми). Буквально означає «той, що є», «той, що володіє буттям», «самобутній», «сухий». Цим іменем назвався Господь, промовляючи до Мойсея (Вих. 6:2—8). Стародавні гебреї мали табу на вимовляння цього імені вголос.

⁴³ Елізейські (Єлїсейські) поля (Елізіум) — в античній мітології — легендарна країна блаженних, місце, де спочивають душі праведників, славетних героїв, улюбленців богів; райські поля, де панує вічна весна, радість і щастя.

ми логікою кицьки заключили,
що й взагалі нема безодні,
нема нічого, лиш атом, момент
і рух молекулярний.
І ми були готові наплювати
на всі ті мрії, туги і бажання,
на всі ті безконечні перспективи,
що ти сама ж нам, мамо,
вложила в душу.
Були готові згідно відіпхнути
і потоптати найвище і найкраще
з сего, що ти дала нам, мамо,
те, чим святе, високе і величне
життя людськеє.

Смієшся, мамо?
Ти добре знаєш, се не може бути,
се лиш хвилина боротьби, зневіри,
яких ти бачила вже міліони.
Ти добре знаєш, що твої ми діти,
слабі, нікчемні і капризні діти,
і трошки рознервовані надміру,
та все ж твої і рідні, й найлюбіші,
і мусимо тебе любити, мамо!
І хоч цікавим оком піддивились
твої слабі й негарнії місця
і здерли маску святости з лица,
розвіяли рожевий, поетичний
туман, що ти вкривалась ним так довго,
пізнали зблизька твій варстат,
пізнали, як господарюєш ти, —
то за старим туманом поетичним
ми тисячі таких красот відкрили,
таких чудес і чарів,
що серце й ум в них тонуть, як у морі.

І – що найвище: ми
самих себе відкрили!
Відкрили власну душу,
заглянули в варстат своїх думок,
свого чуття, бажання і змагання.
І там твою пізнали руку, мамо,
твої закони.

В тих снах пустих, в ілюзіях відвічних
побачили таку ж реальну дійсність,
такі ж великі явища, як в зорях,

в Ніягари⁴⁴ реві, в скелях Гімалаї⁴⁵.
І тут, у власному нутрі,
ми віднайшли все те, що, бачилось,
утратили в зовнішньому околі:
гармонію, і вічність, і безмежність,
і всі рожеві блиски ідеалу.

Нехай життя – момент і зложене з моментів,
ми вічність носимо в душі;
нехай життя – борня жорстока, дика, —
а в сфері духа є лиш різnorodність!

Різні тони, різні фарби,
різні сили і змагання,
мов тисячострунна арфа,
та всім струнам стрій один.

Кождий тон і кождий відтінь,
то момент один, промінчик,
але в кожному моменті
сяє вічності огонь.

* * *

По коверці пурпуровім
із таємних сходу брам
виїжджа на небо сонце,
наче входить цар у храм.

І в моє вікно зирнуло
і сполошило стару,
невідступну, невмолиму
посидільницю журу.

Ся стара, погана відьма
тут сиділа цілу ніч
і змінювала своїм чаром
кожду думку, кожду річ.

Кождий мебелъ був мій ворог,
кожда книжка – то була
п'явка, що систематично
кров і мозок мій пила.

⁴⁴ Ніягара – річка в Північній Америці, що утворює Ніягарський водоспад, один із найвідоміших у світі.

⁴⁵ Гімалаї – найвища гірська система Землі, розташована між Тибетським нагір'ям та Індо-Гангською рівниною.

Кожда добрість – то наївність,
кожний друг – то хижий звір,
кожда думка – то помилка,
кожний спомин – то докір.

А як свідомість болющу
сон, мов свічку, загасив,
чар її і в сонне царство
тіні дійсности вносив.

Все, що я кохав безмежно
і що зрадило мене,
все, що стратив, тут до мене
підняло лице сумне.

Молоді, гарячі сльози
тут, мов рожі, зацвіли
по стежках отих тернистих,
де колись вони плили.

Молода палкая туга,
мов жебрачка в лахманах,
все чогось іще шукала,
топчучи зарослий шлях.

Тільки віра молодая,
мов загашений огонь:
купка попелу лишилась,
обгорілий чорний пенъ.

І нараз пропали чари,
сонце глипнуло в вікно!..
Я прокинувся. Чи справді?
Все те ще не так давно?

Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у души!
Ще поборемося, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Я ще не старий! Не згинув
ще для мене жити зміст,
хоч журба, хоч горе тисне —
ні, ще я не песиміст!

* * *

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горбі край села
стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клепле,
а в коваля серце тепле,
а він клепле та й співа,
всіх до кузні іззива.

«Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля.
Ходіть люди, порану,
вибивайтесь з туману!»

Та тумани хитаються,
понад селом згущаються,
розляглися по полях,
щоб затьмити людям шлях.

Щоб закрити їм стежини
ті, що вгору йдуть з долини,
в тую кузню, де кують
ясну зброю замість пут.

ВОСЕНИ

Ой ідуть-ідуть тумани
наддністровими луками,
наче військо з корогвами,
а передом отамани.

Сурми бойові не грають,
і панцирики не дзвонять,
тільки смуток навівають,
верби віття низом клонять.

Тільки в мряці тонуть села,
і уява мари плодить;
тільки дума невесела,
мов жебрак, по душах ходить.

* * *

Над великою рікою на скалі крутій сиджу

і, затоплений у мріях, в воду биструю гляджу.
Валом хвилі, валом хвилі пруться, плещуть, миготять,
сонце грає, прибережні верби віттям їх пестять.

Із-за закрута одного враз дараба вплива —
зіллям, зеленню повита, плеще, грає, мов жива.
Керма тихо хвилі крає, не булькоче, не скрипить,
і керманич молоденький, мов мальований, стоїть.

На дарабі гра музика, чути співи голосні,
бряскають чарки блискучі, ллються вина запашні,
сяють очі молодії серед жартів і розмов...
Сміх і співи... Се гуляють Радощі, Краса, Любов.

Я поглянув, і зітхання піднімає грудь мою.
О, мої юнацькі мрії, пізнаю вас, пізнаю!
Скільки вас з розпучним криком і слізьми я доганяв —
на весільну дарабу я ніколи не попав.

Ні, тепер уже за вами не погоню я услід!
Прощайте! Своім блиском ви молодших веселить.
Сміх, і співи, і музика ще бринять, немов по склі,
і за закрутом дараба звільна щезла в синій млі.

Знов затоплений у мріях я гляджу на бистрину.
Що се плещуть, миють хвилі? Наче білу грудь сніжну!..
Мов рожеві любі руки... шийку круглу... і лице...
Ох, адже я знав, здається, цілував лице отсе!

Се ж вона, вона, чий образ тузі втихнуть не дає!
Се те тихе нездобуте щастя вбогее моє!
Вбите! Втоплене!.. І в воду, мов скажений, кинувсь я,
щоб ловити щастя-трупа... Мрія приснула моя.

* * *

Ніч. Довкола тихо, мертво.
Там в долині місто спить
у осінній млі холодній;
тільки глухо десь кипить
у далекім середмістю
спізнених фіякрів рух.

У тиші при лампі звільна
розвиває крила дух,
отривається з тих вражень,
що, мов курява, за дня

облягають серце й думку,
в душу тиснуться до дна.

Всі буденнії тривоги,
всіх турбот і бажань рій,
всі успіхи з жалом скрухи,
скошені квітки надій,
вся душная атмосфера
розвіваєсь, наче мгла,
що в осінню ніч холодну
сонний город облягла.

І стає щораз ясніше
в сконцентрованій душі,
щось, мов тихий дзвін, лунає
у нутрі серед тиші,
і якась недовідома
там гармонія встає,
мов у гаї свисти дроздів,
гілка гілці подає.

В розколисаній уяві
піднімаєсь ряд картин:
гори в світлі золотому,
фйолетова тінь долин,
річка, наче срібна стрічка,
і скалистая стіна,
шлях закурений, мов кладка,
що у безвість порина...

Вулиця... Доми низенькі,
за штахетами в садках
георгінії і айстри
на малесеньких грядках;
стежечки круті між ними,
дерев'яний ганок ось;
по шаблях аж геть над вікна
винограддя оплелось.

Все те не очима бачу,
а в душі воно живе,
все на крилах із гармоній
світла й запаху пливе.
Чую, що се власний твір мій,
хоч створив його не я;
що се часть єства могого,
хоч не в ній душа моя.

Чую, що в отих картинах

б'ється власний мій живець,
та, проте, я пан їх, ніби
разом хвиля і плавець.

І ось раптом виринає
з рам зелених у вікні
тихеє лице жіноче,
так знайомеє мені.

Ті самі чудові очі,
що в них грав весь чар життя,
і таємний жаль за юність,
що минула без пуття;

ті самі уста рожеві,
що в них кожде слово вмить
процвітало, як фіялка,
щоби серце звеселить;
ті самі бліденькі щоки,
де легенький рум'янець
ледве тлів, мов у глибокій
шахті тліє каганець;
де так рідко грала радість,
сміх зовсім негусто ріс,
де у хвилях самотини
бачив я перлини сліз;
те саме чоло блискуче,
де яснів широкий ум,
сильна воля панувала
над роями бажань, дум.

Мигнув сей чудовий образ
і щезає, і зника,
і мене за серце вхопив,
мов могутня рука.
Затріпалось бідне серце,
рветься, грає і летить,
щоб оте лице кохане
вічно в собі закріпить.

Та дарма! Воно пропало!
Глянь: побитий градом лан...
Повінь... Що ж то? Над своєю
я уявою не пан?

Воскресни, мій тихий раю,
моя туго молода,
моя муко незабутня,
моя радосте бліда!

Моя розкоше болюща,
моє щастя, аде мій,
де в розпуці я солодкість,
в дрозі – знаходив спокій!

Та даремно! Не воскресне
те, що вклалося спочивать!
Згоєні на серці рани
не так легко розірвать.
Навіть і найтяжче горе
як в могилу віддасте,
то засиплється помалу
і травою поросте.

Лиш вряди-годи з могили,
наче з-за зелених рам,
блиснуть очі і чудове
личко усміхнеться нам;
мигне промінь того щастя,
що – здається нам в ту мить —
все життя нам ясним сонцем
було б мусило світити.

Мигне, блисне і загасне!
Сили давньої нема,
чар погас, хіба зітхання
тихо груди підійма.

Із книги «Semper tiro» (Львів, 1906)

Semper tiro Цикл

Semper tiro⁴⁶

Життя коротке, та безмежна штука⁴⁷
І незглибиме творче ремесло;
Що зразу, бачиться тобі, було
Лиш оп'яніння, забавка, ошука,
Те в необнятий розмір уросло,
Всю душу, мрії всі твої ввіссало,
Всі сили забира і ще говорить: «Мало!»

І перед плодом власної уяви
Стоїш, мов перед божеством яким,
І сушиш кров свою йому для слави,
І своїх нервів сок, свій мозок перед ним
Кладеш замість кадила й страви,
І чуєш сам себе рабом його й підданим,
Та в серці шепче щось: «Ні, буду твоїм паном».

Не вір сим пошептам! Зрадлива та богиня,
Та Муза! Вабить, надить і манить,
Щоб висать «я» твоє, зробить з тебе начиння
Своїх забагань, дух твій спорожнить.
Не вір мелодії, що з струн її дзвенить:
«Ти будеш майстром, будеш паном тонів,
І серць володарем, і владником мільйонів».

О, не дури себе ти, молодая ліро!
Коли в душі пісень тісниться рій,
Служи богині непохитно, щиро,
Та панувати над нею і не мрій.
Хай спів твій буде запахує миро
В пиру життя, та сам ти скромно стій

⁴⁶ Завжди учень, завжди новак (новобранець, рекрут) (лат.). Назва збірки, циклу і вірша – скорочений варіант афоризму римського поета Марка Валерія Марціяла (бл. 40 – бл. 104): «Semper homo bonus tiro est» (Epigr., XII, 51, 2) – «Добра людина завжди новак». – *Упоряд.*

⁴⁷ Життя коротке, та безмежна штука... – Парафраз афоризму давньогрецького лікаря й мислителя Гіппократа (460—377 до Р. Х.): «Ars longa, vita brevis est» (лат.) – «Мистецтво вічне, а життя коротке».

І знай одно – poëta semper tiro⁴⁸.

СОНЕТ

Благословенна ти поміж жонами⁴⁹,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О раю мій, моя ти муко, Пісне!

Царице, ти найнижчого з-між люду
Підносиш до вершин свого трону
І до глибин терпіння, сліз і бруду
Ведеш і тих, що двигают корону.

Твій подих всі серця людські рівняє,
Твій поцілуй всі душі благородить
І сльози на алмаз перемінє.

І дотик твій із терня рожі родить,
І по серцях, мов чар солодкий, ходить,
І будить, молодить і оп'яняє.

МОЄМУ ЧИТАЧЕВІ

Мій друже, що в нічну годину тиху
Отсі рядки очима пробігаєш
І в них народному заради лиху
Чи власним болям полекші шукаєш, —

Коли тобі хоч при одному слові
Живіше в грудях серце затріпоче,
В душі озветься щось, немов луна в діброві,
В очах огонь сльозу згасить захоче, —

Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щиру душу
І щоб ти не зазнав сирітства духового,
В якому я свій вік коротать мушу.

⁴⁸ Поет завжди учень (лат.). – Упоряд.

⁴⁹ Благословенна ти поміж жонами... – Ремінісценція з християнської молитви до Пречистої Діви Марії («Богородице Діво, радуйся...»).

Буркутські⁵⁰ станси

* * *

Кожда кичера в млі,
Кождий плай закуривсь —
Що за мла на твоєму чолі?
Ти чого, брате мій, закуривсь?

Як потік клекотить!
Як гуде Черемош⁵¹!
Щось таємнее душу гнітить,
Якихсь дум обігнаться не мож.

Щось таке, мов докір,
Над душею гука,
Мов та каня, що в млі поверх гір
Сумно скиглить і дощ наклика.

* * *

Дівчино, моя ти рибчино,
Дівчино, кохання моє,
Ти мого страждання причино,
Скарбнице, що щастя дає!

Обоє підемо, обоє,
В далеку мандрівку життя.
Нічого не страшно з тобою,
Бо ти чудодійне дитя.

Ти стрілиш очима — і горе
Розвієсь, мов мла на версі;
Всміхнешся — й розбурхане море
Поклониться твоїй красі.

⁵⁰ Буркут — селище в східних Карпатах (тепер — Івано-Франківська обл.), до I Світової війни — відомий гірський курорт. Кожда кичера в млі...

⁵¹ Черемош — гірська ріка в Українських Карпатах (довжина — 80 км), права притока Пруту, утворена злиттям Чорного та Білого Черемошів.

ОЛЬЗІ С

Найгарніша для нас
Загранична квітка;
Найлюбіше лице,
Що стрічається зрідка.

Найчистіша сльоза,
Причарована штукою;
Найвірніша любов,
Усвячена розлукою.

* * *

О, розстроєна скрипка, розстроєна!
Скільки рук нетямущих, брудних
Доторкалися струн чарівних —
І вона їх розстроєм напоєна.

Ріже вухо страшними акордами,
У тонації ніяк не встоїть...
Де ти, майстре, щоб вмів настроїть,
Оживить її співами гордими?

КОНКІСТАДОРИ⁵²

По бурхливім океані
Серед пінявих валів
Наша флота суне, б'ється
До незвісних берегів.
Плешуть весла, гнуться щогли...
Ось і пристань затишна!
Завертай! І бік при боці!
І стерно біля стерна!
Кидай якорі! На берег
По помостах виходи!
Нічичирк! Ще ледве дніє...
Пусто скрізь... Ставай в ряди!
Сонний город ще дрімає...

⁵² Конкістадори (конквістадори) (*исп. conquistador* – завойовник) – іспанські й португальські завойовники Америки після її відкриття експедицією Х. Колумба.

Схопимо його у сні...
Перший крик – наш окрик бою
І побіднії пісні.
Та заким рушать, пускайте
Скрізь огонь по кораблях,
Щоб всі знали, що нема нам
Вороття на старий шлях.
Бухнув дим! Хлюпоче море...
Щось мов стогне у судні...
Паруси залопотіли,
Наче крила огняні.
Гнуться реї, сиплять іскри,
Мов розпалені річки...
Снасть скрипить... Високі щогли
Запалали, мов свічки.
Що за нами, хай навіки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або перемога! —
Се наш оклик бойовий!
До відважних світ належить,
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчизну!

Із циклу «Нові співомовки»

ЩО ЗА ДИВО?

Сніг мете степами,
Вітер порохами,
Покоївка в хаті робить те
Щіткою своєю,
А козак матнею
(У Шевченка) вулицю мете⁵³.

Жид мете, знай, зиски,
А голодний з миски
Так мете, аж годі дух звести;
Наші ж генерали,
Піхні⁵⁴, клерикали,
Раді б нас з лиця землі змести.

⁵³ ...А козак матнею (У Шевченка) вулицю мете... – Алюзія до фрагмента з поеми Т. Шевченка «Чернець» (1847—1858): «В червоних штанах оксамитних Матнею улицю мете, Іде козак».

⁵⁴ Піхні – узагальнення прізвища реальної особи: Дмитро Іванович Піхно (1853—1912) – професор Київського університету, економіст, у 1878—1911 рр. – редактор газети «Киевлянин» (1864—1919), сумновідомий своєю українофобською, великодержавно-шовіністичною позицією.

Шлепом метуть дами,
Цензор олівцями
Вільне слово так мете, як в дим;
Страх мете юрбою,
Смерть мете косою,
Лиш метелик не мете нічим.

ПРИТИЧИНА

Мамцю, мамцю, що мені?
Щось, мабуть, зовсім погане!
Мій спокій, мов свічка, тоне,
А в серденьку, як в млині.

Щось туркоче, щось біжить —
Тихо-тихо, то знов крепче,
Щось співає, свище, шепче,
А все згідно: «Жить! Жить! Жить!»

Без причини я сміюсь,
Без причини гірко плачу,
Щось у млі рожевій бачу,
Всіх люблю і всіх боюсь.

Спать не можу й бачу сни:
Десь немов садок розкішний,
В нім квіток рядок утішний
В тихім сяєві весни.

Між квітками тими й я.
А в садку музика грає,
Рій метеликів гуляє...
Мамко, мамочко моя!

А між ними там один
Пишнокрилий, срібнолатий...
Ах, якби його спіймати!..
Грації⁵⁵ якоїсь син.

Він крильцями тріпотить —
Весь рожевий, тло зелене —
Все круг мене, все круг мене
Відлетить, то прилетить!

⁵⁵ Грації – у давньоримській мітології – три богині краси, радості й жіночої чарівності. Відповідник у давногрецькій мітології – харити (Аглая, Евфросинія, Талія).

Мамцю, мамцю, що се є?
Чи метелик, чи горобчик,
Чи рожевий, гарний хлопчик
Мені спати не дає?..

Із циклу «На старі теми»

* * *

Не лѣпо ли ны бяшетъ, братіє?...⁵⁶

Чи не добре б нам, брати, зачати
Скорбне слово у скорботну пору,
Як мужам до мужеського збору,
Не як дітям у дзвінки бряжчати?

Вирядім ми слово до походу
Не в степах куманські⁵⁷ безконечні,
А в таємні глибини сердечні,
Де кують будучину народу.

Потопчімо там полки погані,
Що летять на душу, як тривога,
Смагу сиплють з огняного рога
І кинджал ще обертають в рані.

Вирвім з коренем ту коромолу,
Що з малого гріх великий робить,
Що нечайно брата братом гнобить,
Щоб засісти з ворогом до столу.

Чи ще мало в путах ми стогнали?
Мало ще самі себе ми жерли?
Чи ще мало нас у ликах гнали?
Чи ще мало одинцем ми мерли?

* * *

Блаженъ мужъ, иже не идетъ

⁵⁶ Епіграф – зачин «Слова о полку Ігоревім».

⁵⁷ Куманські степи (інша назва – Кипчацькі) – давня назва південних степів між Дунаєм і Волгою, де в XI—XIII ст. кочували половці (інша назва – кипчаки).

на совѣтъ нечестивыхъ⁵⁸.

Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в сонмищах лукавих
Заціплії сумління їм термосить.

Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
Коли заглухне й найчуткіша совість,
Хоч диким криком збуджує громаду,
І правду й щирість відкрива, як новість.

Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть, як дуб посеред бур і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волисть зламатися, ніж поклониться злому.

Блаженний муж, кого за тее лають,
Кленуть, і гонять, і поб'ють камінням;
Вони ж самі його тріумф підготовляють,
Самі своїм осудяться сумлінням.

Блаженні всі, котрі не знали годі,
Коли о правду й справедливість ходить:
Хоч пам'ять їх загине у народі,
То кров їх кров людства ублагородить.

Гласъ вопіющаго во пустыни⁵⁹.

Було се три дні перед моїм шлюбом.
У чистім полі я пшеницю жав.
Був південь. Я спочити сів під дубом,
В душі ж мов світляний алмаз дрозав.

І враз почув я голос невимовний,
Той голос, що його лиш серце зна,
Для вуха тихий, але сили повний,

⁵⁸ Епіграф – зачин 1-го Давидового псалма з біблійної «Книги Псалмів» («Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить...»).

⁵⁹ Гласъ вопіющаго во пустыни... – Епіграф із Біблії (Іс. 40. 3; Мт. 3. 3; Мр. 1. 3; Лк. 3. 4—6; Ів. 1. 23). Вірш Франка – варіація на тему фрагмента Книги пророка Ісаї: «Голос кличе: На пустині вготуйте дорогу Господню, в степу вирівняйте битий шлях Богу нашому!» (Іс. 40. 3 і далі). У всіх чотирьох Євангеліях цей фрагмент цитується як старозаповітний прецедент покликання і місії Івана Хрестителя, передвісника Христового. Проте найближчий до сюжетної канви та афористичних формул Франкового тексту інший біблійний фрагмент – оповідь про покликання Єремії з Книги пророка Єремії (Єр. 1. 4—10).

Що душу розворушує до дна.

«Ще поки ти почався в лоні мами,
Я знав тебе; заким явивсь ти в світ,
Я призначив тебе перед царями
Й народами нести мій заповіт».

І мовив я: «О Пане, глянь на мене!
Простак убогий, молоде хлоп'я!
Хто стане слово слухати невчене?
Кого наверну, розворушу я?»

І мовив голос: «Від отсеї хвилі
Ти мій. Про все, чим досі був, забудь!
Усе покинь, вір тільки моїй силі,
Мої слова нехай тебе ведуть.

А що сумнився ти в моєму слові,
Так знай: нікого не навернеш ти;
Мов стріли б'ються о щити сталеві,
Так твій глагол о серць людських щити.

На вітер будеш мій глагол метати,
Проповідати будеш ти глухим;
Де станеш ти, ніхто не схоче стати,
Що похвалиш, всім видасться лихим».

І мовив я: «О Господи, я грішний!
Чи щоб спокутувать всіх вин вагу,
Ти на сей труд важкий і безуспішний
В сій хвилі кличеш свого слугу?»

І мовив голос: «Не тобі се знати!
Не за провини я признав тебе,
Не безуспішно будеш працювати,
А серце в тобі я скріплю слабе.

Твоїми говоритиму устами
До всіх народів і до всіх віків,
Твоїми я тернистими стежками
Вестиму своїх вибраних борців.

Тобою я навчу їх відрікатися
Життя і світа для високих дум,
Сучасних нужд, погорди не лякається,
У світлу ціль зостріливши весь ум.

Ось уст твоїх я пальцем доторкнуся
І вложу в них своїх глаголів жар.

І наострю твій слух, щоб, як озвуся,
Ти чув мій голос, наче грім із хмар».

Я ниць упав. «О, чую, Пане, чую!»
І серп я кинув, і пшеничний стіг,
І батьків дім, невісту молодую.
І відтоді не бачив більше їх.

* * *

А галици свою рѣчь говорахуть⁶⁰.

Ти знов літаєш надо мною, галко,
І кричеш горя пісню монотонну;
Глядиш у серця глибину бездонну
І бачиш гниль, гидоту беззаконну —
Не страх тобі нічого і не жалко.

У тебе очі ясні на падлину;
Підлоту, самолюбство і брудоту
Ти здалека добачуєш достоту;
Твоя душа, мабуть, рідня болоту,
Що в собі бачить ціль всього й причину.

О, знаю, заклюєш мою ти душу!
На тім степу беззахиснім, безводнім,
У тім хижацькім стовпищі голоднім,
Знесилений в змаганню тім безпліднім,
Твоєю жертвою я впасти мушу.

Моє ти фатум, невідступна зморо,
На мозок мій нещасна кандидатко,
Не крич так зично, не лети так падко!
Не бійсь, піде твоя перемога гладко!
Я не втечу! Впаду вже скоро-скоро!

* * *

Се оу Римѣ кричать
подѣ саблами половецькими⁶¹.

⁶⁰ А галици свою рѣчь говорѣхуть... – Епіграф зі «Слова о полку Ігоревім».

⁶¹ Епіграф зі «Слова о полку Ігоревім». Мається на увазі історична подія – облога й зруйнування міста Римів на правому березі пониззя Сули (тепер городище біля с. Великої Буримки Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.) половецьким військом під проводом хана Кончака бл. 1187 р. Цій події Франко присвятив історичну поему «Кончакова слава. Пригода з літ 1185 —1187» (1916).

Крик серед півночі в якімсь глухім околі.
Чи вмер хто й свояки ридають по вмерлому?
Чи хто поранений конає в чистім полі?
Чи плачуть сироти, ограблені і голі,
Без батька-матері, без хліба і без дому?

Невідомий співак походу степового...
Замість струн нап'яв він тетиви спижевi,
Давно забуту рать з сну будить вікового
І до походу, знай, накликає нового
«За землю Руськую, за рани Ігореві»⁶².

Давно забута рать в забутій спить могилі,
І Ігор спить, і з ним все плем'я соколине;
Лиш крик поета ще лунає в давній силі,
Байдужість сірая куняє на могилі,
А кров із руських ран все рине, рине, рине.

* * *

Жены руськіа вѣсплакаша са⁶³.

Де не лилися ви в нашої бувальщині,
Де, в які дні, в які ночі —
Чи в половеччині, чи то в князівській удалщині,
Чи то в козаччині, лядщині, ханщині, панщині, —
Руській сльози жіночі!

Скільки сердець розривалось, ридаючи,
Скільки зв'ялили страждання!
А як же мало таких, що міцніли, складаючи
Слово до слова, в безсмертних піснях виливаючи
Тисячолітні ридання!

Слухаю, сестри, тих ваших пісень сумовитих,
Слухаю й скорбно міркую:
Скільки сердець тих розбитих, могил тих розритих,
Жалощів скільки неситих, сліз вийшло пролитих
На одну пісню таку?

⁶² «За землю Руськую, за рани Ігореві». — Ремінісценція зі «Слова о полку Ігоревім».

⁶³ Епіграф зі «Слова о полку Ігоревім».

* * *

А любо испити шоломомъ Дону⁶⁴.

І досі нам сниться,
І досі маниться
Блакитного того Дону
Шоломом напиться.

Від роду до роду
Сю далеку воду
Ми співали-споминали,
Як мрію-свободу.

Якби-то нам з Дону
Та не було грому,
То вже б ми над Бугом, Сяном
Не дались нікому.

Якби-то над Доном
Стали ми рядами,
Залізними панцирями
Сперлися з ордами!

Були би ми «Полю»⁶⁵
Шляхи заступили,
Золотими шоломами
З Дону воду пили.

Була б нас не рвала
Степовая птаха,
Якби на Дону стояли
Чати Мономаха⁶⁶.

Ліниво-ліниво,
Як Донові хвилі,
Плили віки за віками,
Наш гаразд розмили.

Довелось-таки нам
Над тим Доном стати:
Робітницькими валками

⁶⁴ А любо испити шоломомъ Дону... – Епіграф зі «Слова о полку Ігоревім».

⁶⁵ «Поле» (Дике Поле) – у значенні «орди кочівників», «половецька навала».

⁶⁶ Володимир Мономах (1053—1125) – великий київський князь, автор пам'ятки дидактичної літератури «Поучення дітям».

Байдаки таскати.

Довелось-таки нам
До його застукать:
Під землею для чужого
Камінь-вугіль цюкати.

Довелось-таки нам
В нім шукати броду:
Не шоломом – пригорщами
Пити з нього воду.

Довелось-таки нам
З Дону дань приймати:
Бурлацькїї шмати прати,
Босі ноги мити.

* * *

Лисицы брешуть на черленыа щиты⁶⁷.

Вийшла в поле руська сила,
Корогвами поле вкрила;
Корогви, як мак, леліють,
А мечі, як іскри, тліють, —
Не так тліють, іскри крешуть,
А лисиці в полі брешуть.

Вийшла в поле руська сила,
Не щоб брата задусила,
Не щоб слабших грабувати,
А щоб орди відбивати,
Що живим труну нам тешуть, —
А лисиці в полі брешуть.

Не чужого ми бажаєм,
Та й своє не зневажаєм,
Та й не пень ми деревляний,
Щоб терпіти стид і рани,
Поки нас граблями чешуть, —
А лисиці в полі брешуть.

Брешуть на щити червоні,
Як брехали во дні оні,
Як щитами руські сили

⁶⁷ Лисицы брешуть на черленыї щиты... – Епіграф зі «Слова о полку Ігоревім».

Степ весь перегородили,
Мов степовая пожежа
Степ увесь перемережа
З краю в край з одного маху!

Завдали ж лисицям жаху
Ті щити! І досі сниться
Їм та руськая вольниця,
Те гулящеє юнацтво,
Те козацтво, гайдамацтво,

Що не знало волі впину,
Що боролось до загину;
І пройшло, як море крови,
Як пожежа по степові,
По історії України...

Навіть згадки, навіть тіні
Тих великих мар донині
Страшно виплодам яскині,
І огню зубами крешуть,
На щити червоні брешуть.

* * *

На рѣкахъ вавилонскихъ,
тамо сѣдохомъ и плакохомъ⁶⁸.

На ріці вавилонській – і я там сидів,
На розбитий орган у розпуці глядів.

І ругався мені вавилонців собор:
«Заспівай нам що-будь! Про Сіон! Про Табор!⁶⁹»

«Про Сіон? Про Табор? Їм вже чести нема.
На Таборі – пустель! На Сіоні – тюрма!

Лиш одну хіба пісню я вмію стару:
Я рабом уродивсь та рабом і умру!

Я на світ народився під свист батогів,
Із невольника батька, в землі ворогів.

⁶⁸ На рѣкахъ вавилонскихъ, тамо сѣдохомъ и плакохомъ... – Епіграф – зачин 136-го (137-го) Давидового псалма з біблійної «Книги Псалмів» («Над річками Вавилонськими, – там ми сиділи та й плакали...»), полемічною інтерпретацією якого і є цей Франків вірш.

⁶⁹ Сіон і Табор – священні гори, на яких стоїть місто Єрусалим.

Я хилиться привик від дитинячих літ
І всміхаться до тих, що катують мій рід.

Мій учитель був пес, що на лапки стає
І що лиже ту руку, яка його б'є.

І хоч зріс я, мов кедр, що вінчає Ливан⁷⁰,
Та душа в мні похила, повзка, мов бур'ян.

І хоч часом, мов грім, гримне слово моє,
То се бляшаний грім, що нікого не вб'є.

[І хоч вирвеса з уст крик: «Най гине тиран!»,
То не крик се душі, тільки брязкіт кайдан]⁷¹.

І хоч душу манить часом волі приваб,
Але кров моя – раб! Але мозок мій – раб!

Хоч я пут не ношу на руках, на ногах,
Але в нервах ношу все невольницький страх.

Хоч я вольним зовусь, а, як раб, спину гну
І свobodно в лице нікому не зирну.

Перед блазнем усяким корюся, брешу,
Вольне слово в душі, наче свічку, гашу.

Хоч труджусь день і ніч, не доїм, не досплю,
А все чую, немов я на панськiм роблю.

І хоч труд свій люблю, а все сіпа гачок:
Ти прикутий до нього, мов раб до тачок.

Хоч добра доробивсь, та воно лиш тяжить,
Мов чуже для когось, мушу я сторожить.

З ким в життю не зійдусь, все підляжу йому;
Так чи с'як вибирать – все найтяжче візьму!

І хоч часом в душі підіймається бунт,
Щоб із пут отрястись, стати твердо на ґрунт, —

Ах, то й се не той гнів, що шаблюку стиска,
Се лиш злоба низька і сердитість рабська.

Вавилонські жінки, відвернувшись, ідіть

⁷⁰ Ливан (Ліван) – країна в Західній Азії, а також однойменний гірський хребет, який укривають гаї ліванського кедр.

⁷¹ Пропущену в збірці «Semper Tіго» строфу відновлено за публікацією в антології «Акорди» (Львів, 1903. – С. 112).

І на мене здивовано так не глядіть!

Щоб не впало прокляття моє на ваш плід,
Не прийшлося би раба привести вам на світ.

Вавилонські дівчата, минайте мене,
Хай мій вид співчуттям серце вам не торкне!

Щоби вам не судилась найтяжча судьба,
Найстрашніша клятьба – полюбити раба!»

Із книги Кааф⁷²

* * *

У сні знайшов я дивную долину.
Було так ясно, тихо, легко в ній,
Що бачилось мені: не йду, а лину.

Сміялася в пишноті весняній
Природа, пахощами вся облита,
І скрізь співав пташок незримий рій.

Сріблом на збоччях хвилював лан жита,
Верхом шумів-гудів відвічний ліс,
Внизу була велична тайна скрита.

Внизу був луг, і з нього вітер ніс
Такі розкішні пахощі, що груди
Аж ширшали і дух у тілі ріс.

А йшли ті пахощі з квіток, що всюди
Росли – барвисті, дивних форм, яких,
Мабуть, ніколи не плекали люди.

Хиляючись до тих квіток палких,
Я чув, що й спів солодкий з них виходить,
Мов пасма тонів ніжних і м'яких.

Між тих квіток дівчат багато ходить,
Всі в білому, в вінках і скиндячках,
І одна одну все за руку водить.

⁷² Назва циклу відсилає до пам'ятки середньовічної літератури – «Книги Кааф» (повніша назва «Книга, нарицаемая Каафъ, сирѣчь сборникъ...»; бл. XV ст.) – збірника діалогів на морально-релігійні теми, укладеного на основі вибраних свідчень єпископа, автора 5-томової «Історії церкви» Теодорета Кірського (бл. 386—457) про старогребейські вірування та старозаповітні храмові обряди.

У всіх маленькі кошики в руках,
І кожду квітку пильно оглядають,
Пестять і підливають на грядках.

Не рвуть квіток співучих, та зривають
Із кожної ростинок по листку
І бережно у кошики складають.

І, бачачи забаву їх таку,
Я мовив: «Нащо ті листки, дівчата?
На лік, на страву їх рвете яку?»

І мовила одна: «Рвемо для свята.
І не на лік, бо для здорових се;
І не на страву – сита наша хата.

А хто до уст листок сей занесе,
І розгризе, і сок його скуштує,
У того серце розкішню стрясе;

У того смілість душу напростує,
У того радість очі прояснить,
Турботи всі розвіє й пошматує.

Твій сум, твою зневіру хоч на мить
Прогонить він; ти станеш мов дитина,
Всю суть свою ти мусиш відмінити.

Всім любий ти, хоч круглий сиротина,
І любиш всіх, щасливий в тій любові.
Кааф у нас зоветься та рости́на⁷³».

Пішли. Та йдуть і мовлять інші дві:
«А ти не рад листків тих скуштувати
І занести їх там, своїй верстві?»

Чи все в вас має лютість панувати,
Зневага до людства, погорда й їдь?»

І кинувсь я листки ті дивні рвати,
Ось вам пучок їх. Натє та гризїть!

* * *

⁷³ Кааф – легендарна співуча квітка, чарівний сік якої омолоджує й відроджує людину до нового, щасливого життя.

Поете, тям, на шляху життєвому
Тобі перлини-щастя не знайти,
Ні захисту від бурі, злив і грому.

Поете, тям, зазнати маєш ти
Всіх мук буття, всіх болів і унижень,
Заким дійдеш до світлої мети.

Поете, тям: лиш в сфері мрій, привиджень,
Ілюзій і оман твій рай цвіте,
А геній твій – то міць сугестій, зближень.

Пророцький дар у тебе лиш на те,
Щоб іншим край обіцяний вказав ти,
А сам не входив у житло святе.

І серце чулее на те лиш взяв ти,
Щоб кожному в день скорби пільгу ніс,
І в гору слово теплеє сказав ти.

Та з власним горем крийся в темний ліс!
Ніхто до тебе не простягне руку
І не отре твоїх кривавих сліз.

Та не міркуй, що родивсь ти на муку,
Бо й розкошів найвищих маєш часть,
У творчій силі щастя запоруку.

Усе, чого тобі сей світ не дасть,
Знайдеш в душі своїй ясніше, краще:
Найвищу правду і найбільшу власть.

Ото й минай все темне, непутяще,
Весь злудний блиск, тріумфи хвилеві,
Все підле, самолюбне і пропадає.

І бережи на своїй голові
Вінок незв'ялий чистоти, і ласки,
І простоти, мов квіти полеві.

У маскарад життя іди без маски,
На торжище цинізмів і наруг
Виходь з ліхтарнею з старої казки:

В ній щезне тіло, появиться дух,
Прозора стане явищ темна маса.
І будь ти людям не суддя, а друг.

І дзеркало, й обнова. Guarda e passa⁷⁴.

* * *

Гуманний будь, і хай твоя гуманність
Пливе з криниці чистої любови,
Якої не мутить пиха й захланність.

Гуманний будь не так, як богослови,
Що надприродним ліктем довг свій мірять,
Льву такають, а гримають осліві,

Братами мають тих лише, що вірять
У їх закон, в їх повісті і чуда,
До «вічних благ» все ласо зуби шкірять,

Та цідять муху, щоб ковтнуть верблюда.
Не те, щоб всіх любив, – се вже надміру,
А не бажай нікому зла та худа.

Всіх бляг і брехень не бери на віру,
На фальш і зраду май порядний дрюк
І не давай з братів лупити шкіру.

Лише не сердься, не заламуй рук,
Котячу флегму май усе в запасі,
Не вір облесним, стережися злюк,

А дармоїдам все кажи: А засі!

* * *

Як трапиться тобі в громадськім ділі
Здобути голос, вплив якийсь і значність,
Народ вести, снувати плани смілі,

То пам'ятай і все май ту обачність,
Не вірити і не дуфать ніколи
На княжу ласку й на народну вдячність.

Бо княжа ласка, як той сніг на поли,
Що вітер здує, в південь злиже сонце

⁷⁴ «Подивись і минай» (*итал.*) – цитата з «Божественної комедії» Данте («Пекло», пісня III). – Упоряд.

І лишить чорний ґрунт, пустий і голий.

Народна вдячність, ти, фатальний гонче,
Що з злою вістю все прибудеш вчасно,
А з доброю все спізнишся доконче!

І не міркуй, що де ти бачиш ясно,
Там іншим з твого слова засвітає,
Хаос думок уложиться прекрасно.

Не вір, що люд твої заслуги почитає,
Що задля них одну дрібну провину
Тобі простить! Він судить – не питає.

І знай, коли щасливу годину
Ти прозівав, щоб інших взяти під ноги,
Тебе самого безпощадно в глину

Затопчуть, як камінчик в брук дороги.

* * *

Ти йдеш у вишукано скромнім строю
І згідно так глядиш на сю пропащу,
Що натяк сам – назвуть її сестрою —

Ти за зневагу приняла б найтяжчу.
Ти чесна! Двадцять вісім літ проживши,
Ти весну молодости вже найкращу

Пустила мимо! Ти пройшла, не пивши,
Поуз криницю втіхи життєвої,
Уста свої презирством заціпивши.

Чого ти ждеш? Чи ще весни нової?
Вона минула вже безповоротно.
Ти гордо йдеш, та вже ціпкії звої

Жаль простяга, та вже тобі турботно,
Вже щось гірке під серце підступає,
Сумне, як день, що йде понуро-сльотно.

Чи то не зависть по душі щипає?
Минаєш ту пропащу, мов не бачиш,
А скося зиркнеш – щось в устах злипає...

Мабуть, вночі до подушки заплачеш!

Ф. Р

Дівчино, каменю дорогоцінний,
Затоптаний в болото, тванню вкритий,
Та й досі в блиску своєму нетлінний!

На тебе я дивлюся сумовитий:
Який багатий скарб чуття й любови
Марнується розтоптаний, розбитий!

Огонь, що так горить у твоїй крові,
Нагадує мені часи старії,
Коли чуття не гнули ще в окови.

Така, як ти, колись в Александрії⁷⁵,
Співаючи, по вулицях ходила
Під іменем Єгиптянки Марії⁷⁶.

І так, як ти, й вона тоді твердила:
«Усіх люблю! Чи бідний, чи багатий,
До мене йди і попускай вудила

Своїм бажанням! Я не для заплати,
А через той огонь, що в жилах грає,
В свої обійми рада всіх прийняти!

В кого жура сон ніччю пожирає,
Хто радощів не має з ким ділити,
Хто пристрасти пожежею згорає,

Хто в праці гнесь, без діл не може жити —
До мене йдіть! Я всім на своїм лоні
Дам рай або про рай хоч хвилю снити».

Благословлю уста твої червоні
І очі ті безсоромно огнисті —
Дві зорі на рум'янім небосклоні!

І груди ті прегрішні і пречисті,
І стан гнучкий, і сміх – серпанок срібний,
Що закрива безодні горя мглисті.

⁷⁵ Александрія – місто і порт у Єгипті, на Середземному морі; центр елліністичної культури та раннього християнства.

⁷⁶ Марія Єгиптянка (Єгипетська) (354—431, за іншою версією – VI ст.) – свята, легендарна блудниця, що 17 років була повією в Александрії, та згодом у Єрусалимі розкалася у своїх гріхах та на 47 років усамітнилася в пустелі за рікою Йордан. Апокрифічне життя Марії Єгиптянки І. Франко переклав з церковнослов'янської мови та включив до збірки «Три святі грішниці. Старохристиянські легенди» (Львів, 1910).

І лад той навіть клясти я нездібний,
Що впхнув тебе в безодню ту без тям:
З усею поганню він був потрібний,

Щоб розвалить міцну стіну між нами,
І дав нам здибатись, і полюбитись,
І розійтись розбіжними стежками.

Не раз іще твій вид мені присниться,
Не раз іще ім'я твоє кохане
Прошепчу я тужливими устами.

Благословлю тебе. Де лиш постане
Нога твоя, нехай там радість сяє,
Най сміх лунає, хоч і серце в'яне.

І ти не думай, що тебе чекає!
За тим, що щезло, – безхосенні жалі,
А напереді смерть усіх спіткає.

В бруднім завулку, в ясному шпиталі
Чи власнім ліжку – всім одна дорога!
Найкраща чвірка не заїде далі.

А ти не дбай, і доки тільки змага,
Сій радощі, плекай любовні мрії
І жаль гони від свого порога

За прикладом Єгиптянки Марії.

* * *

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
Перо. І мозок стомлений відмовив
Вже послуху. В душі глибока павза.
Ні мозок, ні чуття, ні біль – ніщо
В ній не порушиться. Завмерло все,
Немов гнилий ставок в гущавині,
Якого темну воду не порушить
Вітровий подих.
Але цить! Се що?
Чи втопленики з болотного дна
Встають і з хвиль вонючих простягають
Опухлії, зеленуваті руки?
І голос чути, зойк, ридання, стогін —

Не дійсний голос, але щось далеке,
Слабе, марне, тінь голосу, зітхання,
Чутне лиш серцю, та яке ж болюче,
Яке болюче!..

«Тату! Тату! Тату!
Се ми, твої невродженії діти!
Се ми, твої невиспівані співи,

Передчасом утоплені в багнюці!
О, глянь на нас! О, простягни нам руку!
Поклич до світла нас! Поклич до сонця!
Там весело – нехай ми тут не чахнем!
Там гарно так – хай тут не гниєм!»

Не вийдете на світло, небожата!
Не вивести вже вас мені до сонця!
Я сам отсе лежу у темній ямі,
Я сам гнию тут, до землі прибитий,
А з диким реготом по моїй груді
Тупоче, б'є моя лихая доля!

І ще раз чути: «Тату! Тату! Тату!
Нам зимно тут! Огрій нас! Лиш дихни
Теплом, що з серця йде, повій весною,
А ми пурхнем, оживемо, заграєм!
Весняним чаром, співом соловейків
Наповнимо твою сумну хатину,
Арабських пахощів на своїх крилах
Нанесемо, коверцем пишнобарвним
Розстелимось під твоїми ногами.
Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця!»

Де ж я тепла візьму вам, небожата?
Уста мої заціпило морозом,
А серце в мене вижерла гадюка.

* * *

Як голова болить!
Пожовклі карти
Рукопису старого помаленьку
Перебігають стомленії очі,
А в голові грижа, немов павук,
Снує сітки, немов штука у тьмі
Пускає сині, білі, пурпурові
Ракети, огняним млинком вертиться,
То вказує в бенгальським світлі дикі

Якісь появи, що з тих карт пожовклих
Зриваються, немов осіннє листя
Під подихом хуртовини...
«Прийшов
Святий Матвій у город людожерів⁷⁷.
А люди ті такі звичаї мали:
Не їли хліба, не пили води,
А тільки жерли тіло чоловіче
І кров пили. А хто чужий траплявся
У город їх, то тут його хапали
І, вивертівши очі, напували
Отруйним зіллям, і в тюрму саджали,
І клали їсти їм траву-отаву».

І вже щеза з перед очей рукопис,
І ту страшну історію читаю
У власнім серці: як я заблукався
У город – будь ім'я його прокляте! —
Як очі вибрано мені, щоб я
Не бачив, хто мене і пощо в'яже,
І як замісто хліба довго-довго
Я годувався ілюзіям диким зіллям.

І ось я темний у тюрмі ридаю,
І не за тим ридаю, що пропало:
Не за свободою, яка ніколи
Свобідна не була; не за тим щастям,
Що лиш у снах являлось та дразнило.
Лиш те болить мене, що, зведений
До стану травоїдної худоби,
Я тямки чоловіцтва ще не стратив.

Та ось бряжчать ключі, скриплять завіси,
Стукочуть кроки – се сторожа входить.
Хтось шарпнув шнур, що в'яже мої руки,
І роздивля табличку, що до них
Прив'язана. «Три дні ще, і тоді
Час буде вивести його».
Пішли.
Мені не страшно. Що ж, три дні! Могли
І зараз брать.
А може... може, там
Далеко десь, по той бік Чорномор'я,
Маленька барка надува вітрила,
І в ній сидить спаситель твій, що чудом

⁷⁷ Прийшов Святий Матвій у город людожерів... – Тут і далі – розлогі ремінісценції з апокрифа «Повість про діяння святих апостолів Андрія і Матвія...», над текстом якого І. Франко працював у час написання твору, готуючи до друку черговий, III том 5-томового зібрання «Апокріфів і легенд з українських рукописів» (Львів, 1896—1910), що містив апокрифічні апостольські акти (Львів, 1902).

Перепливе безодню, і ввійде
В останню ніч у сю сумну темницю.
І верне зір тобі, і скаже: «Встань і вийди!»⁷⁸

Ге-ге, колись в легендах так бувало,
Та не тепер! Не надійся нічого!
Мовчи і жди!

* * *

Якби ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює – якби ти знав отсе!
Ти, певно б, поуз болю і розпуки,
Заціпивши уста, безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, —
Якби ти знав!

Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік, – якби ти знав отсе!
Ти б злість свою, неначе пса гризького,
У найтемніший кут душі загнав,
Потіх не маючи та співчуття палкого,
Ти б хоч докором не ранив нікого, —
Якби ти знав!

Якби ти знав, як много горя криється
У масках радості, байдужості і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми!
Ти б зір і слух свій наострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів весь жах в людському безголов'ю,
Якби ти знав!

Якби ти знав! Та се знання предавне
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.

⁷⁸ «Встань і вийди!» – Алюзія до євангельської оповіді про смерть і воскресіння Лазаря (Ів. 11. 1—44), який повстав із мертвих, почувши слова Ісуса: «Лазарю, вийди сюди!» (Ів. 11. 43).

Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих⁷⁹,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
«Не бійтеся! Се я!»

⁷⁹ ...Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих... – Алюзія до євангельської оповіді про чудо Ісусового ходіння по воді (Мт. 14. 22—33; Мр. 6. 45—52; Ів. 6. 16—21).

Із книги «Давнє й нове»
Друге побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд»
(Львів, 1911)

Замість пролога

СВЯТОВЕЧІРНЯ КАЗКА

Схилившись о вікно, сиджу я в час вечірний,
І зір мій мчить в простір глухий, мрячний, безмірний;
І думи в світ летять, в хатки низькі й палати,
Як буде мир Христа рожденного вітати.
Бо вечір се святий; палає світло всюди,
І огник радости у кожній тліє груди!

«Ось вісімнадцять сот вісімдесят три літа,
Як Той родивсь, що став учитель, світло світа,
Що за слова любви умер на хреснім дереві,
За правду завіщав усі вінці терневі!
І справджується Твій завіт болющий, Христе!
Чи в світі виросло любви насіння чисте,
Що сіяв Ти, – чи став щасливий, кращий він, —
Не знаю; тільки те осталося без змін,
Що за кривавий труд запластою єсть голод,
Що волю й дотепер б'є самоволі молот,
Що гонять за любов, за правду висмівають,
Що втішні сумних, голодних ситі лають!»

От так у самоті я думав; в темі кімнати
Так сумно, важко тут те свято зустрічати
Без слова любого, без друга і без роду;
Я рад був з каменем на шиї скочить в воду.

А втім, нараз – се що заблисло в моїй хаті,
Мов сонечко зійшло і блиски лле багаті?
Мій зір осліплений схилився вниз в тій хвили, —
А втім, почувся звук, так ніжний, чистий, милий,
Що, мов роса свята, на серце впав зболіле:
«Невже ж ко мні любов тобі вже надоїла?»

Я зір підняв – і глянь: в надземній красоті
Стояла женщина – не в сріблі-злоті,
А в простім, хоч зовсім не вбогім, чистім строю,
З лицем, осяяним здоров'ям і красою,

І з мисли виразом могучим на чолі,
І з оком, що пройма гллуб серця і цілі
Простори земнії обнять, здається, в силі.

«Хто ти? – промовив я. – Слова твої так милі,
Знайомий так твій вид, і голос серцю близький, —
Та чи любить тебе я не занадто низький?»

«Ні ти, ані ніхто, мені по роду рідний,
Коли любить мене не стане сам негідний.
Та нині свято; всі веселі, як хто може, —
То й прикро думать так на самоті, небоже.
О, знаю й я той біль! Недавно сумувала
І я так в самоті, відрадоньки не мала.
Хоч я між сестрами, як бачиш, не послідна
Красою й розумом, та що ж, тому, що бідна,
То й власний рід мене цуравсь, – і много-много
Днів так сиділа я серед плачу гіркого...
Та днесь не ті часи, – сьогодні й я вже маю
Коханую рідню, – і днесь її збираю
На братній пир. Ходи! І ти ж рідня мені!»

І понеслись ми враз на крилах херувима⁸⁰,
І став весь руський край у нас перед очима,
Широкий, килимом укритий сніговим,
І небо ясніє зорілося над ним.

«Отсе рідня моя! Отсе моя держава,
Мої терпіння всі, моя будучність, слава:
Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ,
Отсе – сини мої, мій чудний рай – для вас!
Любіть, любіть його! Судьби сповниться доля,
І швидко власть чужа пропаде з сего поля!
Не стане тих, що днесь на вас наругу зводять,
І щезне сила їх, мов мгли нічні проходять».

І повела вона мене в сільській хати.
«Ходім народові з тим святом щедрувати!»
Де стріне біль, нужду, там і потіху лишить;
Де плач, ридання, жаль – гіркії сльози втишить;
Де чути звук пісень, там в серцях нехолодних
Розбудить жаль, любов до вбогих і голодних.
І за її слідом меншає горе всюди,
Росте надія, сил більшіє в кожній груді.

«Ходім до пастирів народа!» – знов сказала.

⁸⁰ Херувими – друга (після серафимів) категорія ангелів у небесній ієрархії.

В віконця яснії попівські заглядала,
І наче той дзвінок вечірньою порою,
Так клич її лунав, мов поклик той до бою:

«Ставайте дружно всі, і згідно всі, і сміло, —
Бо ваших рук важке, святе чекає діло!
Ви – сіль сеї землі! Як звітріє вона, —
То чим посолять хліб із нового зерна?»

І далі ми в міста летіли між варстати,
Де тісно, вогко, де вдень сонця не видати;
І в школи, де то й ум, і злуда в парі блудять;
В палати судові, де правду й кривду судять;
В варстати духові, де з слова із живого
Оруж'є кують для чесноти й для злого.
І скрізь її слова гули, як крик сумління,
То радість родячи, то муки і терпіння.

І довго, довго так по краю ми літали,
Надії співом ми схід сонця привітали.
Тоді, всміхнувшись, вона рекла до мене:
«Чи ще тобі життя таке тяжке й нужденне?
Чи ще ти будеш так журиться самотою?
Не бійсь, коли ти сам, то знай, що я з тобою!
Хоч все покине, я одна тебе не кину, —
Лиш ти люби мене – свою Русь-Україну!»

І на чоло моє свій поцілуй надземний
Зложила – й я збудивсь в холодній хаті темній.

Із циклу «Поклони»

ПОЕТ МОВИТЬ:

Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти,
Літа на душу накладають пута.
Вже не мені в нові світи летіти!
Війну з життям програв я, любі діти!
Cosa perduta!⁸¹

З яким же запалом я йшов до бою!
Як рвалася вперед душа вітхнута!
Горіло серце чистою любовою!..
І що ж здобув? Лишив що за собою?

⁸¹ Пропаша справа! (Лат.). – Упоряд

Cosa perduta!

Не дав мороз моїм листкам розвиться,
Квітки мої побила буря люта!
Не довелось героїським боєм битися,
Ламаться звільна мусив, ржою вкритися —
Cosa perduta!

З дрібних шпигань мої повстали рани,
Частками жерла моє серце скрута...
Я й сам не знав, де ті мої тирані?
З дрібних огнів сплелись мої кайдани!
Cosa perduta!

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене!
Cosa perduta!

УКРАЇНА МОВИТЬ:

Мій синку, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!
На шлях тернистий сам подався
І цупко по тернах подрався, —
Чого ж ти іншого чекав?

Сам знав, що гола я і вбога,
І до могого ти порога
Прийшов, захтів служить мені.
Ну, в мене слугам плати скупю,
А нарікає на мене глупо...
Просила я тебе чи ні?

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
«Не любить Руси він ні раз!»⁸²
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.

⁸² «Не любить Руси він ні раз!» – Натяк на скандальну ситуацію, що склалася навколо Франкової гострополемічної заяви «Не люблю русинів. <...> Навіть нашої Руси не люблю так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти», висловленої в автобіографічній передмові «Niesco o sobie sAmym» («Дещо про себе самого» до польськомовної збірки оповідань «Obrazki galicyjskie» («Галицькі образки»; Львів, 1897).

Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Та й те подумай ще, будь ласка:
Твойого «я» найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб.

РЕФЛЕКСІЯ

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Нелегкий твій тягар!
Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю,

З батьківської руки твоєї допиваю
Затроєний пугар.

Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба
Поваги й блиску від будущини,
Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найкращії сини.

Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючеє насіння
Ще при життю обкидувано їх.

СІДОГЛАВОМУ⁸³

Ти, брате, любиш Русь,
Я ж не люблю, сарака!
Ти, брате, патріот,
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз в раз,

⁸³ Ця поетична інвектива адресована Юліянові Семеновичу Романчукові (1842—1932) – українському громадсько-політичному діячеві, послові до австрійського парламенту, одному з лідерів галицьких народовців, співзасновників «Просвіти», газети «Діло» та ініціаторів «Нової ери» (українсько-польської політичної угоди, укладеної 1890 р.), який у відповідь на контрверсійні зізнання І. Франка в статті «Nіeco o sobie sAmym» (див. примітку до вірша «Україна мовить:») виступив зі звинувачувальною статтею «Смутна поява» (Діло. – 1897. – 13. V), у якій закидав Франкові відсутність патріотизму. Назва вірша пояснюється тим, що в часі його написання Ю. Романчук мав сиве волосся.

Щоби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво, —
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана, —
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій – то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
Гетьмання, панування, —
Мене ж болить її
Відвічне страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана,

У мене ж тая Русь —
Кровава в серці рана.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

ЯКБИ...

Якби само велике страждання
Могло тебе, Вкраїно, відкупити, —
Було б твоє велике панування,
Нікому б ти не мусила вступити.

Якби могучість, щастя і свобода
Відмірялись по мірі крови й сліз,
Пролитих з серця і з очей народа, —
То хто б з тобою супірництво зніс?

О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби!

Лиш в кого праця потом скрань зросила,
Наверх той виб'єсь з темної юрби.

Та праці тої, мамо, в нас так мало!
Лежить облогом лан широкий твій,
А кілька нас всю силу спрацювало,
Щоб жити, без дяки, в каторзі чужій!

ДЕКАДЕНТ

(В. Щуратові)⁸⁴

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне підшукав та вчене,
І Русі возвістив: «Ось декадент!»

Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Я не люблю безпредметно тужити
Ні шуму в власних слухати вухах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.

Хоч часто я гірке й квасне ковтаю,
Не раз і прів, і мерз я, і охрип,
Та ще ж оскомини хронічної не маю,
Катар кишок до мене не прилип.

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я хлопський син, пролог, не епілог.

Я з п'ющими за пліт не виливаю,
З їдцями їм, для бійки маю бук,

⁸⁴ Щурат Василь Григорович (1871—1948) — український поет і перекладач, літературознавець, педагог, дійсний член НТШ (з 1914), голова НТШ (1915—1923), перший ректор Львівського таємного університету (1921—1923). Вірш викликано статтею В. Щурата «Літературні портрети. І. Іван Франко» (Зоря. — 1896. — № 1, 2), у якій автор, аналізуючи поезії збірки «З вершин і низин», назвав один із її циклів — «Зів'яле листя» — «об'явом декадентизму в українсько-руській літературі». Хоча критик таким чином прагнув підкреслити модерний характер та мистецьку майстерність майбутньої «ліричної драми», позиціонувати її в контексті загальноєвропейських літературно-естетичних тенденцій зламу XIX—XX ст., Франко сприйняв його оцінку як закид у занепадницьких настроях. Свою позицію В. Щурат детальніше розтлумачив у статті «Поезія зів'ялого листя в виду суспільних завдач штуки» (Зоря. — 1897. — Ч. 5—7), а на інвективу «Декадент» відповів полемічним віршем «Се не декадент» (Зоря. — 1897. — Ч. 5).

На празнику життя не позіваю,
Та в бідності не опускаю рук.

Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки й дума про процент,
А для пісень на «шрррум» настроїть ліру.
Який же я, до біса, декадент?

МОЇЙ НЕ МОЇЙ

Поклін тобі, моя зів'яла квітко,
Моя розкішна, невідступна мріє,
Остатній се поклін!
Хоч у життю стрічав тебе я рідко,
Та все ж мені той спогад серце гріє,
Хоч як болючий він.

Тим, що мене ти к собі не пустила,
В моїх грудях зглушила і вгасила
Любовний дикий шал,
Тим ти в душі, сумній і самотній,
Навік вписала ясний і високий
Жіночий ідеал.

І нині, хоч нас ділять доли й гори,
Коли на душу ляжуть злії змори,
Тебе шука душа,
І до твоєї груді припадає,
У стіп твоїх весь свій тягар скидає,
І голос твій весь плач її втиша.

А як коли у сні тебе побачу,
То, бачиться, всю злість і гіркість трачу
І викидаю, мов гадюк тих звій;
Весь день мов щось святе в душі лелію,
Хоч не любов, не віру, не надію,
А чистий, ясний образ твій.

НЕНАЗВАНІЙ МАРІЇ

Хоч забудеш ти за мене,
Я за тебе не забуду;
Незліченними гадками
Все тобі являться буду.

Сизий голуб промайне,
Ти згадаєш, моя мила:
«А він так любив мене!
Чом його я не любила?»

Божа пчілка над цвіток
Пролетить, і ти спом'янеш
Своє слово: «Цить там, цить,
Бо нічого не дістанеш!»

На стіні павук снує
Претонісінькою сітку,
І згадаєш ти своє
Нудьгування в своїм світку.

Чи комарик забринить
На вікні твоїм весною —
Ти згадаєш: «Так співав
Він, сумуючи за мною».

Чи закракає ворона,
То згадається тобі:
«Чом же я [і]з ним зірвалась
Ік життєвій боротьбі?»

Чи камінчик в воду кане,
Ти згадаєш лиш одно:
«Як я в те багно погане
Провалилась аж на дно!»

Не гони тих дум від себе —
Все одно не відженеш:
В супроводі їх, сумная,
Аж до гробу доплинеш.

І як блискавка заблисне,
То в її огні громовім
Ти побачиш нехотя
Образ мій в вінці терновім.

ДО МУЗИ

Знов кличеш ти мене, моя богине,
В непроходимі нетрі тих часів,
Де правда родиться і правда гине
І де луна ігровище бісів.

У світ краси й гидоти, в море сине,
В аркани злуд, у тайники лісів,
В вир пристрастей, в огонь, що ввік не стине,
І в заколот небесних поясів.

Нехай і так! Підем, моя ти люба!
Скуштуємо ще раз утіх земних
І зирнемо в той вир, де всьому згуба.

Ще раз пройдем по сховищах тісних,
Де жах і жаль, і мрії, й дійсність груба,
І втомимось, і заснемо по них.

Із циклу «Паренетікон»⁸⁵

* * *

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.

Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!»
Подумай добре, що Господь велів!

Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі
Не варт любови вашої ніколи.

* * *

Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту,
Так, як нема любови в світі
Над матірню любов святу.

⁸⁵ Паренетікон (букв. збірка моральних повчань; від *грецьк.* παραινεο – повчаю, заохочую). Ймовірно, що назва циклу інспірована «Паренезисом» св. Єфрема Сирина (бл. 306—373) – збірником повчальних висловлювань, переважно духово-аскетичного характеру. Більшість творів циклу – варіації на тему (а то й вільні віршові переклади) морально-філософських рефлексій, настанов та афоризмів із буддійської «Дгаммапади», проповідей християнських отців церкви (Івана Златоуста, Єфрема Сирина), староруського «Ізмарагду» (XIII—XV ст.) та ін. пам'яток середньовічної літератури.

Не ділиш мудрости з братами,
Її злодії не вкрадуть,
Її не згубиш по дорозі,
Вона свободна серед пут.

Вона магнет посеред моря,
Найкращий скарб, безцінний дар,
Огнище тепле в студінь горя,
Холодна тінь у страстей сквар.

Без неї все життя пустиня,
Так, як пустий без друга шлях,
І як твій дім пустий без сина,
І як пустий дурного страх.

* * *

Хто в першій життя четвертині
Знання не здобув,
А в другій життя четвертині
Майна не здобув,

А в третій життя четвертині
Хто чесним не був,
Той скаже в четвертій: «Бодай я
І в світі не був!»

* * *

О чоловіче, коли спиш, чи чуєш,
Як у твій дім скрадаються злодії?
Так само не почувеш, як прийде
Той ангел смерти, і чи молодії,
Чи то старі літа твої урве.
Щаслива молодість днем нинішнім живе:
«Сьогодні їймо, пиймо й веселімся,
А тим, що завтра буде, не журімся».
Ще ж коли молодости хто не втратив,
І досвідом життя своє збагатив,
І в старості зберіг єство людини,
Той не боїться смертної години.

СТРОФИ

1

Пурпуром сонечко сходить,
Пурпуром криється в морю;
Так будь і ти все спокійний —
В щастю і в горю.

2

Мужню силу хоч похилить горе,
Та не зломить, в підлість не поверне;
Так і свічку хоч схили додолу,
Свого світла вниз вона не зверне.

3

Обрубане дерево знов зеленіє,
І місяць із серпа знов повний стає;
Се бачачи, чесні, не тратьте надії,
Хоч доля гнівная вас гонить і б'є.

4

Не цурається правди мудрець,
Хоч вона й з уст дитинячих буде, —
Так як в ніч, коли сонце зайшло,
Каганця не цураються люде.

5

Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш;
Злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив.

6

Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний,
В міх шкуратяний зашитий.

7

Мудрість захована,
Золото в скритку —
Однаковісінько
Суть без пожитку.

8

Дурний, хто, помилок лякаючись,
Не сміє братися до діла, —
Так, як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла.

9

Не пливе супроти вітру
Запах цвітів і кадила, —
Але йде по всіх усядах
Добра слава, добрі діла.

10

Навіть той, хто в призначення вірить,
Все ж трудитися мусить постійно:
Адже ж бачиш і сам, що без труда
Не горить і сухеє поліно.

11

Не звикай утертими стежками
Йти за другим сліпо, як у дим,
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися й самим.

12

Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину;
А себе довічно бережи без впину;
Та віддай майно, і жінку, й себе за Вкраїну.

13

Гість, дитя, і цар, і жінка
Мають всі один звичай:
Є що чи нема – байдуже,
Їм усе лиш дай та дай.

14

Хто духом низький, не мішайся там,
Де є високих трони;
Та ж чобота ніхто не надіва
Замість корони.

15

Та й глупі ж ті багатирі,
Що люблять спать на подушках!
Я спав лиш на однім пері,
І твердо так було, що страх!

16

Щасливий той багач подвійно:
Піч повна дров, огонь горить, гогоче;
А в мене лиш одно поліно,
Та й те горіть не хоче.

17

Отрута є зле вивчена наука,
Отрута є нестравлена їда;
Для бідних трута – взаїмна порука,
Старому трута – жінка молода.

18

Скупий – не пан своїх засіків повних,
А сторож, і приставник, і невольник.

19

Книги – морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

20

Хто власного ума не має,
То з книг не вийде ум йому;
Хто є сліпий на обі оці,
То що по дзеркалі йому?

21

Клониться дерево, плодом обтяжене;
Чесний, розумний, і ти так клонись!
Висохле древо, безмізкїї голови
Зломляться, та не похиляться вниз.

22

- 23
- Великі дерева шануй,
Що плід дають і в спеку тінь;
А як і плід, бува, хибне,
Чи ж тінь сама не є добром?
- 24
- Мухи сідають на ранах,
Пчоли на цвітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у інших.
- 25
- Як військо скликає труба,
Так ангелів Божих скликають
Сердечні слова.
- А в гуслі та флейти де грають
І брата осуджують – там
Приховок чортам.
- 26
- Лихвар і п'яниця —
Се два побратими:
Сам чорт побратимство
Зв'язав поміж ними.
- 27
- На двоє сотворено Богом вино:
Розумним на радість, на згубу дурному;
Багатство – на двоє теж дане воно:
На добро милосердним, на згубу скупому.
- 28
- Як від лютого татарина,
Що шаблюкою маха,
Всі тікають безоружні,
Так тікай ти від гріха.
- Хто з всіми добрий хоче бути,
Той швидко втратить добрий путь.

Не може при добрі той жить,
Хто хоче злу й добру служить.

Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом.

29

Від слона на тисяч п'ядей,
Від коня на сто тікай,
Від вола на десять п'ядей,
Зла й на очі не видай.

30

Як метіль прошумить,
Так загине за мить
Злий, сльозами людськими годований,
Щезне й слід весь по нім...
Але добрий – се дім,
На скалі віковічно будований.

31

Як запорохи чоловік
Знести не може у очох,
Так гордості в душі людській
Не зносить Бог.

32

Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить,
То Бог його за гнів його відкине;
В гнівливе серце помисл злий, як нетля в світло, лине, —
Сама згорить, а світла не згасить.

33

Хоча б ти і муки тяжкі потерпів,
А брата свого не любиш,
То все ж ти на вічне життя не доспів,
Лиш дармо дочасне загубиш.

34

Як та опука від скали
Відскакує відлого,
Так кривда людська все паде
На кривдника самого.

35

Огневі, що ліси палить,
На поміч вітер ще спішить,
Та каганець він загасить.

Так сильний сильного скріпля,
Король рятує короля,
Слабого ж топче і валить.

36

Наче віз без коліс
Не покотиться до суду,
Так своєї судьби
Не дійдеш без праці й труду.

37

Молодість у бідності —
Без мами дитина,
Старість у бездітності —
То гірка година.

38

Ти сто людей побив у бою
І тим пишаєшся, герою?
Ось сей лиш власну пристрасть поборов,
І над тобою він горою.

39

Купа дров і жура —
Що з тих двох тяжче є?
В дровах труп лиш згора,
А в журі все життє.

40

Ті, що крізь помилки до правди добиваються,
Мудрецями називаються;
А ті, що в своїх помилках угурні,
То справжні дурні.

41

Хто в добрій вірі жив, а в злих ділах,

Той був неначе без очей лице;
Хто в добрій вірі жив, а в злих ділах,
Той воду лив у збан, в яким розбив денце.

42

Як полоняник, що його в неволю
Ведуть, думками в рідний кут літає,
Так той, що читанням книжок святих занятий,
Все в царстві правди і добра витає.

43

Вода, що довго капає на камінь
І в камені проверчує діру,
Отак, хто книги праведні читає,
З болота буденности вилітає,
З душі брудоту й погань вимітає,
Що уподоблює його звіру.

44

Хоч хто мудрий у житті, а письма не знає,
То він буде мов той пліт, що підпор не має.
Бо як пліт той без підпор вітер валить скорий,
Так безграмотний паде без знання підпори.

45

Цареву тайну берегти порадно,
Бо зрадників карають безпощадно;
Та славу Божу тайною покрити —
Се злочин, мов у землю скарб зарити.
Карається не раз найгірш усіх,
Як непростимий, проневірства гріх.

46

Хоч би ти попів і землю гриз,
А не позбувся злоти,
То не заслужиш ти у праведних
Одного «Бог да прости!».

47

«Блаженний той, хто дба про душу слуг своїх», —
Так сказано в Письмі Святому.
Та горе тому,
Хто ніби дба про душу їх,

А тіло працею надмірною втомляє,
Тілесним недостатком оскорбляє.

48

Краще малеє надбання
З ласкою Бога набути,
Як незліченне багатство
Серед проклять загорнути.

49

В здоровому тілі здорова душа,
Та часто буває не варта гроша.
В уломному тілі буває душа,
Що красою світ весь і Бога втіша!

50

Хоч би все небо папером було,
Хоч би все море чорнилом було,
Зорі б на пера всі перекувать,
Ангели б сіли там пір'ям писать,
То не списали б – так мудрий прорік —
Мудрости Божої ввік.

Із циклу «Притчі»

ПРИТЧА ПРО ЖИТТЯ

Було се в Індії.
Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку
Ще здалека, почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху.
Тікаючи, наскочив він нараз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертати, не було де схритись,
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що зо стіни безодні, зо стрімкого
Скального обриву худа берізка
В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю піднімає.
Не довго думаючи, він чепився
За ту берізку; держачись руками

За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відітхнув, і дрож смертельна
Потрохи втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?

Перший зирк його
Впав на коріння деревця, що в ньому
Була його єдина опора.
Що за притичина? Глядить: дві миші,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадно, і ненастанно, й прудко
Гризуть коріння того деревця,
Лапками землю порпають, працюють,
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.
І похололо в того чоловіка
На серці, бо в тій хвилі лев розжертий
Надбіг над пропасть, і його побачив,
І лютим ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скакав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.

І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка в'ється і широко
Пашеку рознімає, жде лише,
Щоб він упав для неї на поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло, і холодним потом
Все тіло облилось.

Та враз почув,
Що те, о що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! Се
Гадюка, звита в клубок, що в щіліні
Дрімала. Рад був скрикнуть чоловік,
Та голос в горлі задушив переляк.
Рад був молитися, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний,
Він висів, певний, що в найближчій хвилі
Коріння миші підгризуть, гадюка
У ногу вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде, змії в пашеку.

А втім – о диво! На гілках берізки

Побачив той нещасний чоловік
Гніздо чмелів. У щільнику малому
Було там трохи меду, а чмелі
Всі полетіли в поле за пожитком.
І закортіло чоловіка того
Покушать меду. Він всіх сил добув,
Піднявся трохи вгору, і устами
Досяг щільник, і ссать його почав.
І враз немов рукою відняло
Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про льва, що вив йому над головою,
Про миші, що його підпору гризли,
І про дракона, що внизу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала.
Про все, про все забув той чоловік,
Найшовши в тих краплинах медових
Несказанну, високу розкіш раю.

Готама Будда⁸⁶, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
«Сей чоловік, брати, – то кождий з нас.
Життя важке, природа нам ворожа
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас оточують,
Як того мужа, що там в балці висів.
Голодний лев над нами – то є смерть;
Дракон внизу – то вічне забуття,
Що кожного нагрожує пожерти,
А миші, чорна й біла, – день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають,
А та гадюка під ногами, браття, —
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кожній хвили
Назавсиди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчепившись,
Міркуємо спастися від заглади, —
Се людська пам'ять – щира, та коротка.
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
Лишилось, те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взять не може:

⁸⁶ Будда (*санскр.* букв. просвітлений; справжнє ім'я Сіддхартха Гаутама) (623—544 до Р. Х.) – індійський царевич, що внаслідок духового самовдосконалення сягнув божественного просвітлення; засновник аскетичного релігійно-філософського вчення – буддизму. В уста Будди І. Франко вкладає моральний висновок своєї притчі, оскільки її прототекстом була буддійська за походженням, хоч і дуже популярна в християнському світі (зокрема, завдяки старохристиянському духовому роману «Варлаам і Йоасаф», до складу якого увійшов один із її варіантів) притча про чоловіка в криниці (балці), відома також як притча про однорога. Літературній історії цієї притчі І. Франко присвятив кілька ґрунтовних наукових студій.

Се чиста розкіш братньої любови,
Се той чудовий мід, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минутих —
В простори, повні світла і свободи.
Хапайте сквапно краплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе, —
У розкоші любови та бажанню
Братерства, у надії, у змаганню
До вищих, чистих сфер, — лежить ваш рай».

ПРИТЧА ПРО ЛЮБОВ

До Йосифа⁸⁷ в Єгипті так
Сказав облесливий дворак:

«Ах, пане, страх тебе люблю
За добрість, за красу твою!»

Та Йосиф знав ціну тих слів
І дворакові відповів:

«Минувши ти збудив сумне...
Мій друже, не люби мене!

Отець любив мене й жалів —
За се братів на мене гнів.

За се в рові я смерти ждав,
За се невольником я став.

Потім Пентефрія жона —
Любила страх мене вона,

Та за любов її дарму
Попав я на сім літ в тюрму.

Тож нині... щиро признаюсь,
Любови твоєї страх боюсь!»

⁸⁷ Йосиф Прекрасний – у традиціях юдаїзму, християнства та ісламу – улюблений син Якова та Рахилі, якого брати через заздрість продали в рабство, де його було полишено на повільну смерть у копанці (рові); перепроданий єгипетському вельможі, начальникові варти фараона Потіфарові (Пентефрію), Йосиф невдовзі став улюбленцем свого пана, та через залицяння його дружини втратив довіру й знову опинився в темниці; проте, завдяки своїй мудрості і вроді, по довгих поневіряннях став правителем Єгипту. Франкова притча – літературна варіація апокрифічного життя Йосифа Прекрасного, мотиви якого поет використовує у своєму творі.

ПРИТЧА ПРО КРАСУ

Арістотель-мудрець⁸⁸ Олександра⁸⁹ навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

«Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя – жіноча краса.

Тільки мудрість, наука і старші літа
Подають проти неї міцного щита».

Арістотель-мудрець по садочку гуля, —
Бач, Аглая іде і очима стріля!

Та Аглая, котрої надземна краса
Звеселяє людей і самі небеса;

Та їдких її слів і шпаркого ума
Всі боялися, навіть цариця сама.

Арістотель дівчині гаразд придививсь,
Як повз нього ішла, низько їй поклонивсь

І промовив: «Аглає, благаю, молю!
Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю.

На часок-волосок вволи волю мою, —
Чого хоч загадай, я для тебе зроблю!»

Усміхнулась Аглая. «Се ж почесть мені,
Що на мні зупинив свої очі ясні

Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся,
Що умом обняв землю, зглибив небеса.

Я твоя. Що захочеш, зо мною чини,
Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни.

По саду тім, де в'ються доріжки круті,
Півгодини мене провози на хребті».

⁸⁸ Арістотель (384—322 до Р. Х.) – давньогрецький філософ; учень Платона, вихователь Александра Македонського, засновник перипатетичної школи (Лікею).

⁸⁹ Александр Македонський (Олександр III Великий) (356—323 до Р. Х.) – цар Македонії, видатний полководець, засновник найбільшої імперії античності. Домашнім учителем Александра при дворі його батька, царя Філіпа II, був Арістотель. Ймовірно, що сюжетна основа Франкової притчі – апофтегма з рукопису Київського Михайлівського монастиря з особистої бібліотеки письменника.

Усміхнувся мудрець. Дивні примхи в дівчат!
Та дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать.

І хламиду він зняв, і рачкує піском,
Його очі Аглая закрила платком,
І сидить на хребті, й поганяє прутком.

Так заїхали враз аж на площу садка,
Де під тінню дерев край малого ставка

Олександр сидів, його мати й весь двір, —
Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір.

А Аглая кричить: «Ну, мій ослику, ну!»
Ще мінуточки дві! Ще мінутку одну!»

Аж у круг двораків його дівка пуста
Завела, і зіскочила живо з хребта,

І платок із очей поспішила знять...
Що там сміху було, то й пером не списать.

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

«Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя – жіноча краса.

Ані мудрість, наука, ні старші літа
Не дають проти неї міцного щита.

Се я сам досвідив. Лиш мервець та сліпець
Може бути проти неї надійний борець».

ПРИТЧА ПРО РАДІСТЬ І СМУТОК⁹⁰

Два сусіди жили поруч себе рядом:
Сей весілля справляв, а другий похорон.

В одній хаті ридання і плач над мерцем,
В другій хаті музика і спів над вінцем.

Тут на мари мертвого кладуть і голосять,
Там до шлюбу рушають і дари виносять.

⁹⁰ Джерело твору – «Слово нѣкоего отца къ сыну» зі староруського «Ізмарагда».

Одним шляхом везуть і труну, й молодят,
Один піп погребє й буде шлюб їм давать.

І веселі, й сумні вернуть з церкви ураз,
І певнісько сі й ті спільно вп'ються за час.

Се не казка, брати, тільки образ, мабуть,
Як у парі в житті смутки й радощі йдуть,
І сі й ті до одного кінця нас ведуть.

ПРИТЧА ПРО СІЯННЯ СЛОВА БОЖОГО

Пішов сівач на поле й сім'я сів,
Та вітер сім'я десь-кудись розвіяв:

Одно попадало на биті шляхи,
І се небесні поклювали птахи;

Друге упало на тверде каміння,
І нікуди йому було пустить коріння;

А третє в мокре місце всіменило,
Там, не принявшись, воно зогнило.

Найбільша ж часть на ґрунт плідний упала
І труд багатим плодом увінчала.

Сей образ – перша притча то Христова⁹¹,
Вона була пророцька щодо слова.

Сам він був сівачем у своїм краю,
Та, мов на камінь, у жидівську зграю

Слова його неслися і щезали;
Жиди в них правди скритої не знали.

А що по світовому роздорозжю
Розсипалось тих слів, то птицю Божу,

Усіку єресь тільки годувало,
Та плоду ніякого не давало.

А що по мокрім місці гниль пожерла —

⁹¹ Перша притча Христова – євангельська «Притча про сіяча» (Мт. 13. 4—9, 18—23; Мр. 4. 3—20; Лк. 8. 5—15) – безпосереднє джерело Франкового твору.

Се ті, в яких душа в живих умерла,
Пихою вбита, лінощами й глузом, —
Таких і пам'ять пропадає з шумом.

Лиш ті, що тихі серцем і душею,
Всіх годували працею своєю,

Самі собі похвал не голосили,
Та в своїм серці духа не гасили,

Не боячись ненависти обуха,
Христові спадкоємці в царстві духа.

Із циклу «Легенди»

ЛЕГЕНДА ПРО ВІЧНЕ ЖИТТЯ

1

Олександр Великий⁹² весь світ звоював
І отсе в Вавилоні, мов бог, раював.

А побожний аскет вік в пустині прожив
І молитвою й постом богині служив.

Наче сонце, що разом прогонює тьму,
Так богиня в опівніч явилась йому.

Прихилилась і мовить: «Мій вірний слуго,
Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?»

Аскет мовить:
«Хоч яке се життя і трудне, і сумне,
Дай, щоб старість і смерть оминули мене».

Богиня мовить:
«Ну, як се в тебе дар найцінніший з усіх,
На ж тобі сей малий золотистий горіх.

Одну нічку не спи, один день промовчи
І, очистивши ум, сей горіх розтовчи.

Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно,

⁹² Олександр Великий – Див. примітку до «Притчі про красу». Сюжетна основа «Легенди про вічне життя», як і «Притчі про красу», – легенда з рукопису Київського Михайлівського монастиря з особистої бібліотеки письменника.

Дасть тобі молодим вічно жити воно».

2

Цілий день промовчав, і не спав усю ніч,
І готовивсь аскет на великую річ.

Ось огонь розпалив із пахучих полін,
І кадило в огонь щедро кидає він,

І закони Господні проходить умом,
Щоб очистити ум, не схибити притьмом.

Та ось сумніви в серці повстали страшні:
«Вічно жить – молодим – ну, пощо се мені?

Чи вертати у світ, де панує борба?
Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!

О богине, прости! Я згрішив, бачу сам!
Та безцінний твій дар комусь іншому дам.

У нас цар молодий, богорівний наш цар!
Богорівним зовсім його зробить твій дар.

Міліонам він сонце, життя є нове,
Для добра міліонів хай вічно живе».

3

Олександр Великий весь світ звоював,
Та дівчини рабом себе він почував.

Персіянки Роксани⁹³ предивна краса
В його серці горить, мов пожар, не згаса.

У обіймах його та красуня горда
Наче тає, на груди його припада;

Та хвилина мине, і він чує, що ось
В її серці вороже ворухиться щось,

І в очах, ще вогких від любови і жаги,
Дикі іскри горять, наче злі вороги.

З її уст вилітають бажання страшні —

⁹³ Роксана – бактрійська царівна, яка 327 р. до Р. Х. стала дружиною Александра Македонського. Відома своєю жорстокістю й підступністю. За її наказом була вбита її суперниця Статира.

Се бажання пожарів, убійства, різні.

Їй опертись король не здоліє й на мить:
Там згорів Персеполь! Завтра Суза згорить!⁹⁴

Кліта⁹⁵ вбив при вині! Чи любов се, чи чад?..
День у день із небес його кидає в ад.

4

Олександр Великий богині моливсь:
«Дай, богине, щоб нині весь світ провалився!

Або дай, щоб скінчилася мука моя,
Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія?

Чом міняється так, кілька є в дні годин?
І чи в серці її я паную один?»

В тій хвилині аскет перед ним опинивсь
І покірно царю до землі поклонивсь.

«Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги
Згинуть! Ось тобі дар від твого слуги.

Не згордуй! Сей малий золотистий горіх —
Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх».

І він все розповів, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.

«Міліонам ти сонце, добродій єси, —
Будеш жить вічно юний, як плід сей з'їси».

5

«Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!»
І великим, безсмертним почув себе цар.

«Вічно жить! Молодим! А вона? А вона?
Постаріє, зів'яне, мов квітка марна!

Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай?
З нею жить! Або радше ти сам умирай!»

⁹⁴ Персеполь і Суза – давньоіранські міста, резиденції перських царів династії Ахеменідів, зокрема Дарія. Бл. 330 р. до Р. Х. були захоплені, спалені й зруйновані військом Александра Македонського.

⁹⁵ Кліт – командувач кінноти Александра Македонського, його молочний брат, який урятував цареві життя в битві при Граніку (334 р. до Р. Х.); 328 р. до Р. Х. Александр убив його на бенкеті за відмову дотримуватися східних церемоній.

Вже й не думає цар, до Роксани біжить:
«Серце, ось тобі дар: вічно в юності жить!»

І сказав їй усе, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.

«Коли любиш мене, моє сонце ясне, —
Дасть безсмертя обом нам зерно те дрібне.

А не любиш... — урвав. — Кого хочеш люби!
Ось тобі сей горіх! Що захочеш — роби!»

Зчервоніло дівча, в личко вдарила кров, —
Олександр не ждав її слова — пішов.

6

Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти?
Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти?

Не про те! Інший жар в її серці горить!
Інший бог там живе! Інший цар там царить.

Він мета її мрій, осолода очей,
Над усіх милий їй генерал Птолемей⁹⁶.

Хоч не любить її і холодний, як лід, —
Вона рада свій вік дати за сам його вид.

«Вічно жить молодій, а без нього? О ні!
Краще він хай живе, дасть безсмертя й мені!

Ну ж, допоможе сей плід його серце здобуть!
А як ні, то мені краще в світі не бути».

Птолемея знайшла і дала йому плід,
І сказала, який в нім лежить заповіт.

А як ніч надійшла, вона тихо пішла,
Олександру в вино трути-зілля влила.

7

Занедужав король, важко стогне, кричить,
А Роксана при нім не ридає, мовчить.

⁹⁶ Птолемей I Сотер (Рятівник) (бл. 367/366—283 до Р. Х.) — один з полководців Александра Македонського; після його смерті — сатрап (з 323 р.) і цар (з 305 р.) Єгипту.

Головами хитають старі лікарі,
І тривога, як ніч, залягла у дворі.

По всім краю йде вість, наче змора та сон,
І сумує весь край, і рида Вавилон.

Ось у строях, білилах, рум'янах ціла,
В Олександрів покій куртизана ввійшла.

«Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх!
Ось від мене тобі чудодійний горіх!

Се богині є дар. Як з'їси те зерно,
Вічно жить тобі дасть вічно юним воно».

Спалахнув Олександр: «Нещасна, дрижи!
Від кого маєш плід сей? По правді скажи!»

Та дівча не дрижить, не спускає очей:
«Мені дав його твій генерал Птолемей».

8

Олександр у болях жорстоких лежав
І в руці своїй плід чудодійний держав.

«Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя – то борня! А любов – то брехня!

Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні!
День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох, ні!

Не для нас, о богине, твій божеський дар!
Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.

Міліони людей можу вбить, погубить,
Та чи змушу кого мене вірно любить?

Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх!
Вічне щастя чи дасть сей чудовний горіх?

[А без щастя, без віри й любови внутрі
Вічно жить – се горіть вік у вік на кострі!]⁹⁷

Ні, богине! Візьми свій дарунок назад!
Я в нірвану⁹⁸ волю, чи в Олімп⁹⁹, або в ад!»

⁹⁷ Пропущену в книзі «Давнє й нове» строфу відновлено за збіркою «Мій Ізмарагд» (Львів, 1898. – С. 113).

⁹⁸ Нірвана – Див. примітку до вірша «Даремно, пісне! Щез твій чар...» із «Третього жмутка» «Зів'ялого листя».

Серед болю в постелі підводиться цар,
І побожно цілує чудовний той дар,

І в тріскучий огонь із пахучих полін
Чудодійний горіх бистро кидає він.

І здалось, що вже біль не так люто палив,
Мовби в збурену кров охолоди налив.

Прояснів його ум, серце збулось химер,
А в опівніч саму Олександр умер¹⁰⁰.

Із циклу «Із злоби дня. із тридцятиліття 1878—1907»

О. ЛЮНАТИКОВІ¹⁰¹

Квилить поезія німа, безрука:
«Не геній ти, а взір лиш продуцента!»
Глум і безсилля – труду мого рента.
Всьо рветься, гасне. Ох, тяжка розлука!
«Без маски», ст. 6.

Я не геній, синку милий,
Тим ніколи не хваливсь;
Працював, що було сили,
Перед сильним не хиливсь;

Фарисейству й лицемірству
Я концесій не робив;
Людській кривді, злості й звірству
Я ні раз не підхлібив.
В долі добрій чи злиденній
Чесно, просто йшов весь вік
І йду досі. Я не геній,
Я звичайний чоловік.

⁹⁹ Олімп – найвища гора у Фессалії (Греція), згідно з мітологічними уявленнями давніх греків – резиденція верховних богів («олімпійців») на чолі із Зевсом.

¹⁰⁰ Насправді Александр Македонський раптово помер від малярії 13 червня 323 р. до Р. Х. у Вавилоні, не здійснивши своїх планів підкорення Аравії та Північної Африки.

¹⁰¹ О. Люнатик – псевдонім Остапа Луцького (1883—1941) – українського поета, перекладача, літературного критика, члена модерністичного мистецького угруповання «Молода Муза». Під цим псевдонімом О. Луцький видав збірку пародій «Без маски: Історія новітньої літератури. Причинки – проблеми – дезідерати» (Коломия, 1903), у якій умістив, зокрема, дві не зовсім коректні в етичному плані пародії на твори І. Франка: «Іван Храмко» й «Дехто». Другу строфу першої з цих пародій Франко поставив за епіграф до своєї поетичної відповіді молодому літераторові. *Із циклу «Гімни й пародії»* Січовий марш

Я для геніїв грядущих
Поле дикее орав,
Шлях серед хашів найпущих
Просікав і протирав;
Для голодних пік сквапливо
Разовий, не панський хліб,
І ставав на всяке жниво,
І в'язав свій скромний сніп.
В сніговійниці студеній
Рук не закладав назад.
Я не плачу, що не геній,
Та чом ти так сьому рад?

А що часом стогну з болю
І в зневірі сльози ллю,
Се тому, що скрізь по полю
Так багато кукілю,
Що царює баба Бляга,
Так що й краю їй не знать,
І немає ліски мага,
Щоб потвору сю прогнать;
Що характери й сумління
Підгриза якийсь черв'як;
Що молодші покоління
Схнуть і в'януть вчасно так.

Правда, синку, я не геній...
Ех, якби я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Я б вас чаром слів добув;
Я б, мов вихор, вас з собою
Рвав до ясних, світлих мет,
І до жертви, і до бою
Вів би ваш я смілий лет!
Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти,
Я б мужів з вас повиводив —
Навіть з малп таких, як ти!

Із циклу «Гімни й пародії»

СІЧОВИЙ МАРШ¹⁰²

Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло, —
Нам воно святе.

Гей, Січ іде,
Топірцями – брень!
Кому люба чорна пільма,
А нам ясний день.

Гей, Січ іде,
Мов пчола, гуде...
Разом руки, разом серця —
І гаразд буде.

Гей, Січ іде,
Підківками – брязь!
В нашій хаті – наша воля,
А всім зайдам – зась!

¹⁰² Вірш постав у зв'язку з організацією на початку ХХ ст. в Галичині й на Буковині осередків спортивно-протипожежного товариства національно-патріотичного спрямування «С і ч» під орудою адвоката й громадсько-політичного діяча Кирила Трильовського (1864— 1941), який 1900 р. заснував перший осередок товариства. 1914 р., з початком І Світової війни, «Січ» стала головною базою формування Українських січових стрільців, одним із фактичних гімнів яких був і Франків «Січовий марш».

Із поезій поза збірками

ТРИ ДОЛІ

З таємної безодні небуття
Маленьку іскорку, людську душу
Покликано до земного життя,
На земні радощі, на земную катушу.

Вона летить, мов зірка тая,
Що з неба в безмір улитає, —
Та ось спинилась на момент;
В півшляху три богині-Долі¹⁰³
Її стрічають, щоб по волі
Їй на дорогу дати презент.

І мовила одна: «Душе щаслива,
Даю тобі талант яркий,
Будь сильна ти, і ясна, і мислива,
Твій ум живий, твій зір палкий!»

А друга мовила: «Від мене
Прийми багатий скарб чуття,
Бажання правди нестружене,
Бажання вільного життя.

Фантазія твоя хай буде многоплодна,
А в серці твоїм хай горить
Огнем могутнім гордість благородна,
Перед ніким чола щоб не корить».

Та третя, злобная старуха,
Всміхаючись на ті слова,
На душу своїм духом хуха
І ось що скиглить, мов сова:

«Ай-ай, розщедрились сестриці!
Ось цяцю винайшли яку!
Добра повніські рукавиці
На неї сиплють без ліку.

¹⁰³ Три богині-Долі – образ дів Долі – сестер (зазвичай трьох або чотирьох), що прирікають долю новонародженій дитині, – поширений у багатьох мітологіях (давньогрецькі мойри, римські парки, скандинавські норни, романські феї, балтійські сестри Декла, Карта і Лайма, давньоруські рожениці, чи рожаниці, словенські, сербські й хорватські рожениці й судениці, чеські, словацькі й лужицькі судиці та судички, болгарські наречниці й орисниці), у т. ч. українській (рожаниці, судильниці), і пов'язаний із мотивом дарування – наділення людини різними талантами, здібностями тощо.

Та що се, ви якогось Данта¹⁰⁴, Гете¹⁰⁵
Чи Шеллі¹⁰⁶ з неї хочете зробити?
Ну, любоньки, без мене ви не втнете,
Мені ж героїв тих по вуха вже досить!

Чекайте ж, я даруночок їй дам
Такий, що ваші пишні дари
Їй будуть не коштовний крам,
А гірш тяжкої муки й кари.

Іди ж собі, душе, у свою путь, —
Що терням встелена тобі, не розмарином!
А чим тобі на світі бути?
Будь русином і хлопським сином!

Талант твій буде рвать тебе
Між люди, в вир життя могучий,
В великих діл і намірів ігрьсько,
Та вродження й мій присуд неминучий
Тебе по пояс загребе
В багно грузьке, в клопотів муравлисько.

Той зарід сили, що іскриться в тобі, —
Ні, ти не розів'єш його як слід.
Без вправ, без змагань, наче в гробі,
Його задушить твій нездарний рід.

Твій ум хоч буде вічно рваться
До світла, правди і добра,
Та ввік не здужає добратися
До тої течії, котра
Його б запліднила на зріст,
Йому дала би власний зміст,
Ярку створила б індивідуальність,
Дала би форм, думок оригінальність.

Се не для тебе, синку мій!
Ти будеш за чужим слідом все гнаться,
Із помилок чужих нічого не навчатися
І повторять зади по указці чужій.

Твоє чуття тобі за пекло стане,
Його топтатимуть усі,

¹⁰⁴ Данте Аліг'єрі, Дант (1265—1321) – італійський поет і політичний діяч доби Передвідродження. У Львові 1913 р. І. Франко видав книгу «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії».

¹⁰⁵ Гете Йоган-Вольфганг фон (1749—1832) – німецький письменник, мислитель, природодослідник.

¹⁰⁶ Шеллі і Персі-Біші (1792—1822) – англійський поет доби романтизму. Франкові належить незавершений переклад філософської поеми П.-Б. Шеллі «Цариця Меб». Його уривок опубліковано у збірці І. Франка «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів» (Львів, 1879. – С. 27—28).

Аж сміття з скарбу зробиться погане,
Аж зависть розростесь, любов зав'яне,
Гірка отрута лишиться в душі.

Бажати будеш правди дуже,
Та з помилки у помилку блукать, —
Ніхто тебе не витягне з калюжі,
Хіба лиш Божа благодать».

* * *

Всякий легенди співа: атеїсти про муки месії,
Амораліст про чернечу мораль, радикал про покірність,
Про самозречення й про занехаєння дійсного світу.
Окрик: життя – то чуття! Мое я – то мій світ, а у ньому
Стільки незвісного, тайн і безодень, Америк багато!
Гей же, Колумби¹⁰⁷! Нові каравели готуйте, на вітер
Пніте вітрила. Рушай невідомі світи відкривати!
Світ дотикальних появ, отих грубих, важких елементів
Звісний нам добре наскрізь, перемірений, зважений точно,
Бридкість його і красу описали нам і змалювали
Вже на стосотні лади. Надокучило! Годі! Давайте
Свіже! Ведіть нас туди, де ніхто ще не втоптував шляху,
Де непридавлені тілом лиш нагії душі бувають!
Нуте, поезію слів і незайманих звуків давайте,
Мовою душ говоріть до душі, піднімайте уяву
На висоту, де горить віковічна ідей оріфлама!

Із циклу «Майові елегії»

* * *

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєшся сонця промінням,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш!
Хмари вовнисті, немов ті клубочки, шпурляєш по небу
І, мов шовкові нитки, дощ із них теплий снуєш.
Сірюю грудку з землі ти підкинеш під небо блакитне,
І в жайворонкову трель грудка розсиплеться вмиць.
Ти журавлиним ключем наvertsаєш нестерпную тугу,

¹⁰⁷ Колумб Христофор (1451—1506) – мореплавець, іспанський адмірал (1492), віце-король «Індій» (1492), першовідкривач Саргасового й Карибського морів, Багамських та Антильських островів, частини північного узбережжя Південної Америки та карибської берегової лінії Центральної Америки. У переносному значенні – уособлення духу відкриття, пошуку нових сфер буття.

Мрії про вольний простір, щастя далеке моє.
Ти лебединим крилом кришталевії хвилі скородиш —
Чую їх плеск аж у сні на лазуровій ріці.
Бачу, як чайкою ти колихаєшся над глибиною,
Як над широким Дністром гнешся лозою к воді.
Весно, ти мучиш мене! Мільонами кольорів, тонів,
Ліній і творів кричиш: воля, і рух, і життя!
І, мов безсильне стебло в бистрину ту, ти рвеш мою душу,
В серці зів'ялім, черствім будиш нові почуття.
Будиш бажання, яким не сповнитись; освітлюєш пустку;
Ніжно гойдаєш в гілках осамотіле гніздо;
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
Ні, не мені вже зайцем в зелень пахучу нирять!
Серце тріпочеться ще, і у груді кров б'ється живіше,
Та напосіли літа, давить життя тягота.
Мрії безумні, немов той табун, вигравають по полю,
Гриви на вітер, і ржуть, дзвінко копитами б'ють.
Ах, та се мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти,
Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
Хвилька – і ляск батога, і жорстоке, понуре «ніколи»...
Праця! І чар весь мине. Весно, ти мучиш мене!

* * *

Бачив рисунок я десь – і забув уже, де його бачив,
Чий то рисунок був – Бекліна¹⁰⁸ чи Мейсоньє¹⁰⁹.
Мушля перлова – то віз, а метеликів чвірка – то супряг,
Два аморети малі – то два погоничі їм.
Пурпуром, золотом і ізмарагдом, сапфіром набитий,
Стелиться геть у безмір круто веселчаний шлях.
Поле внизу, непривітна стерня, тогорічне будяччя,
Пара худих шкапенят тягне, зігнувшись, плуг.
За плугом, згорблений теж і спотілий, орач поступає,
Тисне чепіги грудьми, істиком скибу труча.
Та вже спинили його аморети, вже тягнуть за поли,
Просять і тягнуть, манять в поїзд перловий сідять.
З острахом бідний орач позира на незорану ниву,
На коненята свої, на мозолі на руках.
Але нога вже сама піднялась і не слуха розсудка,
Так і здається – тремтить в поїзд перловий ступить.

¹⁰⁸ Беклін Арнольд (1827—1901) – швейцарський художник-символіст.

¹⁰⁹ Мейсоньє Ернест-Жан-Луї (1815—1891) – французький художник, автор історичних, батальних і жанрових картин. Працював у реалістичній манері. Тому символічний малюнок, про який ідеться у вірші, гіпотетично може належати радше А. Беклінові, творчій манері якого притаманна висока міра художньої умовності.

Весно, се твій екіпаж! І твоя се вина, коли серце
Ще раз розсудок злама, ще раз зо шляху збіжить.
Так усміхаєсь йому променястий той полет Ікарів,
Навіть Ікара¹¹⁰ судьба не налякає його.

* * *

Ні, аморети, мені за погоничів ви вже нездалі:
Надто ви, хлопці, палкі, надто в їзді нетривкі.
Надто бурливі у вас поривання: раз блисків, пожежі,
А за хвилину вам бур, громів і трусу давай.
Надто, голубчики, ви патетичні, засліплені трохи
В своєму власному «я». Се не до ладу мені.
Я вже старий мореплав, як смакують ті громи і бурі,
Знаю докладно! Нехай робить собі їх Зевес!
Досвідний нурок із мене: що в власному «я» там таїться
На болотистому дні – знаю, голубчики, й се!
Черепи стовчених мрій, кістяки неоправданих планів,
Зломки дрібних пожадань, трупи обманих надій.
Ах, а крім того, гидкі слимаки самолюбства, медузи
Зависти, хроби гризот, кефалоподи підлот.
Ні, аморети, не вас за погоничів взять я бажаю:
Сонце, погоду люблю, ясність і радісний сміх.
Хай уже лучче дідусь, сміхотворець отой бородатий,
Супряг летючий жене, золотосяйний гумор.
Нам ні пощо поспішать – не втече від нас чорна могила;
Нам нікого проклинать, нам нікому докорять.
Пристрасті в нас уляглись, скороспілки ілюзій обпали,
З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять.
Та з життєвої борні ми не вийшли каліками: серце
Не відучилось любити, іскри не згасли в очах.
Нумо ж, дідусю! Хапай за ті поводи, з променю ткані,
На романтичнім візку в край реалізму майнем!
Сонцем маєвим нехай наше слово заблисне, заграє,
Жаль наш маєвим дощем хай на лани капотить.
Наша любов, мов маєва погода, хай гріє-голубить,
Гнів наш хай буде мов грім, що лиш міязми вбива,
Але ненависть гонім і зневіру далеко від себе!
Біль наш і сумнів на сміх, слізьми облитий, змінім.

¹¹⁰ Ікар – у давньогрецькій мітології – син майстра Дедала, юнак, який намагався перелетіти море на крилах, зроблених із пір'я, скріпленого воском. Оскільки Ікар надто наблизився до сонця, віск розтопився і юнак загинув, упавши в море. У переносному значенні Ікар – уособлення мрій, високих і сміливих поривань людського духу, а його трагічна доля – символ їхньої нездійсненності. Будьмо! Уперше опубліковано у вид.: З великого часу: Воєнний літературно-науковий збірник. – Львів, 1916. – С. 48.

БУДЬМО!

Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож,
Що на велике діло спромоглися,
Але не трупами тих завалидород,
Що в боротьбі безцільній знемоглися!

ЗОНІ ЮЗИЧИНСЬКІЙ¹¹¹

Не мовчи, коли, гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить,
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить,
І сичить клевета, мов гадюка в корчи, —
Не мовчи!

Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, —
Говори!

ПРИЄМНИЙ ВИД

Приємний вид, коли бурхливе море
Після хуртовини втишається,
Коли після важких сльотливих хмар
Лазурем небо чистее пишається,
Коли війна нелюдяна кривава
На мир переміняється,
І ворожнеча між двома людьми лукава
Щирою приязню устороняється.

¹¹¹ Юзичинська Софія (Зоня, Зося) – студентка Львівського університету, товаришка доньки І. Франка Анни, що піклувалася про хворого письменника в останні роки його життя. Закінчивши курси сестер-жалібниць, під час І Світової війни вона пішла добровольцем на фронт.

Смерть Каїна¹¹² Поема

Убивши брата, Каїн много літ
Блукав по світі. Мов бичі криваві,
Його гонило щось із краю в край.
І був весь світ ненависний йому,
Ненависна земля, і море, й ранній
Пожар небес, і тихозора ніч.
Ненависні були йому всі люди:
Бо в кожному лиці людському бачив
Криваве, синє Авеля¹¹³ лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застиглим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної тривоги.
Ненависна була йому і та,
Котру колись любив він більш вітця,
І матері, і більш всього на світі, —
Його сестра і жінка враз¹¹⁴, нелюба
За те, що їй ім'я було – людина,
Що Авелеві були в неї очі,
І голос Авелів, і серце щире, —
За те, що так його любила вірно,
Що, хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувалася для нього все
Покинути, з проклятим поділити
Його прокляту долю.

Наче тінь,
Вона ходила з ним. Із уст її
Ніколи Каїн не почув докору,
Хоч вид її, і голос, і любов
Були йому найтяжчим, ненастанним
Докором. Інколи, як лютий біль
Осилював його, він, мов безумний,
Гнав геть її від себе – і, послужна,
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, онуків,
Та не надовго. Як прийшла таємно,

¹¹² Каїн – старший, первородний син Адама і Єви, землероб, який убив свого молодшого брата Авеля, оскільки Бог віддавав перевагу його жертвоприношенням, і, таким чином, став першим убивцею серед людей, за що був засуджений на довічні блукання.

¹¹³ Авель – другий син Адама і Єви, молодший брат Каїна, перший пастух, невинно убитий праведник.

¹¹⁴ ...Його сестра і жінка враз... – дружина Каїна, його рідна сестра (ім'я її невідоме), що народила йому сина Еноха (Еноха). Його іменем Каїн назвав місто, яке сам заснував.

Так і щезала, і в пустиню йшла,
Чуттям угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що в'язала
Самотнього, запеклого з життям
Людей. Теплом, що жеврілось в її
Жіночій серці, силувалась гріти
Убійці душу.
Та дарма! Мов риба,
Що б'єсь об остру кригу, аж сама
В ній зціпеніє, так вона весь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась огнем.

Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втомлена,
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розложив огонь
І сів побіля нього, в полум'я
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз по раз виринали
З огнистих язиків, і, ловлячи
їх поглядом, немов здрімався Каїн, —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно не знали вже його повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постелі встане,
У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріння назбирає
І меду на снідання. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Промінням скісним у нутро печери —
Тоді до неї наблизився Каїн
І зараз же пізнав, що сталося з нею.
Ах, раз лишень в житті він бачив смерть,
Та той один раз вистарчив повік,
Щоб розпізнати смерть у всякім виді.

А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице,
Недавно ще поморщене грижею
І втомою, тепер мов просіяло,
Відмолоділо. Та сама любов,
Що за життя, й тепер на ній світилась, —
Та щезла туга і тривожні думи,
Немов все те, к чому душа її
Неслась і рвалась за життя, було
Осягнене тепер.
Вид смерти разом

Немов підтяв його всю волю й силу.
Ні болю він не чув, ні жалю в серці,
А лиш безсилля, повне отупіння.
Він сів над трупом і весь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листа наносив
В печеру, трупа вкривши ним зовсім,
Потім з гори каміння навалив
І мучився весь день, кривавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печери.
Відтак омив криваві руки в річці —
Так, як тоді, по смерті брата! – й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши,
Шшов в пустиню.
Де? Куди? Пощо?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минувся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шакал вие
В розсілині, орел у небі крикне,
Сверщок самотній між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Не раз серед тиші тієї раптом
Туман піску, мов велетень, здійметься
Сивавим стовпом аж під саме небо
І, крутячись, по ровені пройдець,
Мов цар, – і враз простреться знов на землю,
Мов привид, щезне,
Сонця віз огнистий
Хилився вже додолу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хазяїн.
А втім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливався,
Обоє пурпуром ярким облиті
Під захід сонця, – видвиглося щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що льодом вся замерзла,
Могучою рукою сторцом там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи, може, то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом вдаль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стіни,

Її зубчасті виступи і башти,
Що, мов ігли, тонуть в лазурі неба.
А вниз, мов пурпуровий водопад,
Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ встеляла.
І був сей вид для вандрівця німого
Мов грім небесний і мов трус землі:
Він став, мов вкопаний, поблід, мов труп,
І очі, мов два яструби шпаркії,
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид сей добре знаний був йому!
Не раз наяві та у снах важких
Йому являвся! Каїн затремтів,
І гострий біль прошиб його нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що зціпились,
Замерло недошептане прокляття.

«То рай! Гніздо утраченого щастя,
Що, наче сон, майнуло і пропало!
То джерело безбережного горя,
Що так пристало до людського роду,
Мов власна шкура пристає до тіла,
Що, поки жив, не вирвешся із неї!
Проклятий будь ти, привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої пекучі рани,
А не даєш ні полекші, ні смерті!
Проклятий будь і ти, і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В ім'я всіх мук людських, усеї туги,
Усіх безцільних змагань будь проклятий!»
Зціпивши зуби, відвернувся Каїн,
Щоб геть іти, – та враз якийсь глибокий,
Безмірний сум обняв його: почув
Себе таким слабим, самим на світі.
Таким нещасним, як іще ніколи.
Схиливши голову, закрив лице
Руками і стояв отак на місці,
Кривавим світлом вечора облитий,
А тінь його довжезна потяглась
Ген-ген степом і в сумерку тонула.
І забажалося йому ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Полинув зір його туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвилі знов
Безсильні впали.

Мов слабий в гарячці
Якусь безумну почуває розкіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро його бентежив, в серці
Клубами піднімав кипучу злість,
Розпуку й жаль. Здавалося йому,
Що півдуші в нім гнівно рветься пріч,
А пів без пам'яті, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце, і нараз,
Немов собака, спущена з припону,
Наскочила на землю пітьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій далі,
В знесиллі Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустині
Його не страшив: божеє клеймо,
Наложене на нього, гнало геть
Від нього всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон, і супокій.
Всю ніч, мов риба в сіті, на піску
Холодному він кидався і бився.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ – в піску найшло
Глибокий видолинок, де спав Каїн.

А він уже віддавна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло його
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мгла, що залягла
Густою лавою піввидокруга.
Чого йому туди? Він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявся,
А все ж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні,
Весна зблизилась, – розпускає крила
І, пісню дзвонячи, летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Весь день у млі бродив він, наче в морі.
Аж вечором розвіялась вона,
І на хвилину заходяче сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золотії башти, —
Та так далеко в фантастичній далі,

Що, бачилось, до неба вдвоє ближче.
Та що йому та даль? Хоч крок людський

І як дрібний, він перемірить ним
Весь круг землі, дійде й до краю світу,
Коли мета яка там є йому.
Від смерти брата стільки, стільки літ
Блукав він без мети, ганявсь, мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись, – аж ось перший раз мета
Йому заблисла! Дух його стомлений
На ній спочити може! Хай і так,
Що се спочивок на тернах, на грані,
Та все ж спочивок, віддих, забуття!
І, перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стін усе
Йому являвся хоч на хвилю-другу,
Дразнив його спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було, немов обіцянка таємна,
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо

Пустиня-мачуха його кормила
Корінням, медом диких пчіл, поїла
Солоною та затхлою водою.
Та він привик до сього. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озера
Перебігали шлях його. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боровся,
Вітрам, дощам і громам опирався.
Природа мучити його могла,
Як мачуха нелюблену дитину, —
Та смерть його боялась.

Інколи

Його якась невиразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тисла,
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Кляв Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе оп'ять безсильним,
Нікчемним червом і в знесиллі падав
Серед пустині і лежав, мов труп.
І почала його проймаєть нетямна,
Страшна тривога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь і, мов хто гнав за ним,

Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,
По будяках ранив до крові ноги,

І все на захід прямував.
Як довго
Спішив отак – хто знає. Бачилось
Йому, що, може, й сотні літ. Усе
Минувше, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуття;
Остались тільки, як далеко взад
Міг пам'яттю сягнути, спомини
Отсеї дивної вандрівки.
Врешті
Дійшов до цілі. Вечір був бурливий.
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли, продроглий, хорий і нещасний,
Під райською стіною станув Каїн.
Весь низ її вже в пітьмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стіною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвили
Якимсь немов спокійним чувся Каїн,
І перший раз по смерті брата він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стіни, заснув сю ніч.

Та супокою й тут він не найшов,
І сни страшні всю ніч його томили.
Він кидався, і кричав, і криком своїм
Глушив могуче вітру завивання.
А рано вставши, був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж досі.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунулося хмарами й лило
Дощу потоки. Наче сіре море,
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в своїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стіна, гладка мов лід, і височенна,
Здається, аж до неба – ні проходу,
Ні брами, ні наріжниць, – рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь надвое
На віки вічні перерізати хоче.
А на межі двох велетнів таких —
Пустині і стіни – він, Каїн, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!

Та ні, комашка ще щаслива! В неї
Є крила, їй піднятися можна вгору,
На верх стіни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину!

Комашці підлій можна! А йому,
Царю всіх творів, дідичеві раю,
Йому не можна!
І в німій розпуці
Він головою бив о ту стіну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки,
Знесилений, не впав, неначе труп.
Три дні отак він бився. Крик його,
Мов звіра раненого рев, тривожив
Мертву тишу пустині. Інколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лились. Затвердле довгим болем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далі втихомиривсь і сказав:
«Нехай і так! Проклятий я, се знаю!
Кров брата на моїх руках. Я стратив
Дідицтво раю. Хай і так! Не місце
Мені в йому. Та за весь біль безмірний,
За всі ті муки без кінця, що зніс я
Й зносити буду, доки тільки буду, —
Одного лиш бажаю я, о Боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
Хоч здалека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на се дідицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!
А там нехай ідуть всі муки й кари,
Які судилися мені!»
Отак,
Простягши к небу руки, він молився,
Та з неба відповіді не було.
Лиш сонце сипало промінням ясним,
І каня десь в лазурі проквіляла,
Та шакал вив в пустині.
«Ні, дарма! —
Промовив Каїн. — Голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда мені!
Колись було інакше, та пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Є прецінь вихід десь у тій стіні,

Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на варті. Що ж, нехай стоїть!
Нехай уб'є мене, мені байдуже.
Не вб'є — то впаду перед ним на землю,

І доти в поросі, немов черв'як,
Там витись буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповнить моєї».

І сквапно, нетерпливо рушив в путь
Поуз стіни. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна ніч минула,
Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще —
Стіна тяглась мов в безконечну даль
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

Та Каїн вже не піддавався розпуці,
Не кляв, не рвався. Чув він, як зневір'я,
Мов та гієна, здалека кружило
Вкруг нього й дух морозило йому.
Та він усеї сили добував
І гнав сю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом – вид новий:
Серед пустині височенна, остра
Гора. Облитий світлом сонця, шпиль
Купається в небесному блакиті
І шоломом іскриться ледяним,
Аж сліпить очі. Нижче голі скали
Пошарпані стирчать, неначе зуби
Грізного звіра, що пожерти хоче
На небі сонце. Нижче полонини
Сіро-зелені, а ще нижче ліс —
Могучий, дикий бір тоне в тумані.

Спинився Каїн. Рій нових думок
Сей вид в душі його збудив.

«Мабуть, —
Подумав він, – не годен я дійти
До райських брам і око в око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабуть, для мене замурована
Ся брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своїм запевно таки вища,
Ніж ся стіна. Піду на той вершок
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадобу, що в душі кипить!»

І, не роздумуючи довго, рушив

В нову дорогу. Весь той труд, що досі
Зазнав він, був нічим супроти сеї
Вандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всі завади й перешкоди,
Щоб зупинить його: потоки бистрі,
Ліси непроходимі, темні звори,
Яри бездонні і холодні мряки.
Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирався Каїн
Все вище вгору. Чим палкіше рвались
Його бажання вверх, тим тяжчою
Була його дорога, немічнішим
Все тіло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний ліс шумів над ним тужливо,
Або стогнав, і плакав, і ревів,
Вітрами битий. Лиш чуттям одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дерся все туди, де найстрімкіші
Здвигались стіни. Ось скінчився ліс,
Та не скінчилась Каїнова мука.
Його зустріли низькі та розлогі
Повзучі корчі косодревини
Та ялівців колючих. Мов з води
В огонь попав він: колючки густі
Що крок йому впивалися у тіло,
Коріння, мов гадюки, ніг чіплялось
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою згори гляділо
На сю безплodну муку.

Але Каїн
Не зупинивсь. Адже ж вершок гори
В магiчнім блиску перед ним яснів,
Манив його! Хоч весь підпливний кров'ю,
Посічений, пошпиганий, подертий.
Він перебув і ту страшну дорогу,
І легше відітхнув на полонині.
Край джерела, що в зворі журкотіло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тіло у його воді погожій.
Тут й папороть солодка росла

На обриві скальному; накопав
Її коріння і, ополоскавши
В воді, поїв, а решту про запас
Сховав. Отак перепочивши день,
Пустився далі. Ховзаються ноги

По мху твердім, натужуються жили,
Повітря ллєсь у знемощїлу грудь,
Мов олово холодне, огнянїї
Колеса крутяться перед очима,
І вітер чимраз дужчий, холодніший
Проймає. Наче муравель, повзе
Угору Каїн, ба, ще й муравлю
Завидує: йому байдуже вітер,
Байдуже обриви стрімкі й ховзькі,
Байдуже втома!

Ось убога, сіра
Минулась зелень – всюди голі скали,
Мертві, грізні. Життя тут ні слїду,
Лиш вітер свище та орел часом
Скиглить та шарпає свою добичу.
Тут кождий крок хибний – нехибна смерть.
Тут смерть на кождім кроці розставляє
Сто вартових, захланних на добичу:
І дощ, і сніг, і вітер, сонця блиск,
Орли й каміння – все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня – вже вечорїло,
Як Каїн став на самому вершку —
Скелет нужденний, ранами покритий,
Продроглий весь і ледве що живий.
Останніх сил добувши, став на голім
Леді. Куйовдили вітри могучі
Його волосся, рвали драну одїж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нічого, весь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах
І очі ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому промінні
Купавсь величний, ясний «город божий».

І що ж побачив в ньому?

Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листям та квітки чудові
Хитаються на стеблах. А крім них,
Ані душі живої, ані звука.
Та ні! Посеред раю, на майдані
Два дерева найвищі, найпишніші.
О, Каїн добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Се направо —
То дерево життя: небесний грім
Вершок його розтріскав, розколов

Весь пенъ його до самої землі,
Та не убив його живої сили!
Воно росте, пускає гілля вшир,
Пускає пасиння нове довкола!
А те наліво – дерево знання
Добра і зла. Під ним клубиться гад,
А на гілках його багато плоду
Понависало. Плід той так блищить,
Манить, ясніє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і, мов град,
Посипались плоди оті на землю
І всі відразу попелом розсілись,
Огнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каїн далі: в млі рожевій
Щось зарілось легке, прозірчате,
Мов комашня. Придивлюєсь – се люди!
Се тисячі людей і міліони,
Мов пил, вітрами звіяний, кружаться,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всі круг дерева знання товпляться,
Всі рвуться, топчуться, падають, встають
І шарпаються вгору, щоб захопить
Хоч плід один, хоч кисличку одну
Із дерева знання. Потоки крови
І море сліз значать їх путь – дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсиплеться в устах,
Огнем пекучим бухне. А вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютіший
Стає, озвірюється на весь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив,
Палить, руйнує – просто божевільні!

А дерево життя стоїть та тужить:
Ніхто не рвесь до нього! На йому
Плодів немного, з виду не блискучих,
Захованих між листям та тернами,
Тож і не ласиться ніхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До нього хто наверхнесь, покуштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, – то, мов
Ворони, кидаються всі на нього,
І б'ють, і рвуть, і мучать, і калічать
Його, мов за найтяжчу провину.

Аж ось два звірі на майдані стали.

Один під деревом знання засів,
Величний, нерухомий і суворий,
З лицем жіночим дивної краси
І з тілом льва. Мов нетлі до огню,
Так люди-привиди роєм безмірним
Його обсіли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекельну муку
В їх лицях видно, тіні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах Почвари.
Ся ж мовчить і не змигне
Очима. Знов рої людей товпляться
До дерева знання, і б'ються, рвуться
За плід його, їдять – і знов вертають
До звіра, та спокою не знаходять,
Мов листя те осіннє, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом життя
Засів: з крилами лилика, з хвостом,
Як пава, з кігтями орла, із тілом
Хамелеона і з жалом змії.
Що хвиля він мінився і метався,
Манів до себе всіх і всіх відводив
Від дерева життя. А хто в ньому
Поклав усю надію і за ним
Насліпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опинявся.
І піднімались руки, кидались
Прокляття – не на звіра-ошуканця,
А все на дерево життя. «Воно
Химера, ошуканство і брехня!» —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядів на вид сей Каїн, і немов
Ножем по серцю різало його.
Йому здавалось, що весь біль, всі муки,
Всі розчаровання тих мільйонів
В його душі бушують, серце в нім
Кліщами тиснуть, торгають нутро.
І він закрив лице своє руками
І скрикнув: «Ох, досить, досить, о Боже!
Не хочу більш глядіти на сей вид!»
В тій хвилі сонце потонуло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в душі у Каїна остався,
Несвітський, гострий біль. Він застогнав
І на стулену площу ледовую,
Мов труп, звалився.

Холод ледовий
Збудив його. Вже серед неба сонце
Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надія.
Де вчора рай виднівсь, стояла нині
Піднебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: «Геть відсіля! Геть!»
І наче злодій, що, в чужу комору
Закравшись, замість скарбу дорогого
Розпечене залізо в руку вхопив, —
Так Каїн вниз спішив з верха сніжного.
Важкі думи, мов над стервом круки,
Носилися і крякали над ним.

І думав він: «Так от чим Бог дурив
Вітця, мене і всіх людей! Бо ж певно,
Що без його знання і волі се
Не сталося би! Бо й хто ж роздер надвое
Життя й знання і ворогів заклятих
Із них зробив? Чи ж не його се діло?
Тоді, коли осібно в раї він
Оті два дерева садив, заким ще
Создав Адама – вже прокляв його,
Вже назначив весь рід його на муку,
На вічне горе! Бо коли знання
Є враг життя, то пощо ж нам бажання
Знання? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотів, щоб ми не куштували
Плодів знання, пощо ж садив те древо
І тим плодам таку додав приману?
Коли хотів, щоб ми живі були,
Чому ж спершу нам не казав поїсти
Плодів із дерева життя?»

Мов чайка,
Що скиглить над дітьми, понад багном
Літаючи, о трошу б'є грудьми,
То знов до сонця вивернесь в лету,
І все кричить, і б'ється, й колесить, —
Отак і Каїнова дума-скрута
В тім безконечнику металась, билась
Без виходу. Усівши під скалою,
Він спочивав, холодним потом злитий.
І, зажмуривши очі, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки його зійшли.

«Що се – знання?
Чи справді ж так життю воно вороже?
Здається, так! Оте знання нещасне
У моїм серці розбудило лютість
На брата, вбійцею мене зробило —
За те, що він, не думавши, попросту,
Мене нагнуть хотів у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знання куди ж
Веде потомків моїх? Звірів, птицю
й себе мордують, землю сплюндрували,
Шукаючи, кого б і що б убити.
Усякий камінь острий та твердий
Для них на ніж, на спис, стрілу придався;
У оленя на те ж зривають роги,
У звіра зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке каміння,
Котре в огні розтоплюєсь, мов віск,
І вивчилися робити з нього стріли,
Ножі і списи, твердші і остріші,
Ніж з кременю. От де веде знання!
Кров, рани, смерть – його найперші дари.

«Так пощо ж ми бажаємо знання?
Значить, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хіба ж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по-свому – більш нічого.
Хіба стрілець бажає смерти звіра?
Він хоче жить, йому потрібно м'яса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не з'їв! А той, що лук
І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить – знання, то не бажання смерти,
Не враг життя! Воно веде к життю!
Вбезпечує життя! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама – не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам – не убійця! Так, значить, знання
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стається добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите.
А хто ж його вживає? Хто його
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?»

Непривичний до думки,
Старечий ум, мов раненая птиця,

Метався, тріпався у темноті,
Та відповіді на питання тее
Не міг найти. І знов у інший бік
Звернувсь.

«А що ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?
Чи справді вни безсмертя можуть дати?
Здається, ні! Оті небагато люди
Там в раї, що плодів тих куштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирили, бачилось, і пропадали.
Так що ж додав їм плід той? А! Вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весілля,
Вмирили з усміхом; із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що се значить? Знать, смерть їм не страшна!
Знать, джерело життя було в їх серці!
Яке ж се джерело?..

Ябачив: скоро
Хто плоду з дерева життя вкусив —
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймався, і голос піднімав, і кликав
Усіх до себе, ворогів найгірших,
Мов другів, обнімав, і був неначе
Той пластер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чуттям святим наскрізь пронятий.
Значить, чуття, велика любов —
Ось джерело життя!»

І скочив Каїн,
Мов звір сполоханий, і оглядався
Довкола, і шептав немов в нетямі:
«Чуття, любов! Невже ж се так, о Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні загадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люди!

Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіра ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кождім серці
Живе, лиш виплекать, зростить його —
І розів'есь! Значить, і джерело

Життя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О Боже мій! Невже ж се може бути?
Невже ж ти тільки жартував, як батько
З дітьми жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?»

В тій хвилі Каїн наче просіяв,
Чудовий супокій розлився враз
В його душі. Забулись всі страждання!
І сонце гріло, і земля ясніла,
Вся в золото й рожевий блиск повита,
Мов дівчина, що з купелі виходить.
На хвилю, оп'янілий щастям тим,
Він стратив пам'ять, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.

«Боже!
Невже се правда? Навіть в моїм серці,
Гнилім, побитім і закаменілім,
Живе ще, розвиваєсь і цвіте
Те райське сім'я, та свята любов!
О так! Я чую се! Тепер, по довгих
Літах прокляття, я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серці моєму ненависть.
Мені так дуже жаль усіх людей
Тих бідних, засліплених! Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі ти покуси їм, о Боже,
Порозставляв в дорозі, а слабою
Натуру їх вчинив! Отее мізерне
Знання, котре, мов іскорку, хоронять
І роздувають – що їм з нього! Тьма
І загадка сидить при нім на стражі.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови, другий звір
Загородив – химера бистрокрила,

Котра манить і найяснішу правду
У привид, у ману пусту зміняє.
І мечуться вони, мов лист сухий
В осіннім вітрі, – ріжуть, і мордують
Одні других лютіше звірів лютих,
І риються в землі, до неба рвуться,
Пливають по морю – в небі чи за морем
Шукають раю, щастя, супокою,

Шукають того, що лиш в серці своїм,
В любові взаїмній можуть ізнайти!

«І що ж, хіба ж повік їм так блудити?
Хіба ж ніколи не найдуть вони
Дороги прямої? Хіба ж надармо
Їм дане те бажання невсипуще?
Ні, жити хочесь кожному! І кождий
На те і розум має, щоб життя
Від смерти відрізнити. І коли
Йому вказать дорогу до життя,
То, певно, не піде на стежку смерти.
Так я ж отсю дорогу їм покажу!
Я, прадід їх, відслоню правду їм,
Тяжким терпінням віковим здобуту.
Пригорну їх до серця і навчу
Любить себе взаїмно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убійства.
Я, перший вбійця, викуплю свій гріх
Тим, що відверну всіх людей від вбійства.
О люди, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,
Котра допоможе вам його здобути,
У власних серцях рай новий створити!»

Так думав Каїн і поспішним ходом,
Із серцем, повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупить хвилини дух перевести.
Щоб тільки швидше! Б'єсь старее серце,
Тріпочеться, мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутії згадки
Зворушились, коли з-за горбика,
Мов синя хмарка, показався дим
Із людської оселі. Мов дитя,
Що духу він на горбик вибіг, став
І довго-довго видом тим впивався,
Що розстелився перед ним, – сто раз
Миліший, ніж недавній привид раю.

Пишний крайобраз! В глибині його
Велике озеро, мов лазурове
Хрустальне дзеркало, що вдалі десь
Зливаєсь з небом. Береги, в розкішну,
Багату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуться та приглядаються

Собі у тихім дзеркалі глибокім.
А ближче сугорби, покриті лісом,
Немов вінком могучим відділили
Той тихий кут від решти світу.

Глянь!
Там в тихім заливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки, покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками,
Дим куриться із стріх. Жінки в хатах
Перекликаються. По озері,
Мов павуки, снують човни легенькі —
То рибаки великі сіті тягнуть,
Кричать, гребуть веслами та до сонця
Поблискують зубцями спис спижевих.
А супроти села на узбережжі
Майдан широкий, а на нім не пчоли
Роєм гуляють, не чмелі гудуть —
То молодіж сільська гуляє. В сонці
Вилискується голе, смагле тіло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волосся чорне розвіває.
Одні навзаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збирають
Блискучі раковини над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камені, бряжчить на струнах
І щось співає.

Все те Каїн бачив,
Мов на долоні, плакав і сміявся
Із радости. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,
Їх праць, забав і розривок щоденних
Таким йому чудово гарним видався,
Що, причарований, він став на місці,

Глядів і оком не змигнув, впивався
Тим видом, мов найбільшим щастям земним.
Втім крик зробився між дітьми: у лука
Струна порвалася. «Діду, діду Лемех¹¹⁵,

¹¹⁵ Лемех (Ламех) – старозаповітний персонаж, нащадок Каїна, син Мафусала, батько Іявала, Іювала, Тувалкаїна та Ноема. Мав двох дружин – Аду і Ціллю.

Направте лук!» І дід покинув грати,
І лук узяв, руками пильно щупав
З усіх боків, махаючи при тім
Похиленою головою. Каїн
Відразу догадався, що він сліпий.
Ось виняв він з-за пазухи струну
І на роговий лук нап'яв і брязнув
По ній. Мов ластівка, зацвіркотала
Струна, і щось немов вступило в діда.
«Ех, діти! – скрикнув він і з місця встав. —
Старий я став, сліпий, а ще готов
Помірятися з вами при стрільбі».

«Го-го, дід Лемех до стріли бересь! —
Загомоніли хлопці. – Браво, діду!
Давайте з нами до мети стріляти!»

«Де ж та мета? Ведіть мене туди,
Де стаєте!»

В тій хвилі ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближався
На край майдану.

«Горе! Хтось чужий
Іде! Розбійник! Лісовий дикун!
Рятуйте, діду!»

І, немов курчата
Від яструба, вони до діда збіглись.
Дрогнув дід Лемех.

«Де є той дикун?» —
Спитав суворо.
«Із-за кедра вийшов!
До нас іде!»

І Лемех ані слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Уклав і вистрілив.

«Стій, Лемех, стій! —
Роздався голос. – Я твій прадід Каїн!»

Та в тій же хвилі остра стріла
Йому попала прямо в серце. Скочив
Угору Каїн і лицем на землю

Упав, аж вістря вилізло плечима,

А руки судорожно в землю врились
І задубіли так.

«Гура, дід Лемех!» —
Хлоп'ята крикнули, та Лемех тільки
Махнув рукою. Він, мов труп, стояв
Блідий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

«Що вам, що вам, діду Лемех?»
Защебетали діти, але дід
Ледве промовив стиха: «Що сказав
Отой дикун?»

«Сказав, що він є Каїн,
Ваш прадід».

«Каїн? То не може бути!
Мій прадід Каїн! Діти! Се ж було б
Страшне нещастя, сли б була се правда!
Глядіть лиш, де він, що з ним?»

«Він упав
Отам близ кедра й лежить спокійно».

«Ходім до нього! Може, він живий!
О Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!»

І, спотикаючись, тремтячи весь,
Дід Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлоп'ята. Хоч сліпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поки не спіткнувся і не впав
На трупа Каїна.

«Се він! Се він! —
Мов божевільний, скрикнув Лемех. — Діти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть прийняв
Із моїх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усіх сюди!»

І поки діти
Побігли по батьків, дід Лемех сів
При трупі й, доторкаючись рукою
Лиця його й прострілених грудей,
Завів, мов над колискою дитини,

Тремтячим голосом старезну пісню¹¹⁶:

«Слухай, Цілля¹¹⁷, слухай, Ада¹¹⁸,
Дому могого відрада,
Каже Божий глас:
Хто над Лемехом глумиться,
На нім Лемех буде мститися
За раз – сім раз.
А хто Каїнів убійця,
То на тім сам Бог помститься
Сімдесят сім раз».

Раз по раз, мов безумний, він співав
Сю пісню. Вже зійшлося усе село
На вість тривожну. Всі широким кругом
І трупа, і убійцю обступили.
Вкінці немов прокинувся дід Лемех
І, голову підвівши, наче сонний,
Промовив: «Що, чи є тут хто при мні?»
«Ми всі тут, діду!» – загула громада.
«Так плачте, діти! Се наш предок Каїн,
Проклятий Богом за убійство брата
І семикрат проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселі
І смерть прийняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляття Боже навела
І пімсту на дітей і внуків ваших!
Тож плачте, діти! Плачте над собою!
А сього трупа, се прокляте тіло,
Не доторкаючись, похороніть,
Щоб світу Божого він не поганив,
Щоби на нього сонце не гляділо,
Щоб звір, його наївшись, не сказився
І птиця, наклювавшись, не здихала!
Зносіть каміння і, немов собаку,
Прикиньте ним його, піском засипте
І обсадіть тернами! Най повік
Прокляте буде місце, де поліг він!»

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидують камінням
Мерця. А він лежав, немов дитя,
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тліла ще

¹¹⁶ Джерело пісні Лемеха – біблійна хвалебна промова про виконання кровної помсти (Бут. 4:18—24).

¹¹⁷ Цілля (Цілла) – одна з двох дружин Ламеха, мати Тувалкаїна та Ноеми (Бут. 4:19).

¹¹⁸ Ада – одна з дружин Ламеха, яка народила йому Іявала та Іювала (Бут. 4:19).

Несказана утіха і любов.
Та швидко купую каміння труп
Покрився; кинений ізблизька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив навіки під собою.

Похорон Поема

I

Велика зала світлом вся залита.
Горять лампи й ряснії жирандолі,
І повинь іскор, наче стежка бита,

У дзеркалах великих ллється долі.
Там на галерії музика грає,
Гримить, то плаче, мов дитина в полі.

Посеред зали стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє,

Мов скиба із смарагдів і коралю,
Вподовж його сніжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Блиск туалет аж сліпить око кволе;
Горять алмази, чути шелест шовку,
А блиск очей красунь аж серце коле.

Мов п'яний, зір блукає: тут головку
Чудову схопить, там лице марсове,
Там сніжно-білу шийку. Без умовку

Розмова ллється, клекотить чудове
Гудіння, де сотки шумних привітань,
Солодкі шепти, срібний сміх, перлове

Признання, град уриваних запитань
Мішається, витворює вражіння
Живої маси, де з турбот і скитань

Втишається душа, щеза сумління,
Все одиничне тає, пропадає,
Живе лиш тлум, гуртове сотворіння.

Ось панство звільна при столі сідає.
Довжезний ряд – по черзі, чорні фраки
Й цвітисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кождий там сів, де належить
За честь, літа й службовії відзнаки.

Почався бенкет. Шумно! Не бентежить
Нікого з тих шести соток ізбранных
Ніяке горе, шляху їх не стежить

Ніякий ворог, в ясных блисках раннях,
У пурпуровім сяйві перед ними
Весь світ. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті сміються херувими
У модних сукнях! Щиро так жартують
Пани створіння! Мов солодкі рими

Складаються в гармонію, римують
Розмови, й брязкіт срібної посуди,
І колір вин, що в келихах шумують.

Свобода тут підносить кожді груди,
І радістю палають кожді очі,
І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночі!
Здобута величезная перемога,
Не зможе вже піднятися і не схоче

Грізна рука розбитого сусіда.

II

І я сидів на бенкеті між ними,
Та не було в моєму серці тону
Веселости й свободи ні краплини.

Мов Юда той серед Синедріону,
Котрому він Христа продав на муки¹¹⁹,
Так я сидів на бенкеті отьому.

І я, всміхаючись, стискав ті руки,
Щойно з крові братів моїх обмиті,

¹¹⁹ ...Мов Юда той серед Синедріону, Котрому він Христа продав на муки... – Юда Іскаріот – один з дванадцяти апостолів, їхній скарбник, що зрадив Ісуса Христа, видавши його (за винагороду в тридцять срібняків – ціну раба) Синедріону – Верховному суду та урядові юдеїв у складі сімдесяти старійшин, первосвящеників (садукеїв) та законовчителів (фарисеїв) на чолі з головним первосвящеником Каяфою. У переносному значенні Юда – символ зрадника, боговідступника загалом.

І ссали грудь мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радіщами ситі,
Гляділи то цікаво, то згідливо
На мене й усміхи душили скриті.

А я, хоч серце рвалося, ліниво,
Спокійно поводив по них очима
І усміхавсь – щасливо чи сонливо.

Музика грає... В моїм мозку блима
Якийсь там огник, спомин незабутий,
І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь ввірвавсь кровавий, лютий,
І крик піднявся, плач і зубний скрегіт:
«Ти зрадник! Зрадник! Зрадив люд закутий».

Музика грає, мов чортівський регіт,
Мені ж мороз подрав поза спиною,
І тілом затрусив смертельний дрегит.

Ох, та музика! Пощо там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стіною?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і помсти просить?

Пощо мені такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я ж тямлю: позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кождий повен був огню святого.

Я ж тямлю: за права людей, за волю
Ми піднялись на кривдників відвічних,
Своєю кров'ю всім купити долю.

Вже много військ їм ми розбили стрічних,
З землею много їх твердинь зрівняли
І славою діл своїх героїчних

Ми решту, як зайців, все далі гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втікали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та, певно, ще їм дрож по нервах ходить.
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршую жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали в купу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш відділ їм утеку в нічку глупу!
Ось наш залізний перстень їх обхопить
І впре в долину, мов пшоно у ступу,

І всю їх міць в їх власній крові втопить.
Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяття тліло тисячоголове,
І зуби зіцплені знаку чекали,
І в грудях спертий дух, уста без мови...

Вони ж, мов вівці ті в кошарі, спали;
Безрадість і зневіра в власні сили ї
м обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвили
Про всіх їх думав – князь он той, з лицем
Блідим, мов труп, он той дідусь похилий!

Він, за старця перебраний, тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувся моїм ангелом, вітцем!

Він, сатана, аж плакав, щоб налляти
Мені крізь вухо в саму душу трути¹²⁰,
Щоб свій язик гадючий підпхати

Мені під серце! Змію, змію лютий!
Ти побідив! В душі моїй дупло
Знайшов і вліз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив месників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!..
Ще день минув, а сонце як зайшло,

¹²⁰ ...налляти Мені крізь вухо в саму душу трут и... – Можливо, алюзія з трагедії В. Шекспіра «Гамлет», у якій Клавдій убиває свого брата, Гамлетового батька, вливаючи йому отруту у вушну мушлю. Пор. репліку привида батька Гамлета у перекладі П. Куліша за редакцією та з передмовою І. Франка: «А дядько твій підкравсь до мене спевна З проклятим соком блекоти в пуделку І влив отруту в двері мого вуха» (*Шекспір У. Гамлет, принц данський* / Переклад П. Куліша. – Львів, 1899. – С. 34).

То нашу славу вклало у гробницю!
Герої наші, мов снопи, купками
В крові лежали; мов коса пшеницю,

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Ніхто не втік. Коли їм стало звісне
Моє відступство, йшли на смерть без тями.

Моє відступство, йшли на смерть без тями.

III

Музика стихла. Зо стола посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишився гомін зібраного люду.

Всі наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має, —
З цікавістю його промови ждали.

Він встав і так з усмішкою мовляє:

«Господу дякувать,
Панство моє,
Що нам підскакувать
Ниньки дає.

Що ще нам дихати
Ниньки велів,
Не в траву пчихати,
Слухать чмелів.

Але ж бо круто вже
З нами було!
Бачиться, люто все
Пекло гуло!

Бачиться, уші вже
Чорт наострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

Стерпла нам шкура вже,
Кіс сліпив блиск,
Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там багацько ось
Ціпів пройшло.

Досі розмислити
Я не зумів,
Як се ми виштрикли
Чорту з зубів?

Чи, обчислившись,
Сам зміркував,
Що, поспішившись,
Страту би мав?

«В пеклі, в огні? О, ні,
Розхід оден!
З них на землі мені
Ліпший хосен!

Хай ще побавляться,
Як чия хіть!
Час прийде, ставляться
Всі в мою сіть».

Що, не логічно б він
Се міркував?
В логіці вічно він
Сильний бував.

Фрази загальної
Він не признасть,
З стежки реальної
Збиться не дасть.

Всякі принципи
Приймає на сміх:
Хай там дуріпи
Тримуються їх!

Всі ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

Майстер в політиці,
В штуці життя.
Всі наші світочі —

Його дитя.

Він наш учитель є
З давніх-давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

Чесць йому перед всім, —
Се свіжий спорт.
Вгору чарки знесім:
Хай живе чорт!»

Музики грім. Панове якомсь мляво
Всміхаються, мабуть, їм се не в смак,
Лиш дехто рже: «Г-ге, браво, князю, браво!»

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

«Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є на моїм інструменті, —
Сю я, мабуть, зарізко наточив.

Стрібуймо другу! Я скінчу в моменті».

iv

«Панство, даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

Геть, мано! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.
Apage, satanas!¹²¹
Бий тебе хрест!

Ми не соколики,
Дявольський рід,
Ми є католики
Вірні, як дріт.

Ми не єретики,
Не атеїсти,

¹²¹ Відійди, сатано! (Лат.). – Упоряд.

Нам для естетики
В пекло не лізти.

Хоч часом свічечку
Чорту ткнемо,
Богу ж щонічечку
По дві жжемо.

Справи тілеснії
Дідьчі в нас всі,
Але небеснії
Іскри в душі.

Тіло наплутає
Тут на землі,
Хай же спокутує
Там у смолі.

Але щоб душу Бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В затхлий канал,

Щоб між розбійників,
Підлих жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне,
Щоб там у ад
Йшов за пусте-дурне
Аристократ, —

Щоб та блискучая,
Ніжна душа,
Квітка пахучая
Йшла до коша, —

Щоб сей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дір
Чорту на гній, —

Ні, щось таке дзвонить —
Се просто сміх!
Щоб се міг Бог чинить, —
Думати гріх.

Бог, найчільніший той

Аристократ,
Він би юрбі гідкій
Мав бути брат?

Нас би він мав судить
Задля голоти?
Ні! Можуть се твердить
Лиш ідіоти.

Я, мої панство, сю
Віру кохаю:
Нас він готує для
Розкошів раю.

Щоб, перейшовши сю
Земную школу,
Вміли з ним бавиться
Вічно посполу.

Він-то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

А що нас шарпати
Сміли ті хами,
Поле великеє
Вкрив їх кістками.

Щоб знали кпи дурні:
Хлоп – то худоба,
А тільки ми одні —
Божа подоба.

Щоб знали; хлоп – то гній
У огорожі,
Тільки пани є в ній
Пишнії рожі.

Бог тільки нам отець,
А їм вітчим;
Нам тільки добрим є,
А їм грізним.

Щоб нам розрахувать
Хвильку буття,
Сотням їх знівечить
Ціле життя.

Щоб на годину нам
Гумор направить,
Сто їх на цілий вік
Радости збавить.

А щоб знав люд той, як
Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздусить.

Всюди і все така
Божая міра!
Се моя етика,
Се моя віра!

Те, що нам сталося
Вчора й сьогодні, —
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящурам
Зжертви не дав!

Хто своїх вибранців
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

Щоб не втопила нас
Темная дич,
Світ не зопхнула
У варварства ніч.

Щоб під їх плахтищем
Цвіт наш не всох...
Наш Бог є шляхтичем!
Vivat наш бог!»

Музики грім. Панове якось мляво
Всміхаються, мабуть, їм се не в смак,
Лиш дехто рже: «Г-ге, браво, князю, браво!»

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

«Даруйте, панство, я ще не скінчив.

Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годі! Так мій дух мене навчив.

Ще пару слів лише. Скінчу в моменті».

V

«Панство любе, жарт набік!
Говорім про річ практично.
На остатній наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

Чи там Бог, чи чорт нас спас,
Се вже як собі хто віда;
Ще одна така побіда,
І могло би бути по нас.

Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з соли і не з ролі,
Але нині інший світ,
А як б'ють, то «bardzo boli»¹²².

А втім – як чий смак! До ката!
Може, й досі є такі,
Що понад вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

Я – в покорі признаюся —
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійдуся.

не буду величать
Тих, що на вчорашні бої
Йшли відважно, так сказать,
Як правдивії герої».

(На лиці князевім тут
Іронічний усміх мигнув,
І він зараз в інший кут
В своїй мові лука вигнув.)

«Я, панове, дипломат,
Що по бою лічить страти.
Лічить зиски, щоб завдати

¹²² Дуже болять (польськ.). – Упоряд.

Ворогові крайній мат.

Те, що ми здобули в бою,
Се побіди перша часть;
Тільки праця головою
Перемогу всю нам дасть.

Трупи... кров... ну, слава – все
Виглядає сіро, буро.
Що за плід се принесе?
Нумо думать pro futuro!¹²³

Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать плем'я люте,
Не б'ючись з ним по полях,

Без пожежі, крові, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвищих лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой».

Музики грім. І оплески, і брава...
Та князь на них уваги не звертав, —
Він знав, що варта в тій громаді слава.

По хвилі граф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонився,
Від нього дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонився,
Щоб рухатись вільно, наче слон,
Що серед сойму звірів опинився.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI

«Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить
З диким звіром воювати?
Б'є і дусить.

Дав нам Бог минути смерті,
Непокірних дав побити, —

¹²³ Про майбутнє (лат.). – Упоряд.

А що з рештою робити?
Тільки дерти.

Всякий спосіб тут придалий:
Сила слова і жандарма,
Щоби тлум отой зухвалий
Гнути в ярма.

Перша річ – щоб був він голий!
З бруду, голоду, хробацтва
Щоб не вибився ніколи
І з жебрацтва.

Друга річ – щоб був він темний,
Знав, що думать – смішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

Третя річ – щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всі для нього мають
Лиш погорду.

Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирніших і бідніших,
Щоб з багатших і бутніших
Дерти шкуру.

А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі, —
Куку в руку або буком
Бух по лобі!

А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всіх докторів, професорів —
Геть до чорта!

Ті газети, що до бунту
Піднімали люд той клятий —
Видушити, зруйнувати
Всі до шпунту.

Ті спілки, крами і каси,
Зсипи, читальні громадські, —
Все те – зборища лайдацькі,
Без прикраси.

Вийняти їх з-під закона!

Лиш один для них – до ката!
Дать параграф: заборона,
Конфіскація!

Або згинем по-жебратські,
Або сильними руками
Виб'єм дух з них гайдамацький
Канчуками.

Жадних прав! Ні навіть шепту
Про якісь новії ери!
А на бунт одну рецепту:
Манліхери.

Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до складок,
До грабель, а не до шпади —
Се – порядок.

Його річ – покора й жертва,
Як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
Його святощі – то церква,
Двір і коршма.

Се наш ґрунт. Пжруть дракони
Нас, коли зійдемо звідсі.
Лиш держімо ті закони
Твердо! Діхі!»¹²⁴

Музики грім. Панове плещуть браво,
До графа тиснуться і гратуюють,
З усіх боків стискають руки жваво.

Лиш дами трохи кривляться, вахлюють
Гарячі лица. Чути десь: «Fi donc!»¹²⁵
Брутально! Нас вони компрометують!

Які принципи! Що за грубий тон!»
В тій хвилі князь потис за срібний дзвоник —
Се знак тиші. І з місця встав барон,

Щоб говорить. Він скочив, наче коник,
І випрямив свою дрібну фігурку
(Його здрібніло й кликали «бароник»).

Меткий, верткий, мов лялечка на шнурку,

¹²⁴ Я сказав! (Лат.) – Упоряд.

¹²⁵ Тьфу! (Франц.) – Упоряд.

Він славився між панством лібералом
(Недаром дід його носив ярмурку!).

Він говорив, мов кінь, що гонить чвалом
І фирка, рже, біжить, копитом гряде;
Тут патосом сипнув, там комуналом,

Вертівсь, як вуж, коли на хвіст хто стане.

VII

«То вже Монтеск'є¹²⁶ сказав, панство моє,
Що кождий народ в таких правах жиє,
Які заслужив собі мати.
І се також певне, що висловив Міль¹²⁷,
Що тільки висока, величяна ціль
Упавшого може підняти.

Ми ниньки в упадку подвійно тяжким;
Ніхто нас не любить, не маєм на кім
Опертися в хвилі негоди.
Своєї держави не маєм давно,
Лишилось нам предків надбання одно:
Здобутті ними народи.

Лишились безсмертнії унії ті,
Непорвані зв'язки і шлюби святі,
Заключені скрізь добровільне,
Та сума симпатій покровних племен,
Що нам запевняла від давніх-давен
Пановання в них неподільне.

Підношу се з натиском, панство моє:
Се плуга, не шаблі пановання є,
Культурности, а не розбою;
Ми не для забору у край сей ішли,
А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

Ми світло прогресу у варварства тьмі.
Що гнувся народ сей у панським ярмі —
Потрібно було й натурально:
Ми вищі ідеї плекали в той час,

¹²⁶ Монтеск'є Шарль-Луї (1689—1755) – французький правник і філософ, який розробляв принципи демократії.

¹²⁷ Міль Джон Стюарт (1806—1873) – англійський філософ та економіст, дослідник питань співвідношення свободи волі та суспільної влади.

Він праці, порядку навчився від нас,
Втягнувся, піднісся морально.

Отее, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу літ,
Його нам забути не вільно!
Що хлоп збунтувався, се сумно – та нам
Не мститься, а дбать, щоб він каявся сам,
Піддався нам знов добровільно.

Що всіх непокірних ми витяли впень,
Се добре, та є се півділа лишень, —
А друге почнімо в сій хвили.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнів,
В нас бачили своїх природних панів,
Щоб нас шанували й любили.

Канчук, конфіската, відбирання прав,
Гніт, здирство, усе те, що раяв пан граф, —
Тепер се є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Європа? Перед трибунал
Історії станем які ж ми?

Се, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишиться святі
Традиції нашого роду.
Як згодяться буки, жандарми, раби
І той наш величний девіз боротьби:
«За нашу і вашу свободу»?

Тепер органічної праці пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбальство й неробство!
Політика наша така має бути,
Щоб землю і серце народу здобуть,
Uobywatelić to chłopstwo¹²⁸.

На економічному полі в сих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюється враз
Широка, багата, спасенна для нас
Політика інвестиційна.

Кінчу. О, коби було слово моє,
Мов дзвін, що заснути вночі не дає

¹²⁸ З цього мужицтва зробити громадян (польськ.). – Упоряд.

І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще свіжий отсей
І пристрасти більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вже ж певно, що скаже громада, те й я
Робитиму, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу, —
Тож я піднімаю свій голос отсе:
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину люблю!»

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривляться. В громаді тій
Не в тоні якось бути лібералом.

Барон, своє сказавши, сів як стій.
Він змучився, зопрів, розчервонівся,
Мовби пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив, і шум успокоївся,
І промовлять піднявся генерал,
Що в бою чести й сорому наївся.

Старий рубака. Бойовий сигнал
Для нього був, мов для коня острога,
Але стратегії ні в зуб не знав.

У небезпеці знав лиш шаблю й Бога,
Страх смерти був зовсім йому чужим.
«Честь або смерть! Все простая дорога!»

Се був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знав, дипломатичних крутанин

Ненавидів. Бій був йому весілля,
Найвища проба мужеських чеснот. —
Життя й людей цінив він лиш відсіля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII

«Коли по битві коло Саламіні¹²⁹

¹²⁹ Битва коло Саламіні – морська битва греків із персами, що відбулася у вересні 480 р. до Р. Х. в Егейському морі,
204

Щасливі греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслуживсь Елладі,
Кому би першу надгороду дати,

То по глибокій, мудрій застанові
Рішили: кождий так боровся сміло,
Таким палав чуттям патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне діло,

Що надгороди першої нікому
Народ признать не може й не бажає.
Бо надгороди тої справедливо
Сам себе кождий гідним уважає.

От так і в нашім тім остатнім бою,
Коли вже ворог бив без застанови
Не в армію, не в вежі, ані в мури,
А в нашого існування основи,

Коли здавалось, що на нас повстали
Не люди, але всі живла природи,
Земля, повітря, і вода, і скали,
Що вже остатній нам кінець приходить, —

В тім бою кождий з нас стояв так твердо
І сили й ум сплітав в одно огниво, —
Що надгороду дати комусь одному
Було б несправедливо й неможливо.

Най кождий сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу надгороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою,

На третю надгороду, панство любе,
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усім вам добре звісні,
Тож розсудіть, кому її признати.

Один в момент найтяжчої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами
І, бачилось, нема для нас рятунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

Не військовою штукаю, не жаром
Чуття на подвиг він підняв громаду,

у вузькій протоці біля м. Саламіна, і завершилася перемогою 310 грецьких кораблів під проводом спартанця Еврібіяда (за планом Фемістокла) над переважними силами перського флоту.

А ворогові труту влив у душу,
Його спокусив на відступство й зраду.

Се правда, ворог сьак чи так побитий,
Ми сьак чи так втекли від згуби й шкоди, —
Та я міркую, що гнила побіда
Хіба гнилої варта надгороди».

Між панством шум. Всі лиця простяглися.
Князь кинувся, мов голий у кропиві.
Та генерал немов того й не бачив
І далі лив слова медоточиві.

«А другий кандидат – той, що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав, і бив, і гнав нас без пощади,
І впер нас у залізну огорожу;

Той сам, що нас притис на край загуби,
В остатній хвилі відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й плани
Противників і став для нас як шамір,

Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й залізні прискаються стіни,
Додав нам духу, насталив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

На трупах тих, що вчора звав братами,
Плебей здвигнув тріумф аристокрації;
Свою вину змазав він морем крові, —
Взір дивної, страшної абнегації.

Не вхожу в наміри його – хай судить
Їх Бог! Його ж страшне, велике діло
Придавлює мене своїм розміром, —
Йому признаймо надгороду сміло!»

Грім оплесків. Гучні, скажені брова.
Всі встали. Генерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наблизився
І так сказав – блідий та супокійний:

«Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждіть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

Ви демократ, плебей і консеквентне

Робили те, що мусили, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий, —
Як ворога я поважав вас дуже.

Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії
І рівним вас ніколи не признають —

Тоді для мене вмерли ви, мій пане,
Сплили, мов гук нестрійного акорду;
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обридження й погорду.

Не вірте усміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простак.
Не ждїть, щоб я свою подав вам руку!
А се здоров'я ваше п'ю ось так!»

І о поміст пугар з усеї сили
Він кинув, і пугар лиш бренькнув раз
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино ж, мов кров, оббризкало всіх нас.

Мертва тиша. Ніхто з присутніх там
Такого, знать, не надіявсь фіналу.
Тривожне «ах!» почулось з-поміж дам.

Забувся й князь, музикам дасть сигналу
Не змігся; клопітно панове вниз
Схиляли очі, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив, — більш чого мені боятися?
Безмірний холод, мов кліщами, стис

У мене серце... «Зрадця! Зрадця! Зрадця!»
Лунало десь — чи в мні, чи то вокруг?
Уста ж безстыдно почали всміхаться.

В тій хвилі князь шепнув одному з слуг,
І сей підбіг до мене й нахилився.
«Чи хочуть пан промовить дещо вслух?»

Почувши се, князеві я вклонився.
Сей задзвонив. «Пан Мирон промовля».
Всім важко стало, вид у всіх змінився —

І скрізь тиша мертвая залягла.

ІХ

І я почав: «Шановний генерале,
Позволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця – хай і так, залізна,
Та думка в тебе, вибачай, – дубова.

Ні премії від тебе, ні догани
Я не жадав і о твій суд не стою, —
А те, що ти сказав ось тут, се доказ,
Як мало ще знайомий ти зо мною.

Один мій вчинок своїм ліктем зміряв
І говориш: «Зрадник! Всякий се розчовпа».
От так сліпий в слона обмацав ноги
І мовить: «Слон подібний є до стовпа».

Та не в докір тобі се я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щиріший; те, що всі скривають,
Ти виявив і варт за се подяки.

Тож не тобі одному – як на тее
Пішло вже, що сказати правду мушу —
А всьому сьому збору, всьому світу
Правдиво я свою відслоню душу».

(При тих словах душная атмосфера
Прояснилась, розтаяло студене

Пригноблення, повеселіли лиця,
Цікаво позверталися до мене.)

«Я є плебей, – сказав наш генерал, —
Що вів і зрадив хлопськеє повстання
І на плебейських костях допоміг
Здвигнуть аристократів панування.

Чи справді так? І чим же я плебей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родиться там?
Не родяться плебеї і в палаті?

Чи є плебейське що в моїм лиці,
В моїх чуттях, і помислах, і мові?
Ні, зроду я плебейства ворог, рад

Його знівечить у самій основі.

Від перших літ, коли в мні тямка встала,
З плебейством я воюю без упину.
І я плебей? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину.

Я з тої раси, що карка не гне,
Глядить життю і смерті в очі сміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

Я з тих, що люд ведуть, мов стовп огнистий,
Що вів жидів з неволі фараона¹³⁰;
З тих, що їм дана власть і ціль висока, —
Життя чи смерть, все є для них корона».

(На лицях моїх слухачів заблисне
Де-де легенький усміх іронічний;
Мене, мов прутом, він по серці цвіга,
Та я спокій ще вдержую стоїчний.)

«Се правда, я сей хлопський бунт підняв,
Щоб люд сей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на своєму полі.

Я гнав його, немов лінивий скот,
В огонь і в січу, в труди й небезпеки,
Щоб знівечить плебейські всі інстинкти,
Щоб гартувались лицарі-запеки.

І близька вже була моя перемога,
Та я пізнав, що се перемога мас,
Брутальних сил, плебейства і нетями,
А так не хотів я перемогти вас.

О, я пізнав, що, так вас перемігши,
Своєї місії я не сповню,
Що ворога я посаджу на троні,
Під власний дім підкину я вогню.

Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились, як орли,
В душі своїй були і темні, й підлі,

¹³⁰ ...стовп огнистий, Що вів жидів з неволі фараона... – Алюзія зі Святого Письма; знамення Господнє, знак Божої присутності. Під час виходу євреїв із єгипетської неволі, Господь показував народові шлях у пустелі, йдучи перед ним уночі у вигляді вогненного стовпа (Вих. 13:21).

Такі ж раби, як уперед були.

Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжевить, запалить,
Щоб вуголь їх в алмаз перетопився, —
З такими б тільки міг я побідить.

І я зламав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих побід відверг,
Бо краща від плебейської побіди
Для них була геройська смерть тепер».

(Всміхались дами. Де в кого з панів
Явились знуджені, кваснії міні, —
Сказати б то: «Бреши собі здоров!»
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

«Народну справу мав я погубити,
А вашу власть скріпить від того дня?
Невже ж ви так сліпі, що власний розум
Вам не кричить на се: брехня! брехня!

Чого не мав сей люд для повної побіди?
Фізичних сил? О ні, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри, —
І се, панове, се я дав йому.

Всі ті, що згибли у остатній січі,
Ну, чим були б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили б весь вік свій,
Хиляючись, працюючи на вас.

Тепер вони погибли як герої
І мученицький прийняли вінець.
Їх смерть – життя розбудить у народі.
Се початок борні, а не кінець.

Тепер народ в них має жертви взір
І ненастанний до посвят підпал;
Їх смерть будуючі роди переродить,
Вщепить безсмертну силу – ідеал.

А ви – ну, що дала вам ся побіда?
Зміцнила вас? О ні! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона сим пам'ятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

Для вас вона – пухкий, затрутий хліб.
Гнилі – ви гнитимете далыш від неї.

Я – вас скріплять? Я викопав вам гріб,
Бо я – аристократ, а ви – плебеї.

О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо се говорю вам, без ляку:
Ненавиджу вас всіх і бриджуся вами,
Ви парфумовані плебеї в фракку!

Ви паразити з водянистим мозком,
Ви неробучі, загребущі руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет звірячих
Лишились тільки хитрощі гадюки!»

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усі зірвались,
І против мене тлум цілий спішив.

Сі за склянки, ті за шаблі хапались,
Ревли: «Мовчать! Розсічемо! Проч з ним!»
Блідії дами за мужчин ховались.

Я не дрогнув між натовпом грізним.

Х

В тій хвилі залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванадцята година! Чи година?
Бам! Бам! Бам! Бам! – лунає тут і там.

Здається, в місті дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужче, все міцніш!
Немов якась могутня хуртовина,

Страшенні тони б'ють! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
А кожний душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть, заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить,
І вся вона – розрита могила.

А голос все міцніє, б'є блакить...
Ні, се блакить є тим великим дзвоном,
А велетень по ньому б'є щомить!..

Бам! Бам! Гримить погрозою, прокльоном,
Розпукою. І косу смерть взяла,

Щоб все життя скосить одним розгоном.

І в залі стала враз юрба ціла,
Закаменіла. Почало міниться
Яркеє світло. Зразу поплила

Пурпура, мов кровава криниця;
Вона пожовкла, – в жовтім блиску тім
Вид трупів разом прийняли всі лиця.

Ось блиск посинів, і страшений грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землі затряс, і похитнувся дім.

А світла блиск зробивсь фіолетовий,
А там зелений. Всі пани й пані
Були, мов тіні, мов екран газовий:

Крізь них було все видно на стіні.
Лиш князь сидів, цинічно усміхався,
Очима знак якийсь давав мені,

І тих очей його я так злякався,
Що скочив, мов опечений.
Де я? Чого я тут? В яку нору запхався?

На світ! На світ! Уся душа моя
Кричить: на світ! Хай там землі основи
Валяться! Хай пекельная змія

Роззявлює пащеку, хай окуви
Мене чекають – тільки відси пріч!
З-поміж сих трупів, що не ждуть обнови!

І з зали вибіг я у ясну ніч.

XI

Ясна ніч. Не чути грому. Не здригається земля.
Небо чисте, фіолетом місяць землю освітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко, на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом шлях,
Простяглась кудись без краю просто-просто, мов стріла.
Ряд домів високих в тіні, другий ряд – одна, ціла,
Нерозривная фаланга сотнями скляних вікон
Вниз поглипує тривожно: бач, надходить похорон.

Зразу військо йде в дві лави, сумно висять хоругви.
Білі мундури кроваві і оружжя всі в крові.
Йде музика полковая, труби, сурми блискотять,
Та не чути ані згука, хоч, здається, грать хотять.
Далі коні ряд за рядом в такт копитами січуть,
Та ні ржання, ні коменди, ані стуку їх не чуть.
Далі котяться гармати, чорний ще від диму спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тіні не плили б тихіш.

А за ними знов піхота, знов кіннота, наче дим,
Знов музика, генерали, офіцери, піп один;
А за ним чотири коні, чорні, темний мов туман,
Тягнуть тихо, наче тіні, величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нім нема,
А наверху домовина, таємниця мов німа.
Величезна, чорна – тільки металеві окуття
Блискотять – остатні іскри знівченого життя.

Ані жінка, ані мати, ані діти, ані рід
Не ступа за караваном, не рида мерцеві вслід,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосся рвуть <на> собі, сі, мабуть, хотять ридать,
Руки ломлять, б'ються в груди, виски п'ястями товчуть;
Але тихо! Ні ридання, ані шелесту не чуть.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких плес;
Тільки дзвони все голосять, зорі глипають з небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він мені, що к тим юрбам,
К похоронному походу прилучиться мушу й сам.
І почув я, що на серці мені важко, тисне грудь,
Наче в сьому похороні винуватий я чим-будь.
«Хто ж сей мрець?» – хтів я спитати, та боявся, що згрішу,
Що сповню великий злочин, перервавши сю тишу.

Але в серці те питання все клубилося, мов гадь:
«Хто ж сей мрець, кого такії маси вийшли проводжать?
Хто ті люди, що, здається, сотні тисяч їх ідуть,
Ані гомону, ні стуку, ані шелесту не чуть?»
Дарма зиркаю в їх лиця: щось знайоме є у всіх,
Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого отверті очі, та без блиску, мов скляні;
Та затулені у інших, мов ідуть в глибокім сні.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов стріла.
Два ряди домів без прорви, наче гвардія німа,
І здається, ані краю, ні кінця їм десь нема.

«Хто сей мрець?» – клубиться в серці те питання, наче гадь.
«Хто сей мрець?» – свого сусіди врешті зваживсь я спитать.

Не підводячи обличчя, не розплющивши очей,
Відповів сусід мій глухо: «Мирон, Мирон мрець отсей».

«Мирон, Мирон!» Що за Мирон? Все сказати би волів!
Але чом же серце в мене похолело від тих слів?
Чом уста мої поблідли, і трясуться, і мовчать,
Мов отсе на них прибито вже смертельную печать?
Я підводжу очі вгору: ось вже й вулиці кінець;
Величезна чорна брама, а на ній з огнів вінець;
Під вінцем огнистий напис блимає, немов ільща:
«Хто сюди ввійде, надію най навіки попроща».

ХІІ

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових
Без написів, лиш огник, що горить
На кождім гробі – знак, що там, в дубових

Дошках, чиєсь гаряче серце спить.
Хрести й огні довжезними рядами...
Аж на кінці, де на цілець ступить,

Зівають челюсті нової ями.
Тут зупинився караван. Весь люд
Розставився при гробі тім кругами.

І не було жалібних співів тут.
Зняли із каравану домовину
І вже край гробу на землі кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всім його видать,
І рік, схиливши голову в долину:

«Позвольте, панове, річ держать?»
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казати:

«Товариша у боротьбі за волю,
Войовника, що був проводир нам,
І сівача, що сіяв кращу долю,

Будівника, що клав величний храм
Будущини, ось тут ховаєм нині.

Як жив, що вдіяв – відомо всім вам.

Вмер нагло днесь о північній годині».
А втім, знизу озвався різко піп:
«Вмер нагло, кажеш? По якій причині?

Я самовбійці не покроплю гріб».
«Не самовбійця, – мовив речник стиха. —
Він впав, як зжатиїм острим серпом сніп,

З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кинджалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха».

Тут голосним всі вибухли плачем,
А речник з горбу так сказав по хвили:
«Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у темі,
Твій приклад в праці додавав нам сили.

Та поки лишимось отут самі,
Прийми від нас остатнє цілування,
Остатній цвіт в розставання зимі».

Знов розляглося великеє ридання.
В труні відбили віко гробарі,
І почалося остатнєє прощання.

До трупа тислися малі й старі,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землі сирій.

«Чи всі вже з братом нашим попрощались?» —
Знов мовив речник. «Всі вже!» – загуло.
«Не всі ще! – інші голоси озвались. —

Одного при труні ще не було!
Он там стоїть він, за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло».

А я тремтів, немов несамовитий,
При самій думці – цілувать мерця,
Хоч я не знав ще, хто се й ким убитий.

Та ось юрба мені гукнула вся:
«Виходь! Виходь! Зближись до домовини!
І доводи прощання до кінця!»

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волі власної, ледви
Ступаючи, ввійшов до середини.

В труну зирнув – і стявся лід в крові,
Тривога очі виперла із лоба,
Волосся дубом встало з голови.

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Моє лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаменіла вся моя утроба.

«Цілуй! Цілуй!» – реве народ, мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на коліна впав при гробі тім.

«Цілуй! Цілуй!» – реве народ сердитий. —
Піднять його! До трупа підвести!»
І коло трупа впав я, мов убитий.

«Цілуй! Цілуй!» – Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

«Убійця!» – крикнув піп край боку мого.
«Убійця!» – крикнув той, що річ держав.
«Убійця!» – люд увесь ревнув до того.

«З ним суд у нас короткий, – проказав
Помалу речник, – з трупом враз в могилу,
Та так: на вбійці вбитий щоб лежав».

«В могилу з ним! Беріть його на силу! —
Реве народ. – Валіть його, кладіть
Труну на нього! Сипте глини, ілу!»

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблуневий цвіт.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Кінець іде, ніщо його не стрима!

Простір, і час, і всякі почуття
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... небуття

Мене пожерло озеро студене¹³¹.

ЕПІЛОГ

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудивсь
З гарячки й цілковитої нетями
І ледве що від смерти відходивсь.

«Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?» —

Приятелі питали. Що за біс?
Я спочатку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс?

Аж як одужав я, вернули свідки
Тієї ночі – спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мучила тривога,
Важкі питання сунулись мені:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві – стид,
Але не стид у наймах у чужого?

І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть, і пиха пустая,
І служба ворогу, що з нас ще й кпить?»

¹³¹ Мене пожерло озеро студене... – алюзія з «Божественної комедії» Данте Аліг'єрі (Частина І. «Пекло»). Студене (крижане) озеро – місце покарання найбільших грішників (зрадників, наклепників і братовбивць), що знаходиться на самому дні пекла (т. зв. «зона Юди» – Джудекка).

І рій тих дум, неначе мла густая,
Наліг на душу і розради ждав,
Та не являлася розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхався, білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

«Ходи за мною, може, в снів скарбниці
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупайся в забуття криниці!

І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхіття деякі та дивогляди, —
Моя є форма, зміст усе є твій».

Хтів чи не хтів, я мусив сеї ради
Послухать – сильний був старого чар, —
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не змігся на щось краще!
Що ж діять! Всі ми ще в тім царстві мар.

Усі ми плем'я сонне, і боляще,
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі щодня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця, й сумніву, й розпуки,
Усе в нім байка, рої мрій палких.

Ті битви, і побіди, й люті муки,
І кров, і блиск, що тьмив у мене очі,
І речі ті, і духи ті, і дуки —

Усе те – чари місячної ночі.

Великі роковини Поєма

Пролог, говорений перед ювілейною виставою «Наталки Полтавки»¹³² в пам'ять столітніх відродин українсько-руської народности

(Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі, напереді сцени направо могила).

Козак-невмирака

(старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті тільки слабо рисується його силует, він вдивляється в пожежу і декламує глухо, іронічно):

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдався він проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Та греки, як спаливши Трою,
Зробили з нею скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких троянців,
Осмалених, як гири, ланців,
П'ятами з Трої наживав¹³³.

(Він устає, випростовується, бандура бреньчить).

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здається, вже остатня їй година,
Здається, хитрий ворог поборов
Усе! Здається, вся лягла дружина,
Всі мури впали, навіть той покров
Остатній, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі купи!

Ні, не досить! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище

¹³² «Наталка Полтавка» – п'єса І. Котляревського, перший твір нової української драматургії (написана й уперше поставлена в Полтаві 1819 р., вперше опублікована 1838 р.). Ювілейна вистава «Наталки Полтавки» з нагоди століття відродження українського письменства відбулася у театрі Скарбка у Львові 31 жовтня 1898 р. (одразу після урочистої академії).

¹³³ «Еней був парубок моторний... П'ятами з Трої наживав» – не зовсім точно цитований зачин (перша строфа Частини першої) «Енеїди» І. Котляревського – першого твору нової української літератури (перше повне видання 1842 р.).

Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляються колись так горді чола!
О мамо! Бідна ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в інших ганьби знак,
Се ми приймаємо, як хліб насущний!
У інших ренегат – у нас добряк;
У інших підлий – в нас старшим послушний;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, – в нас лиш: простодушний.
Не стало встиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.

(Далекий грім, пожежа зближається, на сцені робиться видніше. Козак, показуючи на захід):

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвався з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдавсь він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат!
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат!
Він рад, що врятував свої Пенати¹³⁴,
Тікає іншої шукати хати.

П'ятами наживав від тебе, нене!
Лишив тебе у ранах, у крові!
Із груди вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче – і живи!
І крикнув грімко: «Хлопці, гей до мене!
Не буде тут роси вже, ні трави!
Пропала мати, ми ще сеї ночі
Кидаймо трупа! Гей же, в світ за очі!

Там где нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!
Хто хоче розкошів – жий в Карфагені¹³⁵;
Хто хоче вивищиться над народ,
І слави, й блиску, й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть-Рим і розкіш-Карфаген горою!»

¹³⁴ Пенати – у давньоримській мітології – боги-охоронці, що забезпечували добробут держави, родини та домашнього вогнища; у переносному значенні – рідна домівка, домашнє вогнище.

¹³⁵ Карфаген – стародавнє місто-держава над Середземним морем у Північній Африці (тепер територія Тунісу), засноване колоністами-фінікійцями 825 р. до Р. Х. На початку III ст., унаслідок завоювань Північної Африки, Сицилії, Сардинії та Південної Іспанії, Карфаген перетворився на могутню державу, а відтак вступив у військовий конфлікт із Римом. Після поразки в Пунічних війнах (264—146 рр. до Р. Х.) Карфаген був зруйнований римлянами (146 р. до Р. Х.).

І рушили – народам на наругу!
Пішли нової матери шукать.
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!¹³⁶
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без встиду!

(Тим часом розвиднюється троха, видно попалені села, поле, вкрите трупом).

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїні!
Злякаєшся тих згарищ і руїн!
Осліпніть, очи, тут же, в сій годині,
Щоб той страшенний образ, наче шпін,
Не вбився в серце і не пік віднині
Страшніше пекла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по мертвім народі.
Бо щоб живий хтось був?.. Подумать годі!

(Чути далекий голос дзвона).

Так, ангел дзвонить! Молотом з алмазу
Він б'є о хрусталивий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Сей кровавий слід —
Се Берестечко!¹³⁷ Тут у кости кажу
З Чуднова¹³⁸ взяв. Сей струп, від сотні літ
Незгоєний – Андрусівська умова¹³⁹!
А тут – Полтава і смага Петрова¹⁴⁰.

¹³⁶ Пугу! – козацький вигук, умовний сигнал зв'язку у запорожців.

¹³⁷ Берестечко – місто у верхів'ї ріки Стир на південній Волині (тепер – Волинська обл.). 18—20 червня 1651 р. під Берестечком відбулася велика битва українського війська під проводом гетьмана Богдана Хмельницького та польської армії короля Яна II Казимира – одна з найбільших битв у тогочасній Європі. Українське військо зазнало нищівної поразки, однією з причин якої була зрада союзників козаків – кримських татар, підкуплених шляхтою.

¹³⁸ Чуднів – місто на річці Тетереві (тепер – селище міського типу Житомирської обл.). У вересні—жовтні 1660 р. тут відбувалися бойові дії між пропольськими та промосковськими силами, які закінчилися розгромом московських військ, капітуляцією гетьмана Юрія Хмельницького (1641—1685) і підписанням Слободищенського (інакше – Чуднівського) трактату (17 жовтня 1660 р.) – угоди гетьмана з польським урядом про повернення України до складу Речі Посполитої. Наслідком Чуднівської кампанії став початок розколу козацько-гетьманської держави на Право- й Лівобережну частини.

¹³⁹ Андрусівська умова (Андрусівський мир) – договір між Росією й Польщею про припинення польсько-московської війни 1654—1667 рр. за рахунок розчленування України, укладений 30 січня (9 лютого) 1667 р. в с. Андрусові поблизу Смоленська. За його умовами встановлювалось перемир'я на тринадцять з половиною років. Порушивши умови Переяславського договору 1654 р., Андрусівський мир закріпив насильницький поділ українських земель (Правобережна Україна була закріплена за Польщею, Лівобережна, а також Київ із околицями – за Росією).

¹⁴⁰ А тут – Полтава і смага Петрова... – Йдеться про Полтавську битву 27 червня (8 липня) 1709 р. між московським військом царя Петра I (1672—1725) та шведською армією короля Карла XII (1682—1718), на боці якого виступило козацьке військо під проводом гетьмана Івана Мазепи (1639—1709) за підтримки запорожців під орудою кошового Костя Гордієнка (?—1733). Битва закінчилася поразкою шведів та українців, що мало фатальні наслідки для України – посилення царських репресій, обмеження автономних прав Гетьманщини.

*(Голос дзвона міцніше і мішається з гуркотом грому – темніє наново.
Козак паде на коліна на могилі).*

О Боже! чи ж кінець моєї муки?
Вкраїна вмерла – дай мені спочить!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилі без кайдан зложить!
Змажи нас з пам'яті людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусіли скінчить.
Ти сам, Святий, забудь про нас в сій хвили,
З землею наші порівняй могили!

(Удар грому. Козак западається в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюється, на сході займається велике рожеве зарево – сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо, далеко, вежі міста з золоченими банями, довкола могили розкішні кущі, калина, черемха в цвіті).

Козак-невмирака

(той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить із-за могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його руки робляться енергичні, голос міцніше).

Здорово проспався, бачу,
По-козацьки, сотню літ.
Ну, та виграю чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись, як рай, цвіла,
Що мені над все на світі
Наймилішою була.
Хто то в ній тепер панує?
Хто то в ній тепер живе?
Як говорить, як співає,
Покоління те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь калмики та киргизи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, мордва, чухна та фіни
Наші села заняли.
Боже, пощо з вікового
Сну мені велів Ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

(Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню – зразу pianissimo, потім чимраз сильніше, та все-таки притишено, мов з віддалення):

Ой гук, мати, гук,
Де козаки йдуть!
Та щаслива тая доріженька,
Та, де вони йдуть.

А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих ляшеньків
Облавою пруть.

Козак

(з виразом найвищої радості):

Боже! Наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще пам'ятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кровавий бій!
Ах, значить, ще не в могилі
Той народ коханий мій!

(Озирається по сцені).

Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Се українські оселі,
Се України вінки!
А оті могили-гори,
Де борці старії сплять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дівчат!
Ще українець збирає
Із сих нив для себе хліб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

(Поступає ще далі наперед і озирає публіку).

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Се ж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?
Ті, що перед сто літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивають йому п'ятами

Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнулися в любові,
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
І дивіть, горять їх очи
Тим самим огнем святим,
Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан¹⁴¹
У важкій годині скликав
Запорожців на майдан.
Тямлю ніч сю, як сьогодні!
Вколо нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець¹⁴²,
Кам'яне гризе ребро.
А в степу напроти Січи
Се не хижа сова,
А кодацька лядська кріпость¹⁴³
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці,
Та огонь в душі, в словах.
«Згинем, браття, або вгору
піднесем свободи стяг!
Згинуть, нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани,
Тому війни не страшні!
Чи послабили ваші сили?
Потупилися шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалі?»
І гучніше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
«Або ляжем головами,
Або виб'єм ворогів!»
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч іскор враз.
Гей, тих десять тисяч іскор,

¹⁴¹ Щирий батько наш Богдан... – Гетьман Богдан Хмельницький.

¹⁴² Ненаситець (інші назви – Ревучий, Неяситецький, Розбійник, Дід) – п'ятий із Дніпрових порогів, найбільший, найнебезпечніший і найскладніший для проходження. Фарватер нижче Ненаситця називали Пеклом і вважали найбурхливішою частиною Дніпра.

¹⁴³ ...кодацька лядська кріпость... – Кодак (Старий Кодак) – фортеця на правому березі Дніпра біля першого (Кодацького) Дніпрового порога (нижче від сучасного Дніпропетровська). Збудована 1635 р. польським урядом, щоб перешкодити втечі українських селян на Запоріжжя. 1648 р. фортеця була здобута козацьким військом Богдана Хмельницького.

То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч іскор,
То був, браття, той розмах,
Що історію Вкраїни
Повернув на інший шлях.
Бачу, бачу тії іскри!..
Мовиш: мало їх? Невже ж?
Що? На тридцять мільйонів
Десять тисяч не знайдеш?
Мовиш: де нам взять Богдана?
Тільки ти придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і груди!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовим кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слухний час.
Мовиш: нині інші війни.
Ну, то іншу зброю куй,
Ум оstri, настануть волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Мільйонів стан стоїть,
Що за долю мільйонів
Мушиш дати ти одвіт.
Кождий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у огни,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся, мов тінь, —
Пропаде кровава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Об лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
Чи побіди довго ждати?
Ждати – довго! То й не жди ж!

Нині вчися побіждати,
Завтра певно побідиш.
Та ж недаром цвіт розцвівся!
Чей же буде з цвіту плід.
Та ж недаром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж недаром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім:
«Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!»

Іван Вишенський Поема

Присвячую А. Кримському¹⁴⁴

I

Мов зелена піраміда
на хвилястім синім полі,
на рівнині лазуровій
велетенський ізмарагд, —

так облита дивним морем,
під безхмарим, теплим небом
зноситься, шумить, пишаєсь,
спить Афонська гора¹⁴⁵.

Спить? Та ні! Природа-мати
ненастанно тут працює,
ненастанно строїть, бавить
ту пестієчку свою.

Унизу, де з хвиль кипучих
гранітові сірі скали
гордо, просто вгору пнуться —
стіни, колоси, стовпи, —

там внизу музика дика
не вгаває на хвилину,
б'ються хвилі о каміння,
бризка піни срібний вал.

А вверху хребти гірськії,
віковим покриті лісом,
вічну, тиху пісню грають
у задумі без кінця.

¹⁴⁴ Кримський Агатангел Юхимович (1871—1942) – український учений-сходознавець, письменник, перекладач, історик, етнограф, літературознавець і критик. Протягом 1890—1904 рр. листувався з І. Франком. Ймовірно, розлога рецензія А. Кримського на монографію І. Франка «Іван Вишенський і його твори» (Львів, 1895) (див.: *Крымский А. Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения* // Киевская старина. – 1895. – Кн. 9. – С. 211—247; Кн. 10. – С. 1—47; також видано окремим відбитком: *Крымский А. Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения*. – К., 1895. – 83 с.) стимулювала написання поеми «Іван Вишенський». Рецензент, зокрема, вказав на «поетичний» характер окремих гіпотез ученого, у висуванні яких творча фантазія відіграє значно більшу роль, ніж об'єктивні факти. Звідси й присвята Франкової поеми.

¹⁴⁵ Афонська гора – Афон (Айон-Орос, свята гора) – гора, що знаходиться на півострові Халкідікі на північному сході Греції, центр православного чернецтва. Тут знаходиться близько 20 монастирів, у т. ч. грецький Карейський (резиденція чернечого управління Афону – Протатон), Лавра Св. Афанасія (X ст.), сербський – Хіландар (XII ст.), болгарський – Зограф (XI—XIII ст.), грузинський – Іверський (X ст.), російський монастир св. Пантелеймона (1169 р.) та ін.

Та, проте, гора дрімає;
день і ніч пливе над нею
мов рожева легка хмара,
крику, гомону не чуть.

Хоч повзуть тут скрізь по горах
стежечки, немов гадюки,
то, проте, не оживляє
їх розмова, спів, ні сміх.

Хоч розсипані по горах,
по лісах, ярах і скелях,
по полянах пречудових
і оселі, і хатки, —

то, проте, тиша глибока
заляга на тих оселях,
і лежить печать мовчання
на сотках старечих уст.

Скрізь тиша, і скрізь мовчання,
сірий одяг, хід повільний,
і худі, понурі лица,
непритомний, сонний вид.

Тричі лиш на день по горах
пролунає голос дзвонів,
мов проквилить над горою
стадо дивних лебедят.

Плачуть жалібно ті дзвони,
мов нарікання, докори
на людей, що замертвили
пречудовий сей куток.

Що гніздо думок високих,
школу поривів геройських,
пристань для орлів змінили
на сумну тюрму для душ.

II

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечірні;
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розгудівся Іверон¹⁴⁶.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит.

І вторують їм зітхання,
і худі хрестяться руки,
і несеться тихий шепіт:
«Со святими упокой!»

Ті ридання металеві —
знак, що хтось розстався з світом, —
тут нікого не тривожать:
се щоденна новина.

Чи то скитник вмер у скиті
так, як жив, — самотній, тихий, —
і про смерть його дізнались
аж у кілька день пізніш —

тим дізнались, що покійник
не явився в монастир свій,
не приніс свою роботу,
бобу пригорщі не взяв?

Чи то вмер чернець у кельї,
пишучи святую книгу,
Мінею¹⁴⁷, та кіноваром¹⁴⁸
в'язні титли красячи?

Чи то вмер послушник смирний —
пан колись, чи князь, чи вояк,
але тут віддавна в кухні
монастирській послугач?

Чи то вмер якийсь достойник,
єромонах чи ігумен —
тут усім однака шана:

¹⁴⁶ ...починає Прот великий, окликаєсь Ватопед. Далі зойкнув Есфігмену, загудів Ксеропотаму, там Зографу, далі Павлю, розгудівся Іверон... — Прот, Ватопед, Есфігмену, Ксеропотаму, Зоографу, Павлю, Іверон — назвіафонських монастирів.

¹⁴⁷ Мінея (від *грец.* *μεναίος* — місячний) — християнська церковнослужбова книга-місячник, яка містить молитви на честь святих на кожен день року й на релігійні свята.

¹⁴⁸ Кіновар (цинобра) — фарба червоного кольору.

«Со святыми упокой!»

Чи то, врешті, хтось живий ще
сходить на «останній ступінь»,
покидає світ і волю,
щоб в печері смерті ждуть?

Глянь, у скелях височенних,
у стрімких, гранітних стінах,
що над морським валом висять, —
чи там гнізда ластівок?

Ні, се нори жолоблені,
недоступні, темні ями,
січені в скалі печери,
схованки для мев хіба.

Ні, се нори для аскетів,
се «остатній ступінь», подвиг
крайній і безповоротний,
брама вічності вузька.

Хто пройшов новицьку службу,
монастирське строге право
і важкую, мовчазливу
працю в тихому скиту,

хто бажає довершити
аскетичний, острий подвиг,
в пості, самоті, мовчанні
слухать голосу душі,

хто порвав зо світом зв'язки,
поборов бажання тіла,
чує силу і охоту
в очі вічності глядіть,

той за дозволом найстарших
вибира собі печеру,
вибира собі могилу,
відки вороття нема.

І тоді ридають дзвони,
і тоді по всім Афоні
тихий шепт ідестаречий:
«Со святыми упокой!»

III

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечірні:
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розгудівся Іверон.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит.

Стихли дзвони, у повітрі
довго ще тремтів їх голос,
і в монастирі Зографу
заскрипіли ретязі.

Відчинилась темна брама;
з монастирського подвір'я
виступає хід церковний,
монотонний чути спів.

Віють хоругви червоні,
наче проблиски пожежі;
дерев'яний хрест з розп'ятим
передом помалу йде.

Йдуть монахи бородаті
у фелонах-багрянцях,
знов монахи бородаті
босі, в простих сіряках.

Серед них дідусь похилий,
зморщений, сивобородий,
в сіряці на голім тілі,
хрест березовий несе.

Простий хрест, в корі береза,
а від моря вітер віє,
білу бороду старечу
по березі розвіва.

І пливе старечий голос
із тим співом монотонним,
що виводить сумовито:
«Со святими упокой!»

Стежкою, що круто в'ється,
тягнеться той хід церковний
зразу лугом, далі лісом,
там, де чути моря рев.

Серед розкошів природи
похоронний спів лунає,
серед пахощів вечірніх
куриться кадила дим.

Ось спинився хід церковний
на обірвищі крутому,
над безоднею страшною, —
глянеш вниз – аж жах бере.

Мов гігантський мур гранітний,
прямовисні голі скелі
пнуться із безодні моря
в лазурову височінь.

Глянь з гори – на морі човен,
що покрай скали гойдавсь,
видасться, мов білий лебідь,
що гойдаєсь на воді.

Глянь з долини – всі ті люди,
що стоять над тим обривом,
видадуться, мов ягнята,
що пасуться на скалі.

В тій скалі з долини видно
штиригранну чорну пляму,
мов печатку величезну,
в половині висоти.

Се є вхід в живу могилу,
у печеру пустельницьку,
висічену там Бог зна ким
і Бог зна кому й нащо.

Не дійти туди ногами,
ні драбиною не злізти,
лиш на шнурі у повітрі
долетіти, наче птах.

У окрайчику скальному
рівчачок протертий шнуром —
знак нехибний того місця,
де внизу печери вхід.

Тут спинився хід церковний,
стали править панахиду...
Де ж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

IV

От скінчилися відправи
і останню молитву
на колінах прошептали
всі пустинники й черці.

І встає ігумен перший,
і всі встали за чергою,
і довкола тихо стало,
море лиш реве внизу.

І підніс ігумен голос,
і звертається до діда,
що стояв серед монахів
із березовим хрестом.

Ігумен

Старче Йване, перед Богом,
перед злotosяйним сонцем
і перед хрестом спасенним
заклинаю тут тебе.

Щиро нам скажи, по правді:
чи по добрій своїй волі,
чи по зрілій постанові
йдеш у сю печеру?

Старець

Так.

Ігумен

Чи немає в твоїм серці
ще прихильности до світу
і прив'язання до рідних,
дум і бажань світових?

Чи навіки ти відрікся
всього, що відводить духа
від єдиного бажання
вічного спокою?

Старець

Так.

Ігумен

Чи обдумав ти всю важкість
самоти, безповоротність
отого життя в печері,
всі страховини спокус?

Чи обдумав ти всю гіркість
жалю, що явиться може,
каяття, що затроїти
може тут твій подвиг?

Старець

Так.

Ігумен

Будь же Бог благословенний,
що вітхнув тобі сю думку!

Най же він тобі pomoже
до кінця пройти сей шлях!

Дотепер ти між живими

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.